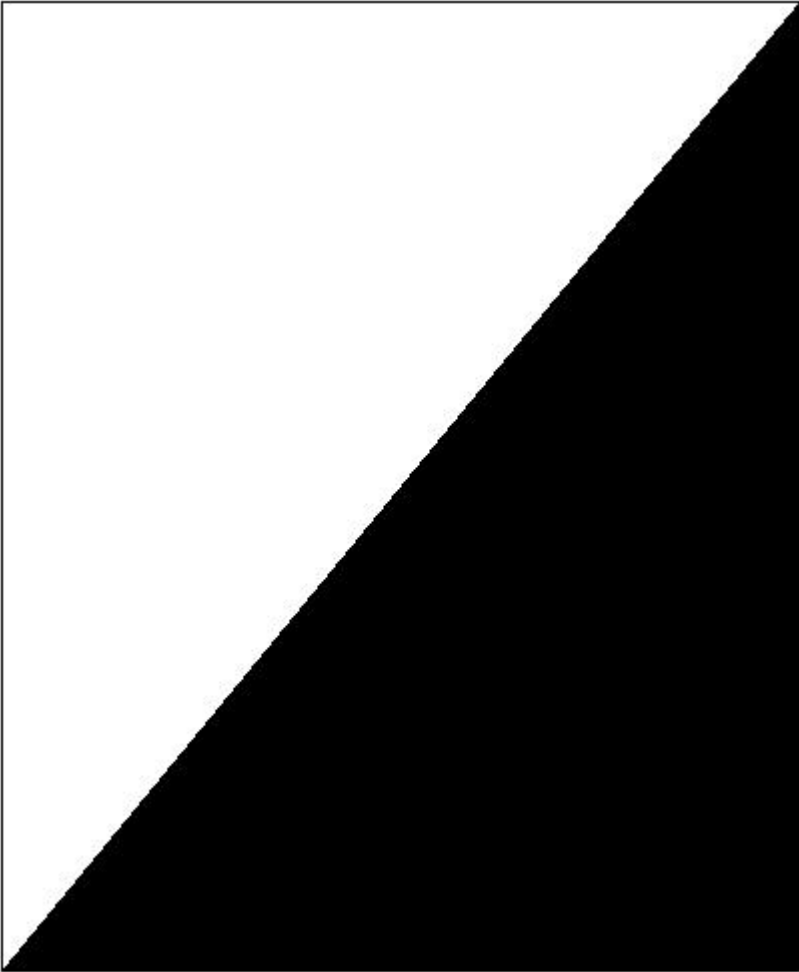

Povel Juel 1721-1723

<http://holberg.nu>

digital beta-version

Søborg 12. august 2012

Om nogen skulde udfolde det som en Karrigskab at jeg ingen Exemplarer forærer bort af mine Bøger. Da er dette at mercke, at saasom jeg skriver noget ofte, er jeg at ansee som andre Kiøbmænd, hvilke hvor resolute de end ere, forære de dog icke gierne bort nogle af de Varer som de idelig drive Handel med. Thi saasom mand har mange Kiendinger kand mand icke forære en uden mand ogsaa skal forære en anden. Handelen kunde ellers falde til en Banqveroute.

[Hans Michelsen]

Povel Juel 1721-1723 er et uddrag af *På tvende beene?* / *Eksp^{er}iment* og *virkelighed* / *Om Ludvig Holberg's Jeppe* / *Et kultursociologisk essay*

Indhold

1 - 1722 Du Blok og Øxe først skal finde.....	6
1 - Den landbrugskyndige fantast.....	6
2 - Spredte lemmer, disjecta membra.....	8
3 - Første svenske intermezzo.....	11
4 - Et lykosaligt Liv.....	13
5 - Et virksomt liv på jord.....	18
6 - Andet svenske intermezzo.....	20
7 - Kolde vinde.....	22
8 - Postkontrollør Erlund's opdagelser.....	23
9 - Fatal finale.....	25
10 - Civiliter mortuus - så død som en stokfisk.....	30
11 - Hvad Holberg skrev og ikke skrev.....	32
12 - Hvad Christian Falster skrev.....	33
13 - Og Povel Phønixberg.....	34
14 - En god Bonde.....	49
15 - En god bonde = En selvstændig bonde?.....	50
16 - Oversigt over kapitlerne i En god Bonde.....	52
17 - Bogtrykker Groth - en skadelig mand!	53
1 - Groth's udgave af Povel Juel's En god Bonde.....	55
2 - Groth's død	56
2 - 1721-1722 Povel Juel: En God Bonde.....	57
1 - [Redaktionelle forbemærkninger. August 2012].....	58
2 - [Forside 1721/1722] En god Bonde /	66
3 - [Imprimatur IOH: CRAMMIUS 21. Oct: 1721].....	67
4 - [Fortale 1721/1722] Til den U-partiske Læsere.....	68
5 - 1. Capitel. Om hvorledes Bøndernes Hiem-Jord, inden Gierdes, best kand ryddes og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage; sær ved Agerland, og sær ved Engbond.....	76
6 - 2. Capitel. Om Giødning, hvorledis den i Mænge beqvemmelig kand forskaffes, nytteligst bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Sæden og Sommeren er, og hvorledis Jorde-Bruget derover merkelig kand formeres og forbederes. 81	
7 - 3. Capitel. Om Giødning i Særdelighed eller særdeles Styker	

om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.....	89
8 - 4. Capitel. Om Agerens Rykning i sig selv.....	91
9 - 5. Capitel. Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord, og Maaden at saae.....	99
10 - 6. Capitel. Om et proportioneret eller maadeligt Jordebrug.....	105
11 - 7. Capitel. Om Hør at saa og bereede, Pladsen og Jordens Beskaffenhed.....	107
12 - 8. Capitel. Om Hamp at saae og berede.....	114
13 - 9. Capitel. Om Humle-Gaarde at plante og rygte. Pladsens Beskaffenhed.....	115
14 - 10. Capitel. Om Fæ- og Qvæg-Avl.....	121
15 - 11. Capitel. Om Dyr og Fugle at skyde og fange.....	129
16 - 12. Capittel. Om nyttige Træer at plante og rygte.....	135
17 - 13. Capittel. Om ny Rydnings Boel at optage og bygge, hvad derved kand være at tage i agt, sær udi et Bierget og Dalet Land.....	142
18 - Det 14. Capitel. Om Huus-Mænds Rydning.....	145
19 - Dee 15. Capittel. Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i Brug, samt om store Ud-Ørkener i Norge.....	148
20 - Det 16. Capittel. Om Malm-Bierge og Malm at finde.....	155
21 - 17. Capitel. // Om Himmelenes Hærs samt de fier Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.....	165
22 - Register over de Capitler. Hvor af denne Bog bestaar, og hvor de findes.....	168
3 - Noter.....	173

1 - 1722 Du Blok og Øxe først skal finde

1 - *Den landbrugskyndige fantast*

Den store nordiske krig var slut; svenske kong Carl var dræbt ved Frederikssten i Norge - skudt ihjel med en sølvknap.

Tordenskjold var også død, omkommet i en særpræget duel uden for Hamburg.

Hans Egede havde givet alt hidtidigt op og givet sig med kone og børn til det grønlandske for at finde forsvundne nordboer.

Og Holberg sad alt imens i sin stue hos sukkerbagerens - og var begyndt at nørkle med politiske kandestøbere og sjællandske bønder.

Ikke så langt fra sukkerbagerens var endnu en nordmand gået i gang med et *livs* projekt. Også *han* ville noget med Grønland; han ville - med en svensk officers hjælp - interessere først den nye svenske konge, så den russiske czar for at sætte sig fast deroppe. Povel Juel¹ héd han.

Det endte frygtelig galt en martsdag, få måneder efter at æJeppeæ første gang var blevet hængt, havde fået 4 rigsdaler på hånden - og havde sagt farvel til Nille og mester Erik - og få måneder efter at Holberg og student Gram med stort besvær havde fået succes i Lille Grønnegade.

Povel Juel var blevet afsløret som majestætsforbryder, var skyndsomst blevet trukket gennem en retssag, dømt og henrettet på skafottet foran rådhuset i Kongens København.

Povel Juel var et sælsomt menneske der efterhånden fik et 'simpelt' eller enstonigt eftermæle. Historikere har skrevet om

ham som dén farlige mand han var - om hans fatale projekt - og om hvordan han til det sidste prøvede at sno sig udenom.

Holberg har tilsyneladende kun givet ham halvanden linje sidst i en epistel.

Litterater har skrevet mere om ham, men har i dag nærmest glemmt ham.

Botanikere har kendt til ham - kender også til ham nuomstunder - nogle af dem har endog læst ham, men de fleste er rendt videre til andre forfattere mens de - så vidt jeg har hørt - har undret sig over at deres kolleger blandt landbohistorikerne på det nærmeste har oversét ham.

I Diamanten på Det Kongelige Bibliotek er han dog, dvs førsteudgaven fra 1722 havde - midlertidigt - forputtet sig da jeg første gang fik brug for ham for et par år siden².

2 - Spredte lemmer, disjecta membra

Alt lykkedes for Povel Juel. Alt mislykkedes. Han må have været en intelligent og energisk mand - og han må have haft et snakketøj af den anden verden. Om hans historie véd man noget, men ikke så meget præcist, for meget af dét man véd er ikke fakta, men de rene *von Hörensagen*.

Hans far, Tomas Jensen Juel, var handelsmand eller købmand i Trondhjem og så dygtig og heldig at han med tiden samlede sig en formue på handel med Nordlandet. Den har været så stor at et par ældre brødre kunne sættes i latinskole og rejse til København, først for at blive studenter³, siden for at tage teologisk eksamen - hvorefter de rejste tilbage til Norge for at finde embede.

Den ene - Niels Thomassen Juel [1666?-1713] - blev residerende kapellan i domkirken i Trondhjem.

Den anden Jens Thomassen Juel [1667?-1727] blev magister i filosofi - og var anerkendt som én der kunne sin jura. Han blev sluttelig provst i Tingvoll.

Povel Juel (og endnu en bror) kom - muligvis, sandsynligvis - i skole som sine ældre brødre, men blev ikke student; gik i stedet ad en mere praktisk vej. Først har han lært handelsmandens metier af sin far, så har han - som lærling eller medhjælper - arbejdet hos en prokurator og så har han selv nedsat sig som sådan. En prokurator tog sig af alle håndte juridiske mellemværender mod betaling, men uden at have taget formel juridisk uddannelse⁴.

Juel har i et af sine andragender skrevet om hvor dygtig han havde været som praktisk jurist; han havde, skrev han - at sætte sin lys under en skæppe lå ikke for *ham* - ført over nogle

tusind sager uden - *til slutning* - at have tabt en eneste, for resten også uden at have modtaget bestikkelse *saasandt hjælpe mig Gud timelig og evig*⁵.

Juel udarbejdede på eget initiativ et par forslag til Kongen om skat og told og andre politisk-administrative ting⁶. Man fulgte ganske vist ikke hans forslag, men til gengæld var han blevet *opdaget* af Kongen og hans folk og blev udnævnt til amtmand i Lister og Mandal, de to amter der lå længst mod syd i Norge⁷.

Eftersom Juel var så klog at det halve kunne være nok⁸, kom han på kant med sine omgivelser og indviklede sig fx i en sag om told for et engelsk skib der var anløbet ét af amterne i 1713.

Enige var de ikke, den norske købmand, den engelske skipper - Henry White - og Juel. Juel holdt skib og skipper tilbage, men blev stævnet og dømt til at 'slippe' skib, skipper og ladning. Sagen sluttede blot ikke dér - hvad der fik den britiske gesandt, Pulteney, til at 'gøre forestillinger' over for Kongen.

Juel *vidste* at han havde ret; han satte sig ud over dom og kongeligt påbud - og slap først skipper og skib efter at der var blevet betalt 300 rigsdaler kontant. Endnu flere år efter var den indviklede sag ikke afgjort af Højesteret som Juel havde indbragt den for.

Det var ikke den eneste eller sidste sag som Juel fik med Kongen.

Den næste vedrørte prisen for hummere. Hver sommer anløb der hollandske fartøjer for at laste levende hummere som var blevet fanget af norske fiskere. Mængderne var ikke hvad de havde været og dét fik Juel til i 1716 at fastlægge nye og højere priser som hverken hollænderne eller deres norske kommissionærer var tilfredse med. Der fastlagdes én pris for

perfekte hummere med to sakse, dobbelt så høj som den hidtidige; en anden - noget lavere pris - gjaldt for hummere med én saks - og det lykkedes Povel Juel at få sin kollega i Stavanger til at anvende samme takster som han.

Én af de norske kommissionærer, Laurits Smith, der var kommissionær i Stavanger, klagede til Kongen over de nye priser - og til sidst var Kongen og hans folk blevet så irriteret på Juel og hans ihærdighed i alle retninger at de - i april 1718 - satte ham fra bestillingen.

3 - Første svenske intermezzo

I 1718 var Carl 12 død og krigen mellem Danmark-Norge og Sverige dermed slut, men det var først engang i 1720 at freden blev indgået på Frederiksborg Slot. Juel har nok haft en smule penge at tære på, men han indså at han måtte videre - på *én eller anden* måde. Han har sikkert tænkt i mange retninger, han er begyndt at skrive ting sammen, han har spekuleret på hvordan han skulle forholde sig over for Kongen og *hans* folk, og han har også tænkt på om han skulle søge til Sverige for at gøre sine hoser grønne dér⁹.

Der er overleveret et brev til Frederik 4' fra slutningen af april 1720 hvor Juel kaldte Frederik for *den bedste Konge i Verden*. Hvor han erkendte at have mishaget højstsamme. Hvor han omtalte Frederik som *landets fromme fader* og sig selv som *én af landets godartede, lydige sønner*.

Panikken har tilsyneladende grebet Juel *lad mig være revset til forbedring, ikke til fortvivlelse og fordærvelse*, skrev han: *Lad mig ikke søge mit brød i et fremmed land. Lad mig få en bestilling i ét af Kongens kollegier*. Og skulle dét ikke kunne lade sig gøre, så ville han gerne have sin hidtidige løn udbetalt for det var rasende dyrt at bo i København.

Om det var fordi Juel ikke troede at Kongen ville imødekomme ham på nogle af punkterne, så har han tilføjet et PS hvor han bad om at blive sendt til Finmarken med kornsæd, så ville man kunne glæde flere på én gang. Landet og ham selv.

Men der blev ikke noget af de mange forslag - og enden blev at Juel 'alligevel' rejste til Sverige med tjener og sin lille søn i begyndelsen af 1721 - hustruen var død kort forinden. Det blev ikke nogen lykkelig rejse, for den nye svenske konge - der

med en lige så ny forfatning i ryggen - skulle modtage Juel var ikke det mindste interesseret. Åbne arme blev der ikke noget af, snarere en lukket dør¹⁰.

Ikke længe efter var Juel derfor tilbage i København, måske en illusion fattigere, men stadig ivrig efter at udvikle nye projekter. Og det gik godt. Men efter at have skaffet sig et par smukke succeser - endte det hele alligevel så galt som tænkes kunne, men Juel nåede dog inden da at vise et stort, eller måske snarere et *storslået*, format?

4 - *Et lykosaligt Liv*

At Juel havde høje tanker om sig selv var der ingen der kunne tvivle på, selv om han gjorde meget for i sit første litterære værk - *Et lykosaligt Liv* - at fremtræde som en ydmyg, nærmest selvudslættende person med sans for det ligefremme og jordnære - med sans for det rette forhold mellem det *store* og det *små*.

Nedenfor nogle strofer om landlivet. Sammenlignet med andet der blev skrevet på barokkens tid, er disse så ganske uden falbelader. Nogle af Juel's digte synes ikke at have andet indhold end at han priste det jordnære på en ligefrem måde.

Men stroferne nedenfor viser at han havde tænkt over tingene og at han var fortrolig med nogle af dé tanker som teologer - og forfattere som Holberg - tumlede med.

I *Et lykosaligt Liv* har *Indbildning* haft ordet, nu er ordet gået videre til *Erfaringen* som anslår en mere nøgtern tone end sin forgænger. Er tingene forudbestemt, har de levende væsener en skæbne?

Træerne har vel ikke en *skæbne*, men de kan ikke gro højere - eller leve længere - end de er bestemt til, hvad hver bonde véd af erfaring.

Menneskene kunne have en *skæbne*, men har det heller ikke - dvs i modsætning til hvad *nogle* kristne troede. Var alt og alle underlagt en fast *skæbne* ville det være ensbetydende med at der ikke var en almægtig Gud, dvs som protestanterne foresstillede sig en sådan.

Sidst i samlingen accepterede digteren livets vilkår, forkastede sit jag efter ære og magt. Æren var en pest, magten en plage,

tilstande man ikke kunne finde ro i. Man måtte gøre som den forstandige bonde, arbejde og blive træt på en naturlig måde.

Bogen 'lykkedes' - den blev modtaget godt og *solgte*; et halvt år efter udgivelsen var der ikke flere eksemplarer tilbage - og bogtrykkeren gik i gang med at forberede en ny udgave.

Til disse Kunster jeg saa korteligen svarer:
Om alle Ting og Tegn ved Mærkke sig forklarer,
Saa af uudvortis Skik indvortis Ting mand seer
Og Tegn og Mærkker paa, hvad der i Verden skeer;

Saa følger deraf ej, at hvad som sker og hænder
Ved Skæbnen fanger an, og sig ved den og ender,
Ej heller, at der i alle Tings Natur
En Orden gydet ind, som styrer Folk og Diur.

Naar Toppen af et Træ begynder at fortørre,
Da kand en Bonde nok den visse Slutning gjøre,
At samme Træ har naaed den Vext, som det kan faa,
Og inden stakket Tid vil famle og forgaa.

Men deraf følger ej, at Træet har en Skæbne
Af Alder, Vilkaar, Vext og anden mand kan nævne;

Vi kand og kiende, naar en Frugt forraaddne vil,
Men Skæbnen der for ej en Aarsag er dertil.

Gaar Soolen dunkel op og blege Straaler skyder,
Da mærker Bonden, at det Vind og Regn betyder,
Men gaar hun deilig ned, da lovis næste Dag,
At Luften bliver klar og Vinden mild og spag.

Af Fugle, Frøer og Mygg mand Regnens komme mærkker,
At Luften klarnes vil os foresynger Lærkker;
Men sig om Du nu kand af disse Tegn forstaa,
At Skæbnen virkede de Ting, som fulte paa.

Kan Guds Almægtighed sin Villies Bud ej gjøre?
Og os til Godt og Ondt paa Siæl og Legem føre?
Mon hand ej lønne kand det gode nogen gjør?
Mon hand ej straffe kand, før vi i Synden dør?

Kan Guds Retfærdighed ved nogen Ting forhindris?

Kan Straffen ikke ved vor Bøn og Tro forlindris?

Skal hand, som alting har af intet herligt skabt,

Ved Skæbnen baade Magt og Ære have tabt?¹¹

I den i Kiøbenhavn af Andreas Hojer¹² udgivne *Nova Literaria* for 1721 begynder en latinsk Anmeldelse af Juels Digterverk saaledes: Forfatteren til dette skjønne Digt i Modersmaalet er Povel Juel, (forhenv. Amtmand i Provindsen Nordland) som vel ikke er lærd, men dannet ved Selvstudium, af hvem vi have et andet Verk i Handskrift om Landbygningen i Norge, der er i Bogelskeres Hænder, og ligesaa nyttigt til Sprogets som til den norske Jordbunds Dyrkelse.¹³

5 - Et virksomt liv på jord

Da digtsamlingen kom ud var den næste bog på vej; den cirkulerede først blandt venner og bekendte i håndskrift. Blev så sat op hos bogtrykkeren, der blev læst korrektur og et aftræk af satsen blev sendt til ham der var imprimatur dét år, som der skæmtes med i *Erasmus Montanus*.

Der vides ikke noget om hvor vidt censor skal have forlangt ændringer, men det er ikke meget sandsynligt for der stod ikke noget i den endelige udgave der på nogen måde var i strid med loven eller tidens 'profeter'; og selv om der nok skal have været dem der var skeptiske ved forfatteren, så *havde* han allerede fået én bog ud som man talte pænt om blandt litterater og andre der forstod sig på hvad der var *comme il faut* og hvad der ikke var.

Den *anden* bog fulgte på sælsom vis den første op, men var alligevel noget helt andet. Dens titel var *En god Bonde*, og bogen forklarede hvordan man bedst kunne drive sit landbrug.

Der var efterhånden opstået en smule tradition for nyttige bøger om havebrug og biavl [tag Niels Michelsen Aalborg's og Hans Herwigk's værker i 1600-tallet], men til at begynde med stræbte forfatterne mere efter at være i overensstemmelse med hvad klassikerne - de gamle grækere og romere - havde skrevet end efter at beskrive og forklare det levende liv. Der skulle et holdningskifte til.

Juel gjorde - med sin bog om *En god Bonde* - et overordentlig smukt spring ind i virkeligheden. At det kort efter gik ham *overordentlig* ilde havde andre årsager. Dvs måske var det netop fordi han var dén energiske, *alt for* selvbevidste, person han var, at han kunne komme på dén *barokke* idé at være så

ligefrem og jordnær, at man måtte tro at Povel og «Jeppe» var betydelig tættere på hinanden end Ludvig og «Jeppe» var. I det mindste havde Povel en indgående viden om ét af «Jeppe»'s tilholdssteder: *Møddingen* og - med tugt at melde - *forskellig* slags lort.

Povel Juel havde ikke brug for at gemme sig bag et pseudonym eller to, for at give sig ud for at være hvidtølsbrygger i Kalundborg. Tværtimod. Var det kun Povel Juel's værker det kom an på, så kunne han sove roligt.

Povel Juel var Erasmus Montanus' kloge bror Jakob i levende live. Han skrev dansk, vedblev at skrive dansk og kunne - vel sagtens - have drevet det til at blive grundlægger af et helt landbrugsuniversitet?

Også denne *anden* bog gik godt. Også denne *anden* bog var der planer om at genudgive - men planen blev først realiseret nogle år senere, og da nogle gange.

Når de jordnære planer måtte lægges til side, skyldtes det at Povel Juel havde begivet sig ud i endnu et storstilet projekt, erobringen af Grønland.

6 - *Andet svenske intermezzo*

Om det var Hans Egede's ekspedition der havde sat Juel fluer i hovedet véd man ikke, men han var kommet på dén tanke at man skulle sætte netop *ham* i spidsen for en ekspedition der skulle kolonisere Grønland og siden hen etablere et handelsselskab.

Han var lige så godt - eller dårligt? - rustet som Hans Egede havde været. Også Juel kendte til nøjsomt liv; til hvordan man skulle bære sig ad på steder som i Nordlandet og i Finmarken - og ligesom Egede må han - i tidens løb - have talt med norske og udenlandske skippere om sejlads på Færøerne, Island og Grønland.

Men hvor det til sidst var lykkedes Egede - trods skepsis og modstand - at skaffe sig støtte fra Kongen og - derigennem - fra norske købmænd og redere, var Povel Juel på grund af sin fremfærd i almindelighed og dén i Lister og Mandal i særdeleshed, kommet på så stor en frastand af Kongen og hans rådgivere at han ikke kunne vente sig *nogen som helst* støtte fra dén side. Han var tilmed blevet afsat for *egenrådighed* få år før, i 1718.

Ikke desto mindre indleverede Povel Juel den 6.2.1722 et besejlings- og koloniseringsforslag til Kongen¹⁴ - som der ikke kom det mindste ud af.

Var der én som Povel Juel kunne overbevise fuldstændigt, var der én hvis skepsis han kunne overvinde så let som ingenting, så var det *ham selv* - hans kredit hos Frederik 4' var derimod løbet ud.

Netop da var det at han hos én af sine bekendte, rådmand Simonsen i København, rendte på en svensk generalmajor og

baron - Gustav Wilhelm Coyet. Coyet (født i 1678) havde oprindeligt studeret på Universitetet i Lund, men havde skiftet metier og gjort militærtjeneste i Frankrig, Holsten og Polen indtil han trådte ud af tjenesten i 1705. I 1709 genindtrådte han - under indtryk af det danske angreb i Skåne - og avancerede i løbet af 10 år fra at være kaptajn til at være generalmajor.

Ud over at Coyet - rent professionelt - havde været imod Danmark og den danske Konge, følte han sig også personlig forulempet; for ikke alene havde danske tropper hærget Coyet's skånske besiddelser, man havde også fjernet hans bibliotek og man ville nu efter krigen ikke give ham erstatning.

Når Coyet var taget til København skyldtes det imidlertid at han også var utilfreds med de politiske forhold i *Sverige* og derfor havde han forlangt sin afsked fra hæren - og havde fjernet sig fra sin kommando. Svenske forsøg på at kalde ham tilbage havde han siddet overhørig.

Alt imens svenskekongen indfandt sig i Skåne i eftersommeren fandt d'herrer Juel og Coyet hinanden i København hvor de - mér og mér begejstrede, må man tro - udviklede et gennearbejdet, men også et temmelig naivt projekt til den svenske konge: Juel skulle udnævnes til landshøvding og sejle til Grønland for at kolonisere det ved hjælp af to mindre skibe.

Det svenske handelskollegium, der var en del af regeringsapparatet, fik projektet til overvejelse, men der kom ingen bukser ud af dét isbjørneskind, og så var der kun ét at gøre - om man ikke måtte opgive det hele - at bringe sig i forbindelse med den store czar Peter i Moskva.

7 - Kolde vinde

Danmark-Norge og Rusland havde været allierede, og Sverige og Rusland havde været i krig, men med Carl 12' s død og de svenske omvæltninger var de forrige tider så rent forbi.

Den danske konge havde langt fra opnået hvad han ville med den lange krig med Carl 12', at få Skåne og de andre gamle besiddelser tilbage, men han havde dog opnået forbedrede forhold hvad Holsten angik - og derfor havde en forurettet holstensk hertug, Carl Friedrich, bevæget sig til Moskva hvor czar Peter¹⁵ var ved at tage sig kærligt af ham.

Når d'herrer Juel og Coyet i efteråret 1722 var gået til czarens ambassadør i København - grev Aleksej Bestuzhev-Rjumin - med det grønlandske projekt kunne dette nok påkalde *nogen* russisk interesse, men det skulle også passe rimeligt med dét storpolitiske kort som czaren var ved at tegne¹⁶.

8 - Postkontrollør Erlund's opdagelser

København var i 1722 ikke nogen *meget* stor by, men dog så stor og så vimmelskafte at 'man' ikke vidste alting. 'Nogen' vidste 'noget', få vidste meget, smøger og stræder var ikke rettet ud, og der var - især fra efterår til forår - mørkt over alt. Der var endnu længe til at J.P. Jacobsen kunne blæse sin fanfare for oplysning og **transparens**¹⁷ :

Lys over Land, det er dét vi vil

Det var formentlig ganske få der vidste - og interesserede sig for - at hvidtølsbrygger Hans Michelsen fra Kalundborg var gået igang med at skrive komedier og at han fik dem opført i **Lille Grønnegade**; endnu færre satte hvidtølsbryggeren fra den fjerne provins i forbindelse med assessor Holberg.

Frederik 4' og hans folk prøvede at holde sig orienteret, men havde ikke *apparat* til alting. Og det var déngang - som også nuomstunder - at ikke alle informationer var rigtige, at ikke alle informanter var pålidelige. Men Frederik 4' havde få år før fået en mand i sit brød der var noget ud over det sædvanlige hvad sande informationer angik - og hvad angik dét at *bruge* sine informationer: postkontrollør **Christian Erlund**¹⁸.

Erlund havde vist meget stor duelighed da han havde opsnappet en flugtkorrespondance mellem den svenske general Stenbock - der efter sin overgivelse i Tønning var blevet fængslet i 1713 og året efter var blevet hensat i Kastellet¹⁹ - og nogle af dennes sammensvorne.

Det var denne Erlund der 'nu' i 1722 - flere år efter - opdagede dét komplot som d'herrer Coyet og Juel havde indviklet sig i og som så mistænkeligt ud eftersom d'herrer traf sammen med en

suspekt holstensk major - Hørling - med den russiske minister Bestuschoff og endda også med den svenske Silverschöld. Det var derfor også Erlund der i februar 1723 fik til opgave at ransage Juel's bopæl hos enkefru Kock - og at lægge beslag på hans person²⁰.

[Ifølge Flood, s. 86 ff, drejede brevet til czar Peter sig om et engagement på Grønland; senere er man kommet på en idé om at den russiske czar skulle falde ind med tropper i Norge og erobre både Norge, Island og Færøerne; Norges krone skulle overlades czaren's svigersøn den holstenske hertug; men dette kan - så vidt det fremgår - *kun* dokumenteres ved et brev fra major Hørling til dennes herre, den holstenske greve ... der udbad sig penge fra czaren mhp en rejse Coyet skulle foretage til Rusland (s. 88-89) ... Juel fralagde sig under forhørene medansvar i dét der rakte ud over det grønlandske ... Erlund havde opsnappet Hørling's breve (89 ned)]

9 - Fatal finale

Arrestationen var tragikomisk, kunne indgå i en farce - men hele affæren endte fatalt: Undervejs kastede Juel nogle af sine papirer i kaminen - og senere forsøgte han at spise et afgørende dokument der ikke var brændt. Men i løbet af én eneste måned nåede man til vejs ende. Man fik nedsat en særlig kommission - som postkontrolløren blev medlem af; kommissionen fik forelagt forskellige papirer; kommissionen afhørte Povel Juel og flere andre - og kommissionen konkluderede til sidst, i begyndelsen af marts, at Juel burde henrettes.

For en sikkerheds skyld torterede man Juel over flere omgange både 1.3., 2.3. og også 6.3. Først satte man tommelskruer, senere også tåskruer, og sidst de *spanske støvler* på ham - for *måske* kunne dét skaffe flere oplysninger til veje? Juel hævdede så, til at begynde med, at han ikke havde sammensvorne; til sidst leverede han dog et par navne - der *var* et par nordmænd der var fjendtlige mod Kongen. Man har næppe troet dét som Juel således tilstod, så selv om man siden afhørte de pågældende - lod man dem hurtigt gå igen [Torturen se Flood s. 101-102 og s. 120-121].

Danske Lov 1-20-1: Ingen skal pinligen forhøris, uden han tilforn er dømt til Døde for nogen Ugierning, med mindre det er in crimine Majestatis i højeste Grad, hvor Sagens Beskaffenhed ikke lider, at den almindelig Lands Proces kand følgis.

[Gennemskrives] Efter dette opgiver man foreløbig at anvende videre Tortur, og Generalfiskalen skriver sin "Irettesættelse til final Dom," hvori han forlanger Juel, "der har begaaet *Crimen læsæ majestatis* (Majestætsforbrydelse) i højeste Grad ved at have givet fremmede Puissancer Anslag paa at occupere hans kgl. Majestæts Arvelande," dømt efter Lovens 6te Bog, 4de Kap., 1ste og 2den Artikel. Flood [s. 102]

- - -

1. Art: [6-4-1]: Hvo som laster Kongen, eller Dronningen, til Beskæmmelse, eller deris og deris Børns Liv eftertragter, have forbrut Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendis afhuggis, Kroppen parteris og leggis paa Stægle og Hiul, og Hovedet med Haanden settis paa een Stage. Undkommer Misdæderen, og ikke kand lide paa Legemet, da bør Straffen at skee paa hans Billede og Efterlignelse. Er Misdæderen af Adel, eller højere Stand, da skal hans Vaaben af Bødelen sønderbrydis, og alle hans Livs Arvinger miste deris Stand og Stamme.

2. [6-4-2]: Hvo som enten med Raad, eller Daad, lader sig finde at ville bringe nogen Forandring i Kongens absolut Arve-Regæring, straffis paa lige Maade.

Juel fik en kort, meget kort, frist til at kommentere generalfiskalens indstilling om at gennemføre henrettelsen efter DL 6-4-1 og 6-4-2. Det gik så hurtigt at Erlund protesterede mod hastværket; det var dog næppe hensynet til Juel eller retssikkerheden der plagede ham; måske var der

særlige forhold han - som garvet *undersøger* - ønskede blev yderligere efterforsket?

Juel skrev da at han ikke kunne stå inde for alt hvad Coyet og Hørling havde erklæret, for dét var sket i deres egen interesse og for at redde sig selv, og at der måtte være tale om en misforståelse mht det grønlandske. Juel havde nemlig *ikke* foreslået den russiske czar at sende ham til dét distrikt i Grønland som de gamle islændinge havde anlagt en koloni i, for dét lå jo på Grønlands østkyst og var slet ikke tilgængeligt pga is; Juel havde et andet Grønland i tankerne - dét der lå mod vest og syd *ind ad Straat-David* [Flood, s. 105 ff].

Der var i 1723 - jf. s. **[indsættes senere]** - betydelig uklarhed om den grønlandske geografi men der var også enighed om - hvad der ganske vist senere viste sig at være forkert - at den gamle islandske kolonisering var sket *både* på vestsiden (Vesterbygd) og østsiden (Østerbygd), så det er tænkeligt at Juel har gjort et alvorligt forsøg på at spille dum. Men det hjalp ham ikke.

Kongen gav nemlig udtryk for at man måtte sé at blive færdige: *Denne Dom approberes udi alle Clausuler og Puncter, og godt om Eksekutionen saa snart som muligt vorder foretaget*²¹, måske fordi han mente at det var det politisk klogeste at vise eventuelt andre med oprør i hjerte og hoved at *han* og hans styre agtede at slå hårdt ned på alle farlige intriganter og forrædere? Povel Juel selv kendte han så godt at det snarere har forøget hastværket end svækket det.

Få dage efter, 8.3.1723, blev Juel derfor overladt til bøddelen, maltrakteret og henrettet i offentlighed på Ny Torv hvor rådhuset lå. Constantius Flood der i slutningen af 1800-tallet har skrevet en levnedbeskrivelse over Juel skriver på nogle af

de sidste sider:

Efter i Stokhuset at have [skrevet testamente], føres han Kl. 8 om Aftenen paa Skarpretterens Kjerre til Slutteriet, hvor han skal tilbringe sin sidste Nat. To Præster forblive her hos ham, for at berede ham til den Død, der allerede den paafølgende Morgen venter ham; thi med det samme aandeløse Hastværk, hvormed Sagen behandles og Dommen fældes, iler man til Dødsstraffens Fuldbyrkelse.

Af al Kraft arbeides paa Opførelsen af et Skatfot paa Nytorvet. Ved Daggry om Morgenen sluttes en Styrke af 500 Mand af Kjøbenhavns Garnisonstropper om dette. Kl. 9 føres Juel ud af Slutteriet, fulgt af en Vagt af 12 Grenaderer, der bringe ham til Nytorvet, hvor Politimester Rathken [se næste side], som om man endnu ikke har opgivet Haabet om at faa noget mere at vide om den formodede udbredte Sammensværgelse, tilspørger ham om denne Sag og beder ham *Gud og Kongen til Ære at bekiende Sandheden*. Juel taler da nogle Ord med Politimesteren; men finder sig ikke beføiet til nogen offentlig Bekjendelse. Herpaa oplæser Byfogdens Fuldmægtig Dødsdommen, som Juel overhører med Rolighed. [...]

Derpaa skrider Skarpretteren til sin Gjerning. Den Ulykkeliges høire Haand bliver afhugget, derpaa Hovedet, som Skarpretteren viser Mængden med det ved sådanne Leiligheder sædvanlige Udraab: *Dette er en Forræders Hoved*.

Den Ulykkeliges Legeme bliver derpaa sønderhugget og kjørt

udenfor Byen, hvor hovedet bliver naglet paa en, Haanden paa en anden Pæl, hvormed Retfærdigheden endelig er skeet Fyldest.

[Flood: Levnedbeskrivelse s. 124-126]

Den anden hovedmand baron Coyet blev ikke henrettet, han blev fængslet på livstid og døde 7 år efter i 1730.

10 - *Civiliter mortuus* - så død som en stokfisk

Johan Philip Ratecken²² - dén politimester der 8. marts 1723 var med til at ekspedere²³ Povel Juel på Nytorv - var indvandret fra Tyskland, havde studeret teologi og været 'informator' i Dronning Louise's tjeneste; Louise var Frederik 4's 1ste dronning og havde betroet det til Ratecken at informere 'nogle børn' om udødelige materier, senere blev han hendes sekretær - og i 1706 gjorde hun ham til bestyrer af sit jordiske gods, Hirschholm.

15 år efter blev han imidlertid afskediget af Kronprins Christian, den senere Christian 6', der havde arvet godset ved Dronningens død i 1721, men blev så - et par år efter - udnævnt af Frederik 4' til at være politimester og viceborgmester i København, og i dén egenskab blev han medlem af dén særlige kommission der forhørte og dømte Povel Juel - og én af dem der tjenstligt skulle på skafottet med delinkventen.

Mens sagen pågik mod Juel var man - et hélt andet sted 'i systemet' - i færd med at gennemgå regnskaberne fra Hirschholm- tiden. Det var ikke altid at retsmaskineriet fungerede så hurtigt som i Juel's tilfælde, for det var først i 1726 at 'revisionen' konkluderede på gennemgangen. Man havde fundet en del uregelmæssigheder; så mange og så store at den betroede mand, informator, justitsråd, kancelliråd, politimester, blev fundet skyldig i kassesvig og i at have skrevet falsk; han havde illoyalt stukket royale penge i egen lomme og eftergjort dronning Louise's underskrift.

Ratecken blev - uden at der skulle foretages pinligt forhør over *ham* - 'overbevist' om sin skyld og erklæret *civiliter mortuus*, så død som en stokfisk så at sige - og straks jaget af landet. En

formue på adskillige tusinde rigsdaler blev taget fra ham, hvad der var langt flere end de få rigsdaler 'dommeren' i en bondefarce havde givet en sjællandsk bonde på hånden efter at 'man' havde vendt op og ned på ham - og ophævet hans **cirkulære 'trampen rundt'** derude på bjerget.

Mens 'ꞛJeppeꞛ' stadig huskes, er Ratecken på det nærmeste forsvundet ud ad en tangent; ingen vidste hvad der blev af ham da han først var smidt af landet; det skulle da være postkontrollør Erlund - der *kendte* ham og som havde folk til at *informere* sig om dødelige emner og om mislige²⁴ personers gøren, laden og underskriven²⁵?

11 - Hvad Holberg skrev og *ikke* skrev

Om Holberg overværede henrettelsen vides ikke, men han har formentlig været i byen - og har han ikke *sét* henrettelsen må han have hørt eller læst om den.

Så vidt vides har han ikke skrevet andet direkte²⁶ om Povel Juel og hans henrettelse end hvad han - og dét uden navns nævnelse - har bemærket i et par linjer sidst i Epistel 171 der udkom i 1748, *mange* år efter:

Hvis man skal tilskrive disse U-roeligheder Nationens Tilbøyelighed til Oprør; saa maa man tilstaae, at aldrig noget Folk er bleven meer forandret og ukiendeligt: thi man haver i de nyere Tider, udi heele Seculis, ikke mærket ringeste Bevægelse; Saa at, hvis de gamle Norske kand citeres til Exempel paa Ustadighed, saa kand de nyere, lige fra Reformationens Tider frem for alle Nationer paa Jorden, vise Exempel paa Bestandighed, Lydighed, og Afskye for Oprør. Herpaa kan tiene til Oplysning, hvad som er tildraget sig for nogle Aar siden, da en vis Normand formedelst Utroeskab mod Regeringen blev henrettet: Thi man fandt ikke, at en af hans Landsmænd havde været i Ledtog med ham. Jeg forbliver &c.²⁷

12 - Hvad Christian Falster skrev

Digteren og skolemanden Christian Falster har skrevet noget mere (eksplicit) om Juel end Holberg har - men på latin. Her følger stedet - fra begyndelsen af *Lærdoms Lystgaard* - i Jørgen Olrik's oversættelse²⁸:

Hin rygtbare Fædrelandsforræder, Povel Juel, havde alt i Aaret 1723 lidt velfortjent Straf for de skammelige Anslag han havde i Sinde, da jeg nogle Aar efter i en Boglade i København tilfældig hørte Mandens Levned berettes.

Juel havde, skriver Falster, optrådt som den rene *Catilina*²⁹, han havde - til sin egen ulykke - forfulgt store drømme og endelig havde han ført

*mange og herlige Samtaler om Sjælen med lærde Mænd, vittig og skarpsindig som han var af Naturen*³⁰.

Når Christian Falster indledte sin diskussion med at referere til Povel Juel tyder det på at man i den lærde samtid har haft en ikke helt ubetydelig respekt for det ejendommelige menneske.

13 - Og Povel Phønixberg

Men Povel Juel kaldte ikke kun på de lærde, også på menigmand - for så vidt som menigmand købte og læste skillingsviser.

På *Diamanten* i København har man (fra Suhm's bibliotek) en vise som Holberg, Hans Gram og Christian Falster *muligvis* har kendt - og som i dag er frit tilgængelig på internettet³¹.

Visen er skrevet og trykt af Povel Phønixberg, én af Holberg's ganske særlige venner - og som man kan sé er det en vise der er skrevet af en særdeles *velinformeret* og belæst mand - og den er tænkt grundigt igennem selv om tiden har været kort.

Povel Johannes Phønixberg var soldat og krovært; fandt til København hvor han forsøgte sig som visedigter - fra omkring 1720 også som bogtrykker. Phønixberg gjorde et pirattryk af Holberg's komedier i 1725 og blev efterfølgende hængt ud af *den forurettede* som det ville hedde i moderne politisprog.

Det gode ord *forurette* kommer fra tysk og kendes allerede i *Danske Lov*, se **ODS på nettet** - fx i 1-24-8: *Dersom den Forurettede lader sin Sag Upaataalt, eller og, naar hand Sagen rejst haver, enten lader den falde, eller forliger sig med sin Vederpart, før end Dom gangen er, da bør dog Kongen, eller Husbonden, deris Bøder, i de Sager, som Bøder vedhenge. Ellers bødis ej Kongens, eller Husbondens, Sag, før end den Forurettede er skeet fyldist.*

Det stod skralt til med Phønixberg's økonomi og han blev desuden hårdt ramt af branden i 1728. Han er opført på s.

387 i *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728* som boende i Enhjørnegade; ved branden boede han i Skræderlaugets hus i Broeliggerstræde. Han døde august 1729, ca. 50 år gammel. **Se [Ilsøe s. 104](#) og [DBL ...](#)**

Een Ny Vise
om den drømmende Printz / selvindbildte
Chiriognosta og underlige
Grillenfænger eller Pro-
jectmager
Povel Juel
Hans Forræderske Intention
imod
Grønland / Island Fæ-
røe og Norge
forfatted
i een Samtale
imellem
Povel Juel og hans Phantasie
Siunges som:
Det sidste jeg fra Dores hørde.
componeret / sammenskrevet og trykt af
P.V. Phoenixberg/

Og findes hos hannem til kiøbs for

1 **Skilling** Dansk

Aar 1723, *den* 8 Martii

1

Povel Juels Drøm.

Hielp Himmel / hielp mig at udtyde
Den Drøm jeg haver drømt i Nat
Thi den min Hierne monne bryde
Før faar dens Forklaring fat;
Jeg drømte / jeg blef gjortr med Ære
til Printz for Grønland / Island / Færøe.

2.

Spørsmaal til Ærgierigheden
Ambition / hvad kand du raade?
Jeg for Methode bruge skal:
At jeg kand nyde denne Naade
Som Lucken for mig haver fal;
Mig synes jeg det kan præstere
Hvad Drømmen monne præsentere

3

Ambitionens Giensvar.

Ja / hvorfor skulde du det icke?

Du er jo af saa stor Forstand

At du Alting til Punct og Pricke

Ret skønne og omdømme kand /

Jeg seer paa dig / og kand det sige / Thi

I Verden findes ey din Lige.

4

Thi du er høyligen begavet

Med Viisdom ud af Evighed;

Du aldrig efter Raad har travet

Som de der søger Viisdoms fied /

Naturen selv dig saa bepryder /

At hos dig findes ingen Lyder.

5

Povel Juels videre Spørs-
maal til Ærgierigheden.

Sig mig / hvorpaa skal jeg det kiende
At visdoms pund hos mig er skiult
Om du det gjør du er min Frende /
holt ingen Ting for mig u-dult;
Hvorpaa jeg kunde mig forlade /
At vorde frie for Fald og Skade.

6.

Ambitions eller Ærgierig-
heds Giensvar.

Hvad / Povel Juel / er du alt bange?
Sligt staar Regenter icke an:
Du vist nok kand til Æren lange /
Fat Mod som en behiertet Mand /
Du tegnet seer af dine Hænder /

Og Pande-Ryncker du det kiender.

7

Povel Juels Griller.

Jeg troer det er sandt du siger
Om Lineamenter har jeg hørt /
Og læst: at de slet intet sviger
Naar de kun gode er anført;
Hos mig findes meget Gode
Der for ey ondt jeg vil formode.

8

Jeg ved mig selv rundt udbekiender
Saa vidt jeg kand af Ryncker see
I Pande min / og eegne Hænder /
Alting for mig vel skal tee /
Min Drøm til Sandhed vel tør blive
Vil jeg mig kun i Verk begive.

9

Povel Juel til Ambitionen.

Hvordan skal jeg da best anfange

Min Sag at falde vel i Traad?

At jeg til Ære kunde lange

Kand du tilskynde gode Raad?

Da maa du intet for mig dølge

Jeg gierne dine Raad vil følge.

10

Ambitionen til Juel.

See til du kand dig engagere

Hos den som ligger Grønland nest

Skriv hannem til / jeg tør parere

At hand dig hielper allerbest /

Saa kommer du til Stand og Ære

Det u-feylbarlig vist skal være.

11

Povel Juel til Ambitionen.

Det er best saa som du mig siger /
Den Maade synes mig vel om;
Jeg ey kand see dit Forslag viger
Fra mine Tanker hen til Rom;
Mig synes selv i mine Tanker
Jeg fast har grundet haabets Anker

12

Povel Juels Forretagende.

Papir / blek / pen / gaa mig til Haande
Kom Conduite / lad dig see;
Det gielder her om Riger / Lande /
Som skiulte er med lis og Snee /
Saa og om min Opkomst tillige
Som jeg mig agter at bestige.

13

Til en Puisse³² vil jeg vil jeg skrive /
Det er alt skeet / Mit Bref er saa
Og der i ham Anledning give
Hvordan hand mageligst skal faa
Grønland / Island / Færøe tillige
Bemæstre sig og Norges Rige.

14

Een Printz hos samme Puisse
I andres Bref jeg ønsker saa /
At hand maa vinde denne Skandse
Og paa sit Hoved bære maa
Sverrigs og Norges Kroner baade /
Det blef mig til Fordeel og Naade.

15

Povel Juels Griller.

Da faar min Drøm sin rette Ende /
Jeg Kron og Scepter faar til Løn
Da kand mand mig en Herre kiende
Af Grønland / Iisland / Færøe skøn
Da træder jeg i Alliance
Med vel saa stoor en Puisance.

16

Den vilde Grønlænders Giensvar paa all
denne Phantasie
O Povel Juel / du er een Daare
I alt det du her haver for;
Skiøt dig kun selv / tag dig vel vare /
Slaae ud af Tanker disse Kaar;
For Kron og Scepter haf i minde!
Du Blok og Øxe først skal finde.

17

Povel Juells Svar til Grønlænderen.
Holt du din Mund eenfoldig Taabe /
Vilt du en Statsmand raade sligt /
Din Spaadom vil jeg icke haabe /
For Latter holder jeg din Digt;
Eenhver paa mig kand see og kiende
At intet Ondt mig gaard til Hænde.

18

Juell leverer sine Breve Mercurio i Hænde.
See der Mercuri Guders Frende
Hvad Breve jeg leverer dig /
Giv dem sin Eyermand i Hænde
Vær troo og taus og gjør ej Svig
Forsvar dem vel / dem icke tabe /
Saa bliir for Verden jeg en Abe.

19

Knald og Fald

Mercurius sig op i Skyen

Hensvinger / som hand kunde best /

Og neppe kommen var fra Byen

At faa til Østen Øjet fest /

Før end hand Brevene forterer³³ /

Juels Facit sig til Nul **forkerer.**

20

Povel Juul derpaa bliir arresteret

Og udi Fængsel strax henlagt;

Ham Kongens Naade præsenteret

Paa den hand kaste stoor Foragt /

Sandheden hand ey vil bekiende /

Men blef haardnacket til sin Ende.

21

Til Piine og Tourtur hand stræckes
For Sandhed ud af ham at faa /
Saa hvem det hørde / maa forskrækkes /
Han vil dog ey til Sandhed gaa:
Derpaa man dommen ham forkynder
Til Pæl og Stegler hannem binder.

22

Saa dør hand som en Landsforræder /
Og handles med som en Misdæder /
At andre sig i Spejl skal see.
Hand fik den Løn han bør at have
For Land og Rige / Blok og Stave.

Een ny Viise om den Projectmager Povel Juel, forfattet i een Samtale mellem Povel Juel og hans Phantasie. U.st. 1723 d. 8. Mart. 4 Bl. Phoenixberg, P. J.;

14 - En god Bonde

Historikeren Hans Gram var blandt dem der kendte til Povel Juel og hans skæbne; det var Gram der havde givet *imprimatur* til *En god Bonde*³⁴, og Christian Falster havde dedikeret *Lærdoms Lystgaard* [se s. 33 ff.] til Gram³⁵. Men selv om Gram færdedes i de aller højeste af samfundets cirkler er det ikke sikkert at han har *vist* så meget mere end det rent overfladiske. I det mindste har jeg ikke fundet steder hvor Juel er omtalt, hverken i *Vita*³⁶, der blev udgivet af Laurids Gram efter Hans Gram's død, eller i de efterladte breve.

Men der er et 'nyere' sted hos Gram hvor man får bekræftet at tiderne déngang kunne være strenge - og at Povel Juel ikke var den eneste der måtte lade livet. Gram skrev til flere forskellige, én af dem var Grev Christian Rantzau der flere år senere (i januar 1741) - dvs under den pietistiske Christian 6' - fik følgende oplysning om at der netop var blevet gjort klar til at henrette afvigte vinters desertører³⁷:

I Onsdag saaes en stor Procession af Tømmervogne og Slæder, Tømmermænd og Haandtlangere etc. igiennem de største Gader og ud ad Nørreport, med den nye Galge, hvori adskillige af forleden Vinters Desserteurs skulle hænges; og mener man, at bemældte Execution skal gaae for sig paa Torsdag i næste Uge.

Så vidt Juel's historie. Hans håndbog til *den gode bonde* er med enkelte undtagelser temmelig ligefrem og *jordnær*, dét må være *ordet*, og bogen tyder på at han har haft et godt kendskab til landlivets praktiske sider, især i Norge - men i

nogen grad også i Danmark.

15 - En god bonde = En selvstændig bonde?

Juel nævner *hoveri* et sted i bogen, men bogen har en indbygget, nærmest u-udtalt, forudsætning om at en god bonde må være en relativt *fri* bonde; ikke en undertrykt fæstebonde som *Jeppe*, men en bonde der stod selvstændigt over for herremanden og hans foged, måske som en helt anden Jeppe, 'Erasmus Montanus' far?

Når *hoveri* nævnes sker det under omtalen af husmænd, de mænd der hverken var selvejerbønder eller 'selvstændige' fæstebønder.

Grunden til at *en god & fri bonde* lå langt fra *Jeppe*-figuren var ikke at Juel ville diskutere om de *sjællandske* bønder skulle sættes fri af *hoveriet*³⁸, men at Juel's udgangspunkt og horisont i det grundlæggende var norsk og ikke dansk, for der er ikke (mig bekendt) noget sted hvor Juel har vist særlig interesse for specifikt *danske* og slet ikke specifikt *sjællandske* forhold.

Juel's bog giver et indtryk af hvad man *kunne* vide om praktiske landbrugsforhold på *Jeppe*'s tid, men den er også nyttig som et sidestykke til dét Hans Egede skrev om (uanset Juel's *grønlandske* projekt).

Holberg havde (på dette tidspunkt) indsigt i *andre* sider af det agrare liv (forholdet mellem ridefoged og fæstebonde og mellem herremand og fæstebonde).

Et afsnit henimod slutningen af bogen handler om bjergværksdrift, men det virker knap så overbevisende - hverken mht indholdet, der er væsentligt tyndere end i

landbrugsafsnittene, eller mht begrundelsen for at trykke det.

Til sidst er der et kapitel om hvordan himmellegemerne og de fire elementer måtte indvirke på jordens frugtbarhed. Måske er dette afsnit ikke 'værre' end så mange andre af tidens skrivelser om sådanne 'himmelske' emner - snarere tværtimod for Juel holdt sig 'på måtten'; en belæst mand som Hans Egede hik langt videre, gjorde livsfarlige alkymistiske eksperimenter og medtog udstyr af dén slags til Grønland, jf. s. Error: Reference source not found ff.

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen]

- - -

Bogen er optrykt nedenfor, se s. 57 ff. Teksten er tilstræbt gengivet uden rettelser af nogen art af fejl eller inkonsekvenser.

16 - Oversigt over kapitlerne i *En god Bonde*

1 om at gøre jorden rede til landbrugsdrift - med hensyntagen til jordens art, er den moset eller sumpet eller ...

2-3 om gødning af agerjorden og engjorden.

4 om jordens rensning.

5 om forskellige afgrøder, såning.

6 om at drive et landbrug af en passende størrelse.

7 om at så og behandle hør.

8 om at så og behandle hamp.

9 om at plante og passe sin humlehave.

10 om fæ og kvæg.

11 om dyr, **fuglevildt** og fjerkræ.

12 om at plante og pleje nyttige træer.

13 om rydning af et jordstykke for at etablere en ny landbrugsbedrift.

14 om forhold vedrørende husmænd.

15 om jordbrug i de kolde egne af Norge.

16 om malmbjerge og dét at finde malm.

17 om himmellegemerne og de 4 elementer.

17 - Bogtrykker Groth - en skadelig mand!

[Henvisning hertil]

Undersøgelsen af Hans Egede's færd til Grønland førte mig først til Povel Juel, og siden til dennes bog om landbrugsforhold. Bogen skulle - ifølge kartoteket - kunne findes i *Diamanten*, men det viste sig efter rum tid - og tre-fire rykkere - at man ikke kunne finde dén 1' udgave som stod opført. Kunne jeg lade mig nøje med en senere udgave man kunne tidsfæste til et sted i perioden fra omkring 1730 til omkring 1740?

Var der noget alternativ?

Men det skulle vise sig at den *ubestemte* udgave gav mig hvad jeg havde brug for i en første omgang, men også noget *ekstra*.

På forsiden stod nemlig at udgaven var trykt af J.C. Groth og at man havde kunnet købe den hos en Nicolaus Lossius på Børsen.

Om Lossius véd man at han solgte andagtsbøger omkring 1738³⁹, men om Johan Christopher Groth véd man en del mere - også at Holberg ikke brød sig om ham, for så sent som i 1750 voterede han imod at Groth fik tilladelse til at udgive en dansk oversættelse af Heinrich Müller's *Hjertespejl*. Holberg's begrundelse var:

Saasom Groet er en skadelig mand oc et riis for alle bogtrykkere, som med alle de mulcter, som han er sat udi, ikke kan afskrækkes fra at falde andre udi næringen, saa bør man ikke favorisere ham herudi⁴⁰.

Groth havde i almindelighed et dårligt ry, også over Holberg der selv flere gange havde prøvet både at manøvrere uden om censur og haft problemer med pirat-bogtrykkere.

Groth's tryk var ikke lige gode, men han var tilsyneladende billig. Han satte sig - undertiden - ud over reglerne om at alle tryksager skulle være forsynet med et imprimatur. Heller ikke det rette tryksted var altid angivet. Og så fulgte han ikke indgåede aftaler til punkt og prikke. Men han blev trods alt også kendt som dén der trykte værker af Hans Egede og af dennes søn Niels⁴¹

Groth stammede fra Tyskland og var kommet til København, måske omkring 1730; året efter havde han slået sig ned i Rosenborg kvarter. Da han trykte Hans Egede's *Relationer* i 1738 var det med Grådbrødretorv som adresse, tilsvarende med Egede's *Det gamle Grønlands nye Perlustration eller Naturel-Historie* i 1741 - dvs denne gang er adressen benævnt *Ulfeld's Platz*, se s. [henvisning skal etableres] f.

Samme år, 1738, indkaldte Politimesteren i København bogtrykkerne i byen til et møde for at gøre det klart at censurreglerne *skulle* overholdes - og bagefter skulle de underskrive et dokument om at de havde forstået hvad der blev betydet dem⁴².

Illustration: Faksimile 30-09-1738

Politimesteren handlede ikke på eget initiativ, men fulgte - temmelig ekspedit - en skriftlig opfordring fra Generalkirkeinspektionskollegiet som havde 6 prominente medlemmer - hvoriblandt Andreas Hojer:

Som Bogtrykkerne her i Byen tager sig iblant den Frihed, uden foregaaende Tilladelse, efter eeget Behag at trykke og paa nye at oplegge alle Slags end og Theologiske Bøger, ligesom de holde det deres Interesse mest convenable [...] saa anmode Vi Hoytærede Herr Justitz Raad [= Politimester Erik Jensen Torm] hermed tjenstligst, alvorligen al injungere samtlige Bogtrykkere her i Staden, at de i fremtiiden ey understaee sig, nogen Theologisk eller til Theologiske Materier sigtende Bog eller Piece [...] førend de udi General-Kirke Inspectionen under deres Haand har anmeldet Bogens Titel, den derpaa havende Censur og Auctorem, samt hvem det lader trykke.

1 - Groth's udgave af Povel Juel's *En god Bonde*

Dette afsnit - inkl noterne - korrigeres når transkriptionen afsluttes i juli-august 2012

Groth's udgave af Povel Juel's *En god Bonde* er formentlig et simpelt optryk uden ændringer; måske troede Groth at han på dén måde kunne slippe uden om at skulle forelægge bogen for endnu en censur.

Om der er sket ændringer kan jeg ikke vide eftersom 1' udgaven er forsvundet et sted i *den meget sorte diamant*⁴³.

Der er nogle fejl i Groth's udgave, der måske nok kunne stamme fra førsteudgaven og være tegn på at redaktionsprocessen ikke var blevet afsluttet før til sidst, dvs engang omkring årsskiftet 1721/1722⁴⁴.

2 - Groth's død

Groth døde *nogle* år efter, i 1750, og efterlod en enke, Inger Kirstine Groth, der fortsatte forretningen til en gang ind i det følgende år, da hun opgav og måtte på fattiggården. Kreditorerne ville have deres penge.

2 - 1721-1722 Povel Juel: En God Bonde

[Henvisning hertil]

1 - [Redaktionelle forbemærkninger. August 2012]

Povel Juel demonstrerede omkring 1721/1722 at han kunne skrive jordnært om praktiske landbrugsforhold i Norge og Danmark, selv om han var født det første sted og havde levet dér det meste af sin tid.

Juel's bog er interessant i sig selv, desuden ift **Holberg**, men også ift **Hans Egede**, en tredje nordmand der var aktiv på samme tid. Alle tre havde både store ambitioner og en betydelig selvfølelse; anså de det for nødvendigt gik de gerne *i clinch* med omgivelserne.

Holberg havde, på dette tidspunkt - adskillige år før han blev kvæstor og jordejer - kendskab til *visse* sider af det agrare liv - dét fremgår af komedierne om 'Jeppe' og 'Erasmus'. Desuden kendte han givetvis *noget* til Povel Juel - men muligvis ikke så meget til hans bondebog; under alle omstændigheder nævnede han ham først eksplicit i epistel 171 der udkom i 1748 - altså temmelig sent - men skønt der ikke var noget at tage fejl af (og skønt det skete efter at både Frederik 4' og Christian 6' var døde), var det uden at nævne Juel's navn direkte:

Hvis man skal tilskrive disse U-roeligheder *Nationens* Tilbøyelighed til Oprør; saa maa man tilstaae, at aldrig noget Folk er bleven meer forandret og ukiendeligt: thi man haver i de nyere Tider, udi heele *Seculis*, ikke mærket ringeste Bevægelse; Saa at, hvis de gamle Norske kand *citeres* til Exempel paa Ustadighed, saa kand de nyere, lige fra *Reformationens* Tider frem for alle *Nationer* paa Jorden, vise Exempel paa Bestandighed, Lydighed, og Afskye for Oprør.

Herpaa kan tiene til Oplysning, hvad som er tildraget sig for nogle Aar siden, da en vis Normand [Poul Juel eller: Povel Juel] formedelst Utroeskab mod Regieringen [Kongen] blev henrettet: Thi man fandt ikke, at en af hans Landsmænd havde været i Ledtog med ham. Jeg forbliver &c.

Holberg fulgte nysgerrigt *Hans Egede's* færd til Grønland; han kommenterede færdens i positive vendinger i *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729, og fulgte op på disse - både i *Bergens Beskrivelse* fra 1737 og i de af sine epistler der havde grønlandsk tema, eller hvor han kunne trække på ny antropologisk indsigt hvad der kunne være af betydning i hans livslange tackling af teodicé-problemet.

Men det er *muligt*, for nu ikke at sige temmelig *sandsynligt*, at Holberg 'trods alt' har ladet sig inspirere af Povel Juel's skæbne⁴⁵ da han skrev *Niels Klim* (der udkom i 1741).

Se nærmere om Povel Juel, om sagen mod ham, om domfældelsen og henrettelsen af ham i kap. 6: 1722 *Du Blok og Øxe først skal finde*, ovenfor s. 6 ff.]Hvad bogen handler om fremgår ret tydeligt af indholdsoversigten (forrest i *På tvende beene?* - men se evt dén 'originale' oversigt s. 168 ff. nedenfor.

Juel's bog udmærker sig bl.a. ved at bygge på egne erfaringer, evt på erfaringer andre har gjort. Han taler i den forbindelse flere gange **om at gå eksperimentelt til værks**; hvis du bruger søgestrengen 'experiment' vil du finde 7-8 lidt forskellige steder.

Juel lægger (som nævnt s. 50) op til at en god bonde må være en ret selvstændig og relativt *fri* bonde, ikke en undertrykt fæstebonde som *Jeppe*, men en bonde der stod selvstændigt

over for herremanden og hans foged, måske som en anden Holberg-Jeppe, 'Erasmus Montanus' far? Juel var givetvis stærkt præget af de norske forhold som i mange henseender adskilte sig fra de sjællandske.

Hos Juel kan der være tale om at en proprietær⁴⁶ fæstede jord bort til fælles fordel. Han beskrev hvordan man kunne fremme at en fæster påtog sig at rydde jord og begyndte en dyrkning af den. For at dette skulle blive muligt skulle man ikke pålægge fæsteren for meget hoveri, enten som kørsel eller som arbejde, og desuden skulle man aftale vilkår der kunne opmuntre fæsteren både på kort og på langt sigt, se s. 145 ff.

Der er et par steder hvor Juel nævner fæsterens kone og børn. En **kvinde** kunne meget hvis hendes mand faldt bort - eller hvis hans motivation forsvandt? - hun kunne have dén attrå, indsigt og vilje der var nødvendig, se sidst i kapitel 13 (som begynder s. 142), men se også s. 147:

Mand⁴⁷ haver observeret, at naar Qvinden maa være berettiget at opholde eller besidde Rydnings Boelet efter Mandens Død, da gaar Rydningen vel for sig, thi hendes Attraa, Raad og Villie formaar meget hos hendes Mand og Børn.

Der er flere steder hvor Juel nævner **børnene**, måske bygger det på konkrete oplevelser?, måske ikke med hans egne, men med slægtnings eller bekendtes børn?⁴⁸ Hvad han skrev tyder på at han - også i denne henseende - har haft sans for motivationens store betydning, se s. 80, s. 84, s. 119 [ordet *Lyst* nævnes], s. 124 [Man kan give sine Børn eller sit Tyende

lov til at udsætte Kvæg på en Ø] og s. 155 [Også børn kan have godt af at kende forskel på almindelige sten og andre sten].

Teknikaliteter

Bogen er (efter en smule forvirring i 2009) fundet på KB i 2012; 1' udgaven ved bogtrykker Groth kunne ikke umiddelbart lokaliseres fysisk i 2009; en samtidig - måske en lidt tidligere eller noget senere udgave - og angiveligt også ved bogtrykker Groth - blev déngang tilbudt mig som et alternativ.

Den alternative udgave [som hér vil blive betegnet som variant-X] har jeg benyttet som en midlertidig løsning indtil den 'rigtige' udgave måtte dukke op.

Variant-X blev scannet på basis af en fotokopi og efterbehandlet over flere omgange (nemlig i en kombination af OCR⁴⁹ og gammeldags 'manuel' afskrivning). Derefter blev der i 2009-2011 foretaget en første korrekturlæsning som viste at der var adskillige steder der var vanskelige at fortolke hélt korrekt.

I foråret og sommeren 2012 blev KB besøgt nogle gange - og det lykkedes fysisk at lokalisere *både* en yngre, dvs *senere*, udgave og den 'forsvundne' 1' udgave (som blev opbevaret i en boks, dvs noget strengere end mht de andre udgaver KB har⁵⁰). 1' udgaven er herefter blevet brugt til at verificere teksten nedenfor der oprindelig stammede fra variant-X.

Muligvis har 1' udgaven og variant-X (stort set) identisk satsgrundlag?, selv graverende sidetalsfejl er identiske. Måske har bogtrykker Groth undladt at styrte satsen mellem to aftryk? Måske har variant-X været et fortryk af en art - eller måske

snarere et eftertryk for at dække en mersalgsmulighed?

I denne fase undersøges (bl.a.) graden af overensstemmelse mellem 1' udgaven og variant-X, og derfor er der i noterne mange angivelser af typen: '*Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende*'; de vil blive slettet i en senere fase og erstattet med en konklusion af en art.

* * *

Eftersom bogen indgår i *På tvende beene?*-projektet er den indlagt hér for at gøre det nemmere at 'krydse' forskellige tekster og idéer. Og evt særtryk foretages med udgangspunkt i *På tvende beene*-udgaven.

Markeringer og signaturer

Rød markering: Usikkerhed mht den umiddelbare tydning og mht tolkningen. [Mange, om ikke alle røde markeringer har kunnet slettes i sommeren 2012]

Blå markering: Formuleringer der skønnes egnede til undersøgelse eller kommentar.

[nn]: Originalens sidetal, nogle sidetal er korrigeret - jf slutnoter herom. Kan evt bruges til at søge på ... dvs hvis man tager de skarpe parenteser med i søgeteksten.

Senere

Lokalisering og (senere) indsættelse af relevante tegninger eller fotos af fx:

- Byg og rug
- Humle
- Blå og rød hør
- Hamp
- Får og geder

IIII

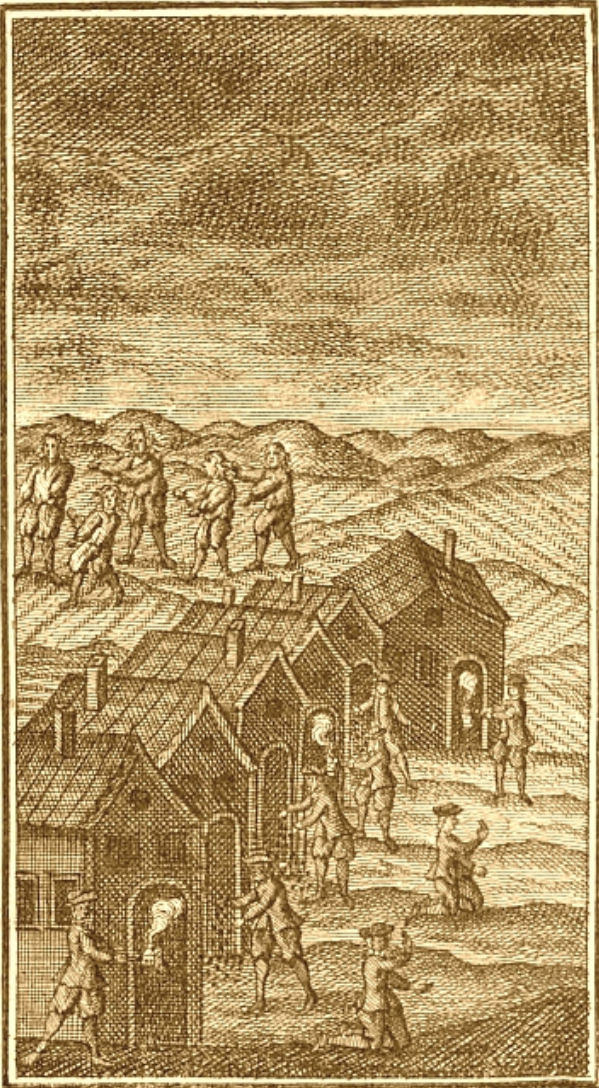

Illustration fra J. A. Scheibe's tyske oversættelse der blev forlagt i Leipzig i 1750 af den københavnske boghandler Franz Christian Mumme. Illustrationen svarer til teksten i 1' Bog 4' Sang, Seidelin's danske udgave fra 1798 s. 91 og Billeskov Jansen's i Holberg i 12 bind, bd. 2, s. 89.

Peder Paars sagde: Det er læt Giengangere at spæge,
Man all slags Spøgelse, hvad Navn det have maa,
Med Røg af Lyse-Tang af Huuse læt kand faa.
Med Hørfrøe hindrer man, at det sig ey tør vove
At komme i et Huus; saa man kand sikker sove.
Naar man en Haandfuld kun af samme kraftig Frøe
Frem for Dørtærskelen om Aftenen vil strøe.

2 - [Forside 1721/1722] En god Bonde / ...**Een god****Bonde /****Hans****Avl og Biæring:**

bestaaende Af Jorden til Ager og Eng at oprykke, Giødningen merkelig at formeere og forbedre, Ager oc Eng at rygte og forbedre, nyttig Sæd og Planter at bruge, Maadeligt Jordebrug, nyttig Fæ og Qvæg at fostre; Item at saae og tilberede Hør og Hamp, Humle Gaarde og nyttige Træer at plante og rygte, Dyr og Fugle i mangfoldighed at tillegge: Item at kiende og finde Malmrige Malm-Bierge, og andet saadant, hvorved Landene Aarlig kunde tiltage i Rigdom oc vinde i Overflødighed⁵¹, end og alleene ved Giødningens beqvemme og merkelig Forøgelse, Meenige Mand i Danmarck og Norge, efter enhvers Leylighed, baade til en paalidelig Underretning og en U-svigelig Nytte, saa vel som formodende Behag og Tieniste, i mueligste Korthed sammenskrevet af

Povel Juel.

Kongl. Maiest. forige Amptmand over Lister og Mandals Amter i Norge.

hos Nicolaus Lotzius paa Børsen.

3 - [*Imprimatur IOH: CRAMMIUS 21. Oct: 1721*]

Imprimatur

IOH: CRAMMIUS

Hafn. d: 21. Oct: 1721.

[Eksemplaret har været ejet af [Henrik Henrichsen adlet som] Henrik Hielmstjerne; Hielmstjerne lod bogen indbinde med andre 'efterfølgende' bøger og forsyne med et exlibris forrest - der viste hans adelsvåben - den senest udgivne bog i bindet er angiveligt fra 1744. På et senere tidspunkt indgik det samlede bind i Det Kongelige Bibliotek som har tilføjet sit stempel med krone og cirkuleret tekst udenom]

BIBLIOTECA REGIA HAFNIENSIS

4 - [Fortale 1721/1722] Til den U-partiske Læsere

[Over overskriften en figur med to vingede børn;
kan indsættes senere]

Til den U-partiske Læsere.

En god Natur saa vel som en sund Fornuft forpligter Mennisket at have Omhue for sin og sines Velfært; derhos viser Fornuften, at mand er ey paa sin egen Velfært forsikret, med mindre den Menighed, af hvilken mand er et Lem, kand ogsaa have Leylighed at leve i Velstand; thi mand kand sielden blant meenige Mands Uroe og Veestand, eene leve i Roe og Velstand; Hvilken almindelig Velstand billig kaldis den almindelige eller fællis Velfært.

Derfor have forfæderne eragtet, at det var ey alleniste lovligt og Gavnligt, at enhver, som noget god viiste, eller formente sig at vide, gjorde sin Videnskab ved Skrifter **meenige Mand** bekient, mens end og fornøden og tillige en Pligt og Skyldighed, særlig imod sine Landsmænd eller Landsaatterne, og almindelig imod det Menniskelige Kiøn, paa det at nogle i Særdelighed, om ikke saa lige alle i almindelighed, een eller anden Maade, efter tiidens nærværende eller tilkommende Leylighed, kunde føre sig den samme Videnskab til nytte.

Aandelige og Verdslige Love, ere baade Tugtemestere og Vægttere i Meenigheden; Mens der som nogen fattis nødtørftig Brød, torde hand skuffe dem, og forgribe sig imod Gud og sin Næste; Der til med vide vi, at hvor Mangel er i Huuset, findis

sielden fornøyelse i Sindet, der udkrævis da nødtørftige Føde til Legemet, men ald føde eller Spise er ikke sund ey heller varig og altid at faae; Ligeledis behøver Landets meenige Indbyggere, de som nu ere, og de, som efter dem fødis, deris Føde, hvilken bestaar af adskillig Næring Brug

[ii]

og Biæring men alt saadant er ikke lige Gavnligt, lige varigt bestandigt, got og i Mængde. I min Ungdom, jeg veed ikke selv af hvad Anledning eller Drift, er jeg geraaden i den Meening, at den Stand og Næring, som Gud først haver Indstiftet for Menniskene, den Næring som Naturen og Fornuften leeder de fleste til, og som dette Livs Nødtørft u-omgiængelig udkræver, maa være den rette beste og bestandigste; hvilken bestaar af at opfostre Fæ og Qvæg, og at dyrke Jorden, i hvilken Meening at forblive haver Aarenes komme og Erfarenheds følge bekræftet min Skiønsomhed. Og som jeg har haft Lyst at ville vide de Videnskaber, som jeg formeente at være alle nyttige, saa har jeg og med en maadelig Flid nogenlunde lærdt de ting, jeg havde Lyst til. Der jeg var saa vit kommen frem i Kundskab og Erfarenhed, syntis mig igiennem Betragtelsen at see, at der var mange Handteringer, som feedede sine Mestere og Tienere, mens gjorde Landet derved Mavert: At en deel vare u-visse eller ikke varige i deris Brug og for anderlige i deris Nytte; en deel at formindske den nytte, Landet af dem skulle have ved deris egen storhed og Overvext, og en stor Deel at befodre og tiene Lasterne; Derimod saa jeg, at Ager-Dyrkningen og Qvæg-Avl bestandig baade bispesede til Nødtørft sin Bonde og Herre, saa og gjorde Landets menige Indbyggere Formuende, naar den blev rettelig handteret og handhævet. Denne Bonde Næring er viis og bestandig, kand aldrig blive forstoer, og ved

Bonden og hans Arbeyde formeeris baade Folk og Fæ, Kiøbmandskab og Handverker, Gods og Penge, Indkomster og Krigs Magten; [Den er den almindeligste og første Stand og Næring og indbringer de største Capitaler for et Land og Rige](#), saadan Rigdom, som er varig, som har sin visse og friske Roed at voxe af, og som Fiende-Haand, Ildebrand, Tyve og Overdaadige Mennsker, Storm og Klipper ey kand forøde, mindre af Landet bortføre med alle: Og som denne Avling og Handtering er meget stoer og alminding sampt alle Mennsker gavnlig; Saa er det U-imodsigelig, at en liden Forbedring og Formeereelse i den samme jo giver Lande en mærkelig Fordeel hvert Aar, som for Exempel: Dersom enhver Avelsmand ved sin Avlings og Biærings forbedring vandt

[iii]

hver Aar en Rixdaler meere end tilforn, og udi Kongens Riger og Lande vare tre hundrede tusinde Avlsmænd hvilket de i det ringeste ere da vandt de Tilfællis Aarlig Tre Hundrede Tusinde Rixdaler, og dersom hver vant fem Rixdaler, som de visselig kunde vinde, naar Avlingen med hvis dertil hører, blev dreven paa den Maade, som jeg agter [at forrestille Dem](#)⁵², da profiterede Landet der ved, alleene første Gevinst femten Tønder Guld Aarligen: Korteste sagt, ieg forstaar ikke bedre end at Ager-Dyrkninger og Bonde-Biæring føder baade Mennsker og tamme Dyr og Fugle: For hvilken Aarsag den Viise og Rige Konge, i Prædicke Bogens 5 Cap 8.v.⁵³ Maa have eftertænkt og lært: At Jordens Dyrkelse gaar over al Ting Og om jeg sagde at denne Konge formedelst Jord og Ageren at dørke⁵⁴ er bleven tillige med hans Undersaatter Rig, da foer jeg ikke vild; Thi mand læser, at hand gik sine undersaatter for med at byge og plante mangfoldige Agre Viingaarde og utallige nyttige Træer, samt med at tillegge Fæ, Qvæg og Heste.

Mand kunde tænke, at Bonden veed best af mange Aars erfaring hvorledes hand skal rygte sin Jord samt anden sin Næring: Item at Agerdyrkningen haver været nogle tusinde Aar i brug, saa at intet videre til dens Forbedring kunde være at lære og gjøre; mens naar vi seer os om med Erfarenheds Øyen, da feyler Tancken meget i begge deele, [thi Bønderne blive gemeenlig⁵⁵ ved deris Fædris Sædvane i alle ting](#), og de fleste af dem deres ukyndighed om de Naturlige Tings Aarsager og Tingsternis Natur Kræfter og Virkning, anlediger dem at holde deris Fædris Sædvane og Brugs Maade for at være Ret og God, og i sær at blive ved den Agerdyrknings maade som de udi deris Ungdom have lært og er kommen i Vane med; [Derfore er der saa stor Ulighed paa Maaden af Agerdyrkkelsen](#); Saa og paa Agerens Frugtbarhed, og mesten for disse tvende Aarsagers skyld giver et Bøygdelen⁵⁶ Præstegield, eller Kirke-Sogn en Rig Korn Vext, samt anden Jordens Grøde, men et andet, som er i samme Herret, en ringe Vext? Jeg kunde opregne mange Exempler, mens maa efterlade det, [for at undgaa de Uforstandiges og selvklogis Had](#), I den stæd vil jeg i denne Bog saaledis beskrive

[iv]

Agerdyrkningen⁵⁷ og deslige, at de fleeste om ikke alle skal der af komme i Erfaring, at de tilforn har ey vist ald det dennem der om var fornøden, som jeg og selv gierne tilstaar, at mig endnu fattes meget af det, jeg derom burde vide, eller kunde være nyttig, I hvor Vindskibelig jeg haver været at faa en fuldkommen Kyndighed. Ja jeg troer, at Jordens Dyrckelse er en saadan Kunst, eller Videnskab, som aldrig til fyldest kand blive udfunden, særfordi at Jorden og Luften over alt er foranderlig, og [det sidste vil jeg have erindret imod forberørte Meening anlangende Agerdyrkningens Alderdom](#): Herforuden

ere der mange andre Videnskaber, som en dygtig Bonde bør forstaa sig paa, at øve og føre sig til nytte, som og mange af dem vide at gjøre, deriblant at virke Hør, Hamp, Humle og Roer, Item at ympe⁵⁸ og rygte triveligt Frugt-Træer og andre nyttige Træer, og andet saadant, hvilke særlige Videnskaber at faa menige Mand af Bonde Standen kundgiort og underviist om, en hver got Patriot gjerne see og velmeent ønsker, heldst de, som eftertænke hvor mange Tønder Gulds Midler af Rigerne Aarlig gaar ud og ey kommer tilbage, for mangel paa Hamp, Hør og Humle.

Vel vil en ældgammel Vandkundighed, der i Norge sættis Troe til⁵⁹, fordi den er gammel, indbilde os, at Norge kand ey med egen Avling forskaffe sine Indbyggere saa meget Korn de behøve, Mens jeg veed fuld vist, at det forholder sig anderledis: Thi i Norge udi de tre fierdeele af Riget, er Ageren Frugtbar, paa alle de Stæder som den bliver med Fliid dyrket, derpaa have vi mangfoldige exemplar, men intet større og kraftigere, en Agerens Dyrkning og Frugtbarhed udi Jedderens og Dalarens Fogderie, under Stavanger Amt samt Wansø Sogn paa Lister udi Lister Amt, Thi denne Egn ligger længst Vest i Norge, for det aabne Hav, er slet⁶⁰ og uden Skov, saa baade den kolde Søe-Luft og stormende Vinde, inderligen overvælder Landet, og forkøler Ageren, og der til med er Jorden fast over alt heel Maver, Sandig eller Leeret, saa Maver og ringe, som den nogen anden stæds i Norge findes kand, alligevel avlis udi disse smaaEgner, alle Aar rundelig Korn, ja overflødig⁶¹ Korn: thi foruden Bondens Fortæring hiemme i Bøygden, udføris hvert Aar, i Maalet og

[v]

Umaalet Korn og Malt, over Trædive Tusinde Tønder af Byg Havre og blandings Korn! Til [hviken:] hvilken rige Avling og

Afgrøde er ingen anden Aarsage, end den Maade, som Ageren dyrkes paa, hvilken er anderlis og bædre, end nogenstæds i Norge og Danmark, ja maa i noget andet Land, og denne fornumftige Maade samt Indbyggernis Flittighed, som paa en Snees Aars Tid er kommen i Brug, haver hiulpet Bønderne fra deris forrige Armod til Velstand, og sat Gaardene i dobbelt Priis, frem for de vare tilforn hvorved Egnens Formue og Credit, til Indbyggernis store Nytte, er mærkkelig forbedret, heldst som Gaardene baade paa Eng og Ager er meget formeeret, Videre er det almindeligt i Norge, at [gode Avelsmænd er formuende Folk, men Fiskere, Skov-Huggere i almindighed Arme og Usle](#): Item at udi alle de Egner hvor Skoven er reent borthuggen, samt allesteds hvor Fiskerierne aldeelis har ophørt, blive Indbyggerne jo længer jo heller vederhæftige Folk [Aarsagen er, at Nøden tvinger dem til at dørke Jorden bædre end de gjorde tilforn, da de havde anden Biæring, og ved Vanen gjør de det med Lyst, som de i Begyndelsen var nød til](#) og fordelten lokker dem at bygge⁶² Ageren med Fliid, saa vit deris Kondighed sig strækker.

De, som handtere med Fiskerierne, særdelis dersom af Fiskerne have deris Næring, tør ikke tænke Jorddyrkingen hindrer Fiske-Fangsten, eftersom de vel vide, at mange Fiskere for Mangel paa Kost, Klæder og Fiske Reedskab, tit og ofte maa imod deris Villie blive hiemme fra de store almindelige og fordeelagtige Torske og Sild Fiskerier, og roe hiemme iblant Skierene, sær Vinter Dag, da neppe kand faas Fisk at kaage, i den Stæd, formuende Mænd udreede deris Folk til bemelte store Fiskerier, og fortiene mange Penge. Efter al saadan Beskaffenhed, og efterdi jeg veed at menige Mand ikke i Almindelighed forstaar sig paa alle forberørte Videnskaber, som de dog behøve, desligeste veed, at Aarsagen der til er denne, at de ikke af Bøger i Landsproge

have Anledning og Underviisning til saadan høyfornøden Kundskab at kunde bekomme, samt skiønne, at den Kyndighed nogle Personer udi et eller andet District kand have, strækker sig ikke over heele Landet, ja oftist ikke til alle de, som boe udi et Sogn,

[vi]

haver jeg i henseende til Kongens og hans høye Successores i Regeringen DERES Interesse samt i hensigt til meenige Underdanernis Tarv og Velfært, foretaget mig, efter det Pund Gud haver betroet mig, at sammeskrive denne Bog, og derudi beflittet mig at skrive kort og klar, som Læseren der andre Authores i fremmed sprog haver læst, vel skal befinde og bifalde mig udi.

Eftertænksomme Læsere, I som elske den almindeligt Velfært, og fornuftige skiønne, at [Jordens Dyrkelse er ligesom bevægelsen ja Livet udi samme almindelige Velfært](#), I, som tillige behage nyttige Videnskaber, have lyst til Ager-Dyrkning, og en god husholdning, I, som saadant er Sindet, siger jeg, skal i dene Bog finde meget af det i ønske, synderlig om en ret Ager-Dyrkning, og I andre, som seer ikkun til Eders egen Tarv og Fordeel, vil uden tvivl vide mig Tak og Gunst for mit velmeente Arbeyde: I hvilken Formodning jeg skulle entholde mig at insinuere min Gierning med mange Ord, men i den Stæd alleneste venlig beder om dette: [At i Fald der noget maatte forrekomme i Læsningen, som kunde synis at være u-nødvendig, eller ugiørlig, eller af ringe nyttighed, Læseren da vilde være tjenstlig, underrettet, eller Erindret, at alt hvad jeg haver sammenskrevet, og hos hvilken ey findes udtrykkelig mælt, at det er andris Meeninger, er forfattet efter en paalidelig Kyndighed og en u-forsvigelig Erfarenhed, undtagen hvor jeg mælder, at det, allerede, er min Formodning eller Mening:](#)

Ogsaa fremt hans Gemyt med bemelte Forsikring vil nøyes, da vilde hand behage, [at prøve det i Gierningen](#), paa det at Bevisningen kand stille sig ind for Øynene, og Nyttens fattes med Hænderne. Imidlertid kand at jeg af hans Dyd forvente at hand bliver, saa mig og mit Arbeyde bevaagen, som hand grundelig skiønne kand, at jeg gjerne vil tiene gemeene beste⁶³, og tillige er hans og hver [Dannemands](#) beredvilligste Ven og Tienere.

Skrevet i Kiøbenhavn den
27. Sept Aar 1721

P. Juel.

[1]

5 - 1. Capitel. Om hvorledes Bøndernes Hiem-Jord, inden Gierdes, best kand ryddes og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage; sær ved Agerland, og sær ved Engbond.

DEt er Den, som Jord bruger, nytteligere, at hand forbedrer end hand forøger sin Ager og Eng. Er Jorden moeset og blød, paa Norsk myret, da vil Vandet (efter Muelighed) ledes bort, eller dempis, saa Pladsen kand blive nogenledes tør, enten formedelst udskaarne

[2]

Gryfter, Vejter⁶⁴ eller Plougfurer, efter Grundens Leylighed, sær vil Vandets Væld, eller Udspring, flittig eftersøges og opledis, og der fra Jordens Opskierelse til Gryfter eller Vejter begyndes. Videre vil saadan vaad Mark eller Jord med endeel grov graa Sand, hvor den er at faa eller med Sand Muld eller sandagtig Liung-Torv rundelig overdekkes, og Aar efter andet, indtil der bliver nok, nemlig Jorden tør nok, vel forblendis. Dersom kaalt Vand, som kaldes Koldvæde, af Jorden hemmelig opskiuder, da vil dets Veld endelig opsøges, og derfra Vandet opledes; thi uden det skeer, bliver Jorden, saa langt som dette kolde Vand udsier, aldrig beqvem til Agerland, og lidet til Engbond. Er Pladsen mager og tør, det er sandig, af en fiin hviid Sand eller en fiin rød Sand, som Bonden i Dannemark kaldes Gruus og i Norge Our, og er den ufrugtbareste Sand, eller af en grovere rødagtig Our Sand, eller bemeldte Jord, som ryddis, er meget grund, saa den er ikke Ploug-dyb oven over den haarde Our eller Klippe den hviler paa, da behøver saadan mager og

[3]

tør Jord, eller Grundet og Sandet Jord, en god Deel med feed Muld, som der omkring maatte være at finde, eller i des Mangel feed Myre- eller Moese-Torv, eller god Leer-Muld eller anden Giødning; Og naar dette med Fliid fortsættes, faaer mand omsider et udvaldt godt Kornland; Thi en feed, tørlændet og dyb Ager, der er vel opfyldt, saa den stiger noget op ofver den udpløuede Mark en trediedeels Alen eller meere, bær altid viss og megen Frugt, saavel i Tørre og Heede som vaade og kolde Aaringer, naar den ellers før det øvrige er vel flyed og saaes betids. Paa samme Maade kand mand ogsaa saa den beste Eng, heldst naar Pladsen, som mand i fremtiden vil gjøre til Eng, først i nogle Aar bruges til Ager, og naar Ageren legges igien til Engen, daa vil den først pløyes, harres⁶⁵ og med en Trom overfares og gøres jevn og slet⁶⁶. Dersom det opryddede Land er icke formeget blødt, omkring hvilket tilforn er giordt Gryfter eller andet saadant, som før er er mælt, at Vandet kand sies der fra, da kand den af Gryfterne opskaarne Tørv udbredes oven paa det i Rydning værende stykke

[4]

Jord, der maa være i sit Begreb lidet og icke stort, en Tørv tyk over Pladsen, Græs-Roeden vendt ned ad imod den faste Jord, saa Græsset og dets Rødder saaledes imod hinanden vendt, forderlig kand forraadne til Jordens Giødning, paa hvilke udbrede Tørver der. sticles noget Møer paa Muldsiden med en Spade, kand saaes Vinter-Rug 14 Dage efter Olai Dag og paa 4re Uger derefter, eller til næste Vaar Værlings Rug, som er vissere, eller Byg eller Høer⁶⁷ i sædvanlig Sæde-Tid, eller Roer 14. Dage før St. Hansis Dag uden nogen Giødning det første Aar at bruge; Men allerbest voxer Rug i dette Nylænde, som blød er, Naar dets Muld med grov graa eller hvidgraa

Sand eller sand-rig tør Muld først vorder blændt⁶⁸; Thi Sand har en tør og heed Natur, og Myre eller Mose, der er en Vext af Vand og kold Vædske og tillige Støv og Slik af⁶⁹ Jord har en fugtig og kold Natur, hvis Forblendelse med Sand gjør en tempereret Jord.

Hvor Jorden er tør og Kornet af

[5]

Solens Heede pleyer faa Skade, hindrer icke maadelig store Kampe-Steene, end icke i temmelig Mengde Kornets Fremvext, mens tvert imod beforder Vexten, heldst naar Pløyningen eller Spandningen er dyb og Sæden vel overmuldet veed Harre eller Græb, som ved en tørlandet og sandet Ager altid maa tages vel i agt Thi disse smaa og runde Kampe-Steene dækker Kornets Roed for Solens Heede, og tillige holder Mulden kiølig og læng væskefuld under sig; Mens udi Leer-jord, naar der findes deslige Steen, er baade de og dyb Pløyning skadelig; thi Heeden binder stundum Leeret saa hart tilsammen, at Sæden i Begyndelsen qvæles; Men de Kampe-Steene, som ere størren end stoer Mands Næve, item flade Steen af lige Størrelse, ere skadelige udi alle slags Agerland. Store Steene, jordfaste eller løse, som staar over Jorden, og for deres Tyngde ey kand borttryddes, eller ere besverlige at faae bort hindre vel Pløyningen, hvor de ere mange, mens nytter Sæden, sær paa den Ager, som ligger blot for Nordlige kolde Vinde; Thi de afverge mege Blæsten, og naar Solen

[6]

skinner, formeere de Heeden, item ere de Aarsag, at Regn og Dug af Morgen Solen ey forhastig borttørris; Dog er herhos at agte, at naar disse store Steen findis, som sædvanlig udi en

tør Ager, beforder de Korn-Vexten, saaledis som sagt er; men findes de udi en vaad Ager, som sielden skere, med mindre de ere nedfaldne fra noget hosliggende steilt Field eller udbrunsten steil Klippe, ere de, saa og alle slags mindre Steen, Sæden meget hinderlige, og dertil med moens Kornet sielden, og stundum fryser bort med Natten, Vaar og Høst:

Træets Rødder vil med Fliid udryddes, saavel som forbemelte flade, samt store runde Kampe-steene, og andre større Steene, og henkastes afsides udi Dysser eller Hobe paa næst hosliggende unyttige Steder.

Hvor grov Sand eller mangel af den anden slags Sand er under Moeese (eller

[7]

Myre) som ofte er, naar mand graver tre og en fjerdel alen eller meere ned til Dybet, kand lettelig giøris baade Eng og Ager. Aarsagerne saavel som Maaden er tilforn, da jeg taledes om Nylænde, anviist og forklaret. [Er Jorden eller Marken, som mand vil udrydde⁷⁰, moeset og dyb, og dog paa nogle Steder ophøyet, da vil det høye Land giøres til Ager og det lave til Eng. Er der Liung eller Græs-Tuer, da maa Tuerne med en skarp Krumskieftet Tørve-Spade jevnt ved Jorden afstikkes, og Tuerne, som afstukken ere, slaaes i stykker og paa Steden udbredes, saa forraadne de inden et Aar og gjør Marken feed. Vil mand hastig have denne bløde Mark udtørret, da maa stort Fæ og Qvæg flittig drivis om paa dend, og jo snarere Jorden tørres, jo før bær den Græs. Mand kand og saae Korn og Høer⁷¹ udi Rommet af de opstukne Tuer, om mand vil. \[En Avelsmand maa ikke frygte for Arbeide, ey heller indbilde sig, at et bløt Land ey kand med maadelig Arbeyde giøris tørt og beqvemt, særdelis til Engbond. Har hand for stort Brug, eller\]\(#\)](#)

og anden Mark, som er be-

[8]

qvemmere at oprydde, da kand hand tilstæde sine **Børn** og Tiunde at oprydde bemelte Moese, samt Heedeland, og udvise enhver sit visse Stykke, at de det kand rydde og dyrke, saa skal hand see sin Lyst paa, hvorledes de udi faa Aar, uden hans Skade og til hans Nytte i Længden, haver opryddet ham et stort stykke godt Enge-Land, og saaledes hvert Aar formeerer og forbedrer hans Jord. Der findes ingen Moese eller Myre, hvor lige den end kand siunes, som jo helder noget til en Side, eller jo er dybest midt udi; For den skyld er der Raad og Middel at lede Vandet nogenledes fra den, eller til det dybeste Sted udi dend. Vil mand om Vaaren ikkun lade en fører Karl drage en skarp Tørve-Spade frem og tilbage paa adskillige afholdende Steder igiennem den, og oprispe Tørven tre Finger breed og dyb (jeg meener en Græs-Myre) skal mand samme Aar til Høsten befinde en mærkelig forbedring paa Græssets Vext, hvilken Rispning gaar heel snart for sig. Men foruden denne Rispning kand mand udi en saadan Græs-Myre, som er dyb, feed og meget blød, om Vaaren, strax

[9]

Plougen er lagt, udskiere et stykke af den, det er skiere Gryfter omkring et og andet Stykke, og enten nytte samme Stykker til Ager, paa den Maade som før er meldt, eller i det mindste lade dem udtørre til Engebond, og saa derhos tørre den største Deel af de opskaarne Tørver, og bruge dem til brende, og faar mand saaledes Tørv og Engbond tillige med et og samme nødvendige Arbeide. Desligeste kand mand af en Liung-Mose (eller Lyng-Myre) gjøre Ager formedelst Vejter, Sand og Sandtørv, som før er sagt, og nogle Aar derefter god Eng,

efterat først har været saaet Korn udi 3. Aar. Er en Moese (eller Myre) graa- og grønskimlet og ligesom død, da maa den med Gryfter udskieres, og Tørv og Muld kastes sammen udi store Dynger, at det med Sommeren kand brende sammen og fermentere⁷², Item vil Tørven paa Pladsen en Tørv tyk opstikkes og omsnoes, og efter Aars Forløb, Vaar eller Høst, den sammenbrændte Muld der oven over udstrøes, eller om Tørvene ey er omsnoet, Mossen med en Jern-Rive oprives, og derpaa Høefrøe strax udsaaes; Naar ['Nytte' tilføjet i senere udgave⁷³]

[10]

mand saa gjør, saaer mand en god Græs-Myre, og Umagen bliver ti dobbelt betalt. Mand kand og udi all feed og mossgroet Jord med en Jerntindet Rive opdrage Mossen⁷⁴, og saae Høefrøe med god Nytte paa samme Steder. Lyng-mark kan mand om Vaaren afbrende, saa voxer noget Græs i Asken.

6 - 2. Capitel. Om Giødning, hvorledis den i Mænge beqvemmelig kand forskaffes, nytteligst bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Sæden og Sommeren er, og hvorledis Jorde-Bruget derover merkelig kand formeres og forbederes.

Det fornemste og nyttigste Stykke af Jord-Dyrkningen bestaar af megen og og god Giødning med liden Bekostning at kunne bringe tilveje. Den sædvanlige og over alt bekiendte Ager-Giødning bestaar af alle slags Fæ- og Fugle-Miøg, hvilken udi de fleeste Egner, bliver underpløyet, men somme Steder brugis den

[11]

oven paa Ageren, efterat den er tilsaaet og harret⁷⁵. Paa Engen udbredis den om Høsten. Derforuden er i Norge paa

adskillige Steder kommen i Brug at lade Fæet fra Vaaren til Høsten inddrive udi en løs Fold, som der kaldis Grinder, hver gang det skal malkis, saa og at holde det derinde med Natten, hvilke Grinder settes paa den mauerste⁷⁶ Engebond, hvor best for driften beleilig kand være, og flyttes to à tre gange hver Uge, førend Fæet aftræder Græs-Roeden, og denne Grinde-Gang giver udi to à tre af de efterfølgende Aar rigelig Græs, efter Jordens Leilighed. Med saadan Grindegang kan Ageren ligeledes gjødes, den hvilende Agere ald Sommeren, men noget af den Ager, som brugis, om Vaaren tiilig, før og imedens Ageren saaes, saa og nogle Dage efter den er tilsaaet, i særdelighed dend Ager, eller u-pløyet Land, mand vil saa Vinter-Rug udi, og denne Giødning er kraftig, saa vidt dend kand tilstrecke paa Ageren. Mens der er endnu fleere Maader at faa Giødning i større Partie, og bedre at nytte den, hvor iblant i besynnerlighed er en [Maade, som jeg i](#)

[12]

[min Ungdoms Aar haver paahittet](#), og hvilken udi de Korn-rige Destrictor i Norge, som udi [Fortalen](#) nævnes, er omtrent kommen udi almindelig Brug, samt befunden at være gandske nyttelig; Denne Maade vil jeg først beskrive, og siden nogle andre: [Enhver som holder Fæ⁷⁷ og haver Avling](#), kand gjøre eller lade sig gjøre en fast Fold, Hegn eller Ovien⁷⁸, eller et inhegnet Sted af Steen, Grinder, Torv eller Træ-Remmer paa sin Hiemjord, saa nær Ageren, som Leiligheden tillader at drive Fæet, bag paa en Høy, paa et Lyt Sted⁷⁹, om noget sa[a]dant er, eller hvor hand eller vil have den, der, hvor Solen længe kand skinne, og Sydlige varme Vinde frit kand blæse, helst udi en Hule (eller indsunken Dolp⁸⁰) viid eller trang, eftersom hand haver meget eller lidet Fæ og Qvæg⁸¹, sa[a]ledes at Fæet kand have fornøden Rom udi Folden, dog heller fortrang end

forviid at indrettes, i hvilken Fold eller indhegnet lille Plads Fæet hver Middag og Aften, naar det skal malkes, maa inddrives, Og dermed Natten forblive, alt for Vaaren, saa tiilig muelig er, og indtil Efterhøsten; Men først

[13]

indlegges i denne Fold en god Deel Torv til Bund i den, som maa være omtrænt en Alen tyk, Tørvene noget smaa stukken, eller omtrent tre Læs Tørv, som en Hest kand trekke, for hvert stoert Nøed⁸², og et halvt Læs eller meere for hvert smaaet Qvæg, saasom Faar⁸³, Gieder⁸⁴ og deslige [.] Siden føris hver Ons- og Løverdags nye Tørv derudi, og bredes oven paa en enkel Tørve tyk hver gang, og det saa rundelig, at mand om Efterhøsten i denne Fold kand have 10 à 12 Vinter-Læs med Møg og Muld efter et voxen Nøed, og imod to læs efter et voxen Faar og deslige Qvæg. Bemelte Tørv og Møg blive beliggende indtil næste Vaar udi Folden, da den er **forraadnet og forvandlet**, til en sortblaa Muld, det er en meget kraftig og en treffelig Giødning paa Ageren, saavelsom udi Urtegaarder og Hauger, der baade giøder og renser vel. Samme slags Møg kand mand bruge baade underpløyet og oven paa Ageren, men i en vaad Ager er den, som andet Møg, best oven paa, undtagen i Leer-Jord; thi der maa den være underpløyet.

Aarsagerne til det, at denne Tørve-

[14]

Muld bliver saa feed og kraftig, og tillige renser Ageren, grundelig at undersøge og udfinde, overlades til Naturkynderne, mens jeg tillegger Qvægets Piss, Solens Heede, Qvægets Varme, Vinden og Luften, samt den fugtige Varme og salte Materie, der er udi Pisset og Møget, og endelig dend langsomme Kogning eller Fermentation at være tilfellis

de fornemste Aarsager. Er Ageren blød og kold, da er Lyng-Tørv tienligst, fordi den haver megen Sand hos sig, og Sand er naturlig tør og heed; Men er Ageren sandig og tør, da er feed Myre, eller Mosse-Tørv bedre: Dog vil hver 3die eller 4de Aar bruges Liung, Torv, eftersom Ageren bliver ellers af Myre-Torv for løs og Mulden alt for flygtig, Synderlig naar Tørven er feed og kiøres lige fra Moesen hen paaa Ageren; hvilken beste slags Moese-Tørv er feed nok uden anden Giødning, heldst til Havre-Sæd. Denne forbemelte Møg, som kaldes Sommer-Møg, er meget læt at samle, eftersom Folden kand sættes paa saadant Sted, hvor Tørv er i Nærværelsen og af Marken formedelst [Malke-Pigerne](#), eller smaa Børn, nogle

[15]

Tørve hver gang de malter Fæet, kand opstikkes og kastes til Folden, og gjør [de smaa Dreng](#) [saadant Arbeide for Lyst skyld](#); Behøver mand endelig at hendte Trov [fejl for: Torv/Tørv⁸⁵] noget stykke der ifra, da kommer man læt til at faa den Tid, efter anden, naar Hestene gaae i Græs og ere sterke, og [en Dreng, Pige, Barn eller Bonden selv](#) kand best have Leylighed, samt Veyret er tørt og Veyen god, at kiøre den fra Mossen eller Heden hen til Folden. Mand maa ikke være sparsom paa Tørv, heldst naar god Forraad paa Myre-Tørv er: Thi naar Folden er vel trang, og Tørven nogenledis feed, og ey stukken op dybere end to og en halv Qvarteer, kand mand bruge fast dobbelt saa megen Tørv i Folden end som tilforn er sagt om Liung-Tørv og anden gemeen⁸⁶ Moesse-Tørv, der er tagen dybere end to og en halv Qvarteer i Jorden, hvilken Tørv er en død Muld udi, som og alt anden saa dybt og dybere liggende Muld er død og ufrugtbar, indtil den oven Jorden ved Solens Varme og Luften oplives, og giøris frugtsommelig til Korn og Græs at bære; Men ingensteds oplives og fermenterer

den hastigere og bedre end

[16]

udi en saadan Fold. Imedens Fæet kand have Foer paa Marken, fra Vaaren til Høsten, maa det hvile [[mg|] i⁸⁷] Folden med Natten, og om Folden staar paa et Sted, hvor sterk og kold Blæst falder, kand den dekkes et stykke neden til med høye Tørver, om ellers Folden er gjort af Grinder eller Greene; Mens er den gjort af Tørv eller Steene, da har Vinden ingen Magt og neppe kand føles der inde, heldst naar Fæet ligger, undtagen fra Døren, som med Lyng eller tørt Riis kand gøres nogenledes heel, om den er en Grind, eller af Greene sammenvirked. Dersom det store Fæe ey vil lide det smaa hos sig, da gjør mand en liden Afdeeling inden i Folden for Smaa-qvæget, og fylder den ligeledes med fornøden Tørv baade af Begyndelsen til en Bond, som før er meldt, saa og siden to gange hver Uge, og denne lille Fold maa være heel trang; Thi hvis den var viid, da kunde mand ey føre saa megen Tørv i dend, at den kunde være lige opfyldt med Hoved-Folden, i hvilken det store Fæe staar. Den lille Fold kand og sættes uden for den store Fold. I alt dette er Hoved-Meeningen,

[17]

at der skal heller indføres i Folden formegen, end forliden Tørv, to gange hver Uge, og stikkes vel i stykker. Dette forbemelte er da den ny og allerbeste Maade at samle Sommer-Møg til Giødning paa Ageren til en stor Qvantitæt. Vinter-Møget at formeere angaaende, da kand det skee saaledes: Naar Bonden best har Leylighed, efter Ploven er lagt, kører hand hiem til sit Fæ-Huus, saa og til Mø-Pytten, hvor den er, heller hand selv gjør sig een nær ved Fæ-Huset, item udi Fæ-Gaarden, hvor Fæet om Vinteren i Norge gives Vejte⁸⁸ (det er

Rogn⁸⁹, Aspe, Birke-Træes og deslige Greene og Qviste, eller og Granne-Bark at gnavne og æde) en stor hoben af Tørv og Lyng, ligesom derpaa findes Forraad, hvilket Lyng med en trekantet skarp Staal-Spade øverst i Mulden afstikkes, og med samme slags Spade skiæres Lyng-Tørv, Item hiemkiøres Elle-ellers Ore-Greene⁹⁰ og Qviste, Furre-bark og Granne-bark, om ey Tørv til fyldest kand have; Af Skoven, hvor den er, kand all Vinteren igiennem kiøres Greene og Bark hiem, mens Tørv og Lyng om Vaaren, Sommeren og Høsten, som før er sagt. Bemelte Tørv bruges saaledes:

[18]

Af denne Tørv legges først for Fæ-Huus Gluggen en Bund af maadelig Vidde, en halv alen tyk, og siden hver anden eller tredie Dag nogen ny vel smaa skaaren Tørv der oven paa. Møget udskufles⁹¹ Morgen og Aften af Fæ-Huset (imedens Fæet med Vinteren staar inde paa Foer) og udbredes nogenledes jevnt paa denne Tørv- eller Møg-Dyngge. Over sex Læs Tørv for hvert voxen Nød, og en og en halv Læs for et voxen Faar og deslige smaat Qvæg, og 10. Læs for en Hest er ej tienligt, med mindre Tarre⁹² og Tang kunde bekommes til Hielp [.] For Gluggen af Heste-Stalden føres og legges Tørv paa samme Maade; Men denne Tørv maa være saa feed, som dend kand være at bekomme. Udi Møg-Pynten kastes smaa stikken Tørv, Lyng og Barr⁹³ og andet deslige; Desligeste udi Fægaarden. Dend Møg som paa forbemelte Maader med Vinteren samles kaldes Vinter-Møg. Tarre, det er et slags Tang, som voxer paa Brendinger eller Skier⁹⁴, eller Klippede Grunde i det store Hav, eller udi Indbugter af det store Hav, paa Skiær og Grunde, og om Høsten, Vinteren og til deels om Foraaret ved Storm og stor Søegang oprykkes med Roede fra

[19]

Bunden, eller afbrydes. Denne Hav-Tang er adskillig af Slag⁹⁵, med [fejl for: men⁹⁶] dend beste er dend, som haver lange og krusede Blade (og kand kaldes en Søe-Toback,) og samme slags Tang eller Tarre er en kraftig Giødning paa Ager og Eng, særdeeles navr [fejl for: naar⁹⁷] den kand faaes paa Stranden strax dend udi haardt Vejr er oprykt fra Grunden, eller dreven til Lands; Thi naar Havet er meest oprørt, er Vandet meest salt, og Saltet eller dend salte Søe og Væske henger ved Tangen; Dend er og særdeeles god, naar dend haver lagt paa Ageren i Dynger fra Høsten til Vaaren , og er forraadnet. Naar dend driver fersk paa Stranden og bliver strax kørt op og udbred paa Ageren, maadelig tyk, er den lige saa kraftig som god Fæ-Møg; Ligeledes naar dend er forraadnet. Samme Beskaffenhed haver det med Knop-Tang dog maa den bredes tyckere paa Ager og Eng. Feed Moese Tørv, sær dend overste Tørve mod Luften, er og en god Giødning paa Ageren. Dend kiøres ud paa Ageren, noget udspreed om Høsten, og om Vaaren stikkes noget i stycker med en Spade, siden pløyes eller spades den under Mulden. Tarre og Tang kand baade

[20]

underpløyes og bruges oven paa, ligesom anden Møg.

Dend Møg-Dynge som Solen og Sydlige Vinde fra Østen til Sønden og indtil Vesten til Syden overstryger, fermenterer dobbelt imod dend, som ligger fra Vesten til Østen. [Jeg har og befunden, at det er meget nyttigt, at Fæ-Huuset og Møg-Kulen saaledes indrettes, at Pisset kand løbe ud paa Møgdyngen i Kulen, eller kunde blive staaende udi en dyb Hule paa fast Bierg-Grund, hvorudi Møget og hvad til Møg forraadne skal, daglig kunde henkastes;](#) Men om det ey kand lade sig giøre, og dog er en afheldende Mark, da er det fornøden, at det Vand, som af sier fra Mødyngen, formedelst smaa Render eller

Risser kand have sit Udflod udi mange Greene, og derved ledis at udgyde sig over eendeel Ager og Eng. **Heste Møg som er heed af Natur, er god udi en fugtig og kold Ager**, og tiener best at breddis oven paa, synderlig hvor det skadelige Ukrud eller Roedqvikne eller Krage-Rødder kaldet, er megen i Ageren, dend dæmper og andet smaat Ukrud, hvilket om Vaaren af Kuld og Væde forarsagis og pleyer qvæle

[21]

Sæden; Men i Leer-Jord vil Heste-Møget pløyes under, ligesom all anden Møg.

Hvo som paa forommelte Maade flittig samler Sommer-Møg, (hvilken nesten hver Bonde og **Huus-Mand** er mueligt at gjøre) kand sikkerlig forøge Ager-Giødningen over en tredie Deel. Samler hand og paa forskrevne maade Vinter-Møg, da kand hand forøge Giødningen dobbelt. Har hand Leylighed at benytte Tarre og Tang, samt fører Moese eller Myre-Tørv (som feed er) lige paa Ageren, da stiger giødningen vel to trediedeels Parter over dend sædvanlige Giødning, som haves af Vinter-Møgen. Paa hvilken Giødning formeerelse følger formeerelse og forbedrelse paa Ager og Korn, og her med igien forøgelse paa Fæ og Qvæg. Hvad ey almindeligt men særligt om bemelte Giødning paa Ager og Eng kand være at erindre, skal udi nest efterfølgende 3die Capittel udførlig blive forestillet; Og om forskiel paa Møg og dets underskiedlige Natur, i det 12 Capitels 19 Post.

[22]

7 - 3. Capitel. Om Giødning i Særdelighed eller særdeles Styker om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.

Den Sædvane, som paa mange stender i Norge er, med at drive Fæet eller den største deel af fra Gaarden og Hiem-Jorders Mark, langt af sides udi Marcken og der heele Sommeren have gaaende i Græsgang med Dagen, og med Natten lade hvile udi et indhegnet sted, Huus eller Hytte der i Marken bestaaende, hvilket Sted kaldes Støel eller Sætter, som gemeenlig⁹⁸ skeer for at kunde faa desto meere Mælk, eller fordi mand mener at Gaardens Fæ-Mark med heedeste Sommer ej haver Foer til Fæet, er ingen Mand tienlig, men tvert imod til Nakdeel, i

[23]

Betragtning at Fæ-Marcken nest omkring Gaarden, bliver over saadan Brug maver, vild og fordervet, og derforuden mistes alt Sommer-Møget; Hvorfore jeg vil tilraade enhver Bonde, at hand lader drive sit Qvæg hiem hver Aften, og holder dem udi en saadan Fold, som udi nest foregaaende 2der Capitel [[mgl?] er] undervist, Natten over, saa og drive det der ind, naar det til Middags skal malkes, om mueligt er; Thi en Avlss-Mand, hvor Agger dyrkes, end og der, hvor Møgen alleene paa Engebond kand bruges, kand ufeilbarlig have større fordeel af at samle Møg om Sommeren, end af det, at hans Fæ haver overflødig⁹⁹ Græsgang udi vilde Marker og Ørkener, hvilket mange Bønder nu omstunder ere kommen i erfaring om, og tage det i Agt.

Mens i fald at Qvæget ingenlunde med hedeste Sommer kunde have føde i Hiem: Marken saa nær Gaarden, at det kunde vorde drevet hiem til Folden, naar det skulde malkis til

Middags, ej heller om Aftenen, da kunde Ejermanden giøre sig en Fold paa Stølen, og der samle Sommer Møgen, paa den maade, som i

[24]

forskrevne¹⁰⁰ andet Capitel er forestillet, og saa næste eller anden Vinter, paa Sneeføret kiøre dend hiem paa Ager og Eng. Hand kunde og have en Fold meget nærmere sin Gaard, end Støelen er, i hvilken Fæet til Middags kunde malkes, ifald det ej kunde skee om Aftenen; men best var det om Aftenen. De Sætters Marker hvorom Loven¹⁰¹ taler, holder jeg for at være Ager-Dyrkningen hinderlig¹⁰², med mindre de ligge Gaardene noget nær, saa det Sommer-Møg der blev samlet kunde med Vinteren beqvemmelig kiøres hiem.

Hvor mangel paa Tørv er, saasom paa endeel smaa Øer, kunde Opsidderne forsyne sin Jord med Tarre og god Tang at feede eller giøde dend med; Item med forbemelte Grindegang. Paa de Øer, hvor Fæet alt eller endeel en Tid lang med Sommeren haver Græsgang paa en anden Øe, var det Opsidderen gavnligt, at hand aarlig ryddede noget op udi sin Gaards Fæ-Mark, paa det hand omsider kunde beholde Qvæget hiemme ved Gaarden, og af dem samle Sommer-Møg, tillige undvære dend Møye og Bekostning med Qvæget at flytte, samt

[25]

Folkene som det malker daglig at føre frem og tilbage to á 3 gange mellen [fejl for: mellem¹⁰³] Gaarden og dend Øe Fæet gaar, og derforuden kunde samle Græs og Høe af bemelte Øe. Imidlertid og indtil hand havde faaet Hiem-Marken, hvor hand boer, i Stand, kunde hand ved Grindegang forbedre Græsbonden¹⁰⁴ paa den Øe Qvæget gik med Sommeren, eller

der sammensteds udi en Fold samle til ommelte¹⁰⁵ Sommer-Møg: og dend paa Engbonden om Høsten udspreede, eller og, om Leilighed var at gjøre Ager, og dend der uden betydelig Bekostning tryggelig kunde hegnes og bevares, eller ved en derhos boende Huus-Mand eller Hyrde bevogtes, bruge Møgen paa Ageren, hvilken næst bemelte Maade at gjøde Engen paa, er meget bedre end have Qvæget i løse Grinde, fordi Giødningen med den megen Tørv, som forraadner til Muld, merkelig¹⁰⁶ forøges. Paa fornevnte Ud-Øer findes gemeenlig¹⁰⁷ i Stranden en hoben Tarre eller Tang, eller en af Deelene, af hvilken Tang og Tarre en god Deel om Høsten paa Græsbonden kunde opføres, maadelig tyk udbredes for at forraadne mod Vinteren, og om Vaaren de overblevne Stilker betids før Græsset en

[26]

Haand høy opgroede, med en Rive afrages og udi Dynger henkastet. Det samme kunde Bonden gjøre paa sin Hiem-Jords Engbond, naar hand haver Tarre og Tang i Stranden hos sig selv, eller nogen Naboe, og Vejen at kiøre dend ej er for lang besværlig, særdeles er Vejen Vinter-Dag ofte beqvem, end var dend enhalv, ja en heel Miil lang; Thi Bekostningen bliver af Ageren rundelig erstattet.

8 - 4. Capitel. Om Agerens Rykning i sig selv.

Som en Ager bliver Dyrket, saa bær dend Frugt, derfor vil dend med tilbørlig flid ryktes, og skal dette ske, da vil efterfølgende 9 Poster fornemmelig tages i Opagt; En Ager maa for det første være saa tør, som mueligt er. 2. alle Aar bruges. 3. maa rundelig og i rette Tid Giødes. 4. maa veldig opfyldes. 5. maa fligge [fmtl fejl for: ligge¹⁰⁸] lyt for Nordlige kolde Vinde saa vit mueligt er, sær imod Soolen og Sydlige Vinde, besynderlig

imod Syd-Ost, helst udi kolde Egner. 6. maa holdes reen for Røder og Ukrud, (som

[27]

bedre med Spade og Greb eller Hacke, end med Plov, Haare¹⁰⁹ og Rive lader sig gjøre.) 7 maa pløyes dyb i Sand-Jord, grund i Leer- og Vaadlændet¹¹⁰ Jord, maadelig i god Jord, som er et Spand eller got Qvarteer dybt. 8, maa gøres møer med smalle Furer, god Pløying, Greb eller Hakke, Spade og Harre, endog med Tromle i Sey Leer-Jord. Og for det 9de og sidste maa den saaes tiilig om Vaaren som mueligt er. Hvo disse Regler efterfølger, skal aldrig viide af nogen betydelig Misvext at sige. Kortelig en Ager, naar dend paa det beste skal dyrkes, da maa dend være som en Urtegaard, hvilken vil være feed, tør, reen, møer, alle Aar i brug, maa ligge i lye, og befriet for kolde Vinde, og tiilig tilsaaes, maadelig tyk, efter hver Sæds beskaffenhed og Natur.

Vi vil repetere og tillige yderligere forklare ovenbemelte 9 Poster eller Regler. En tør Ager faar icke Skade af Kuld og Væde, naar dend er feed, behøver dend mindre Giødning end en vaad Ager, og bær vissere Frugt end nogen anden Ager. 2. Den

[28]

Ager som aarlig bruges, bliver møer, og kand læt holdes reen for Ukrud, og begge Deelee, nest en god Giødning, beforder merkelig Kornet i sin Vext, skyndig at skyde Ax at moednis. 3. **Giødningen gjør det meste til en Agers Frugtbarhed, fordi dend giver Kornet føde, væske og varme, saa kraftig, at mand paa en Steen-Klippes blotte Ryg, kand avle got Korn,** heldst Byg, naar dend med god Møg rigelig bliver overdækket, og Sæden derudi vel dybt nedkastet. Dend vil giødes aarlig, saasom det

Korn der voxer i dend, tæres dens Kraft, dog saaledes giødes, at dend ey bliver for feed eller geil; Thi dersom dend bliver for geil, da raadner Straaene eller Rødderne ned ved Jorden, eller Ageren legges ned, og derover bliver Kornet ey mogen. 4. En Ager vil være veldig opfyldt, med Muld, Tørv, Sand, Møg og deslige, saa den kand bære høyt i Vejret en trediedeels Alen eller meere over dend faste Jord, heldst om dend ligger lavt, eller paa flak Mark, hvor Vandet ej kand rinde fra dend; Thi naar dend saaledis er opfyldt og oven Jorden beliggende, da kand hverken det tilsiende kolde Vand, ej heller styrtende Regn-Flom bortskylle Agerens

[29]

Fedme, ej heller synke Fedmen for dybt ned i Jorden, ned til det kolde Vand, som staaer jevnt ved dend faste Mark under Ager-Mulden, eller veed sin kolde Væske og dend Vildhed Vandflommen medfører, naar dend kommer oven fra dend paaaheldende Mark, i fald Ageren ligger udi en Bakke, gjøre Ageren kold og Vild. Er Ageren meget blød og helder, da maa der gøres mange smaa Ritzer eller Veiter med en grund Plov igennem dend, særdeles om Høsten, saa at Sie-Vand, Regn og vandflom hastig kand løbe derudi og derved bortledes af Ageren, naar mand ey kand ved flittig Eftersøgning opfinde det kolde Vands Udsprung, og derfra faa bortledet Vandet, som er af Naturen meget kolt og Ageren skadelig. Ligger denne bløde vaaade og seye Ager udi en Backe, hvor oven for er et vidtløftig høyt Land, fra hvilket Vand og Regnvand kand løbe ned i Ageren, da vil med Plov eller Spade gøres en Fur¹¹ uden for dend øverste Ager-Reen, saaledes, at det tilløbende Vand, kand løbe ind i denne Rende, Ageren forbi. 5. At en Ager ligger i Ly, befriet for kolde Vinde er meget got, sær om Ageren er vaad og kold, eftersom Vaar-Kulden

[30]

ofte qvæler Sæden udi sin første Oprindelse, og i steden opfostrer Græs og Ukrud, som siden drager Fedmen til sig, heldst naar denne Ager ey er overflødig¹¹² feed, og gemeenlig¹¹³ voxer det meest, som først groer sterk til, enten det er Græsset eller Sæden, besynderlig udi de Lands Egner, hv[o]r Sommeren er kort og Heden soarsom [fejl for: sparsom¹¹⁴]. 6. Holdes Ageren ej reen for Titzel, Nælder, Qvikne Roed¹¹⁵ og andet deslige Ukrud, da bær den ringe Frugt, med mindre Ageren er desto feedere, dog vil Titzel, Nælder og deslige, som haver store og stærke Rødder aldeles opryckes og udryddes; Thi de ey allene mærkelig bortstiæler Giødningen eller Agerens Fedme, mens endog mægtig udbreder sig hvert Aar. 7. dend Ager, som spadades op, bær meere og vissere Korn, end dend som pløyes, af aarsage, at ved Spaden kand baade alle Rødder og Ukrud best udryddes, saa og Muldklimperne slaaes i stykker og Ageren gøres tilbørlig mør, hvilken Mørhed beforder Kornet til en skyndig Mornhed. Her hos maa jeg erindre, at ihvorvel de fleste Plovmand skulle meene at ved Ageren at opspade vilde det gaa alt for langsom til, saa vidner dog Forfarenhed at det forholder sig anderledes, og at

[31]

det gaar fast lige saa fort med Spadning som Pløyning udi en brugt Ager og giver mindre Bekostning; Thi omskiøndt Pløjningen i sig selv kand gøres hastigere, saa gaar dog megen tid med, ved at harre¹¹⁶, rense, hakke og tromle, og meere Bekostning paa Heste og Redskab, der imod flyes Ageren på det allerbeste med eengang, naar dend opspades, undtagen mand bruger en læt Harre¹¹⁷, som en Hest magelig kan trække, og af [en liden Dreng eller Pige](#) kand styres, efter

at Sæden er udsaaed, og derved overhyller Sæden med Muld. 8. I Sand-Jord vil pløyes, eller spadis dybt, for at bevare Sæden i sin Vext fra for megen Heede; Udi vand og dyb Jord, grunt, for at bevare Sæden fra for megen Kuld og Væske; Udi Leer Jord, grundt, og end vil Jorden med Flid gjøres møer, for at forhindre at Heeden ej skal binde Leeren forhaart sammen og qvæle Sæden, men udi god Jord maadelig, som er en fier del Dansk Alen eller i det høyeste et Spand. 9. Saa tillig om Vaaren at Ploven kand gaa igiennem Jorden vil med Pløyning og Spadning begyndes, og Ageren flyes og saaes, efter som Ageren og Sæden er af Natur; Thi siælden mislykkes en tiilig Udsæd, men oftist en

[32]

silde, helst Rud-Sæd¹¹⁸. Er Ageren tør, feed og sandagagtig [fejll for: sandagtig¹¹⁹], maa mand ured saa først i Febr. Maaned Vaar-Rug, som kaldes Værling, besynderlig om Ageren ligger lyt mod Sydosten og Morgen Soolen udi eller paa en Bakke, og om saa hendede, at det frøs saa haardt, at mand kunde rende med en Hest oven over Sæden paa Ageren, skader det dog intet Sæden, mindre om det sneer, mens tvert imod er Vaar Snee en halv Giødning. Fast den samme Beskaffenhed haver det med Havre-Sæd i en saadan Ager, og haver jeg nogle gange befundet, at jo før bemelte Rug haver været saaed ud, jo større og bedre Afgørde har den given.

Derimod vil en silde udsaaed Korn-Sæd sielden lykkes paa det beste, mens oftest gandske misslykkes, som tilforn blev melt, formodentlig af disse Aarsager, at enten haver Græs og Ukrud allereede faaet Liv i Ageren, eller en og anden slags Orme opæde Sæden paa dend Tid dend gaar ud af Skallen og ligger i sin Mælk, førend dend har fæstet Rødder (hvilke slags Orme ikke er i Jorden tillig om Vaaren.) Eller en sandig Ager udtørres

formeget forinden den bliver saaed, saa at Sæden

[33]

for Mangel paa Vædske, naar Regn ej betimelig falder, ej kand groe ud af Stallet, særdeeles naar dend ei er vel under Harredt, førend sildig paa Vaaren, og imidlertid bliver mangfoldige Korn af adskillige Fugle opædt, og dend overblevne Sæd eller Sæde-Korn voxer for sildig op, og der udover, samt for Ukrud og Græs, der imedens Sæden laa i Dvale er voxen til, ej kand blive moen til Høsten: Men udi en dyb og vaad Ager, som af Naturen er kold, haver det en modstridig Beskaffenhed, saa at det er bedre mand saær dend noget sildig end fortiilig, med mindre Ageren er fuldkommen feed, og ligger beqvem imod Soolen.

Anlangende Ager til Vinter-Rug, eller Hvede, hvilken Hvede-Sæd dog ickun lidet er i Brug, da er det best at opløye Jorden, som maa være nyt eller hvilet Land, imellem den 10 Julii og 20 Aug. gammel Stiil, og dersom Ager-Landet først Rispes med Ploven i bemelte Tid, det er, at lade Ploven gaa i Trednings Plovdyb eller saa omtrent, og imellem tre og fem Uger derefter pløye fuld Pløying **Furene vel omvendte**, og derpaa i det lengste

[34]

24 Dage før Mickels-Dag i Norge, i de Egner, hvor Kuld og Snee kommer tilig, og paa andre Stæder, saa vel som i Danmark 14 Dage for Mickels-Dag, eller saa omtrent, da kand mand haabe en god Vext, om ellers Ageren for det øvrige er beqvem og ret flyd, hvorom siden i dette Capitel nærmere skal handles:

Angaaende Braader, eller Sve¹²⁰, det er en Ager, som gjøres i Skover, og er i Norge meget brugelig:

Denne Ager bereedes paa efterfølgende Maade: Mand udseer sig i Skoven, saa nær Gaarden mueligt er, en beqvem Plads, og i Foraaret hugger ned alle de Træer, der paa staar, som i gemeen¹²¹ ere Gran- eller Fure-Træer, og lader dem ligge at tørre til neste Vaar, da de leges i Orden paa Pladsen til nogle Baal, og blive saa brendte paa Pladsen til Aske, saa vitt de vil brænde, siden føris Brandene tilsides, og saaes Rug udi dend udsprede Aske og Muld, og gøres et Gierde af Brandene til Hægn om Pladsen, hvilken Sæd giver stundom overflødig¹²² Frugt, naar dend vil betids moenes, hen ved hundrede fold Frugt. Nogle Bønder saaer Roer

[35]

udi denne Ager, og faar gemeenlig baade gode og mangfoldige store Roer (eller Næper) til Frugt, naar Frøet ei saaes før omtrent 14 Dage for St. Hans Dag ny Stiil.

Andre saaer Vintr-Rug, som ofte er den beste, mens jeg meener, at Byg-Sæd tiilig om Vaaren aldrig mislingende, saasom Byg behøver baade en sterk og feed Ager, voxer hastig, og moenis førend ald anden Korn-Sæd; Der skulde og sickerlig kunde voxe mangfoldig Hamp, Item paa de fleeste Stæder ypperlig Hvede, naar Pladsen var Muld-rig eller noget dyblandet¹²³, og mand derhos, som før er sagt, ey besaade Pladsen eller Ageren samme Vaar som Træerne vare fældede, mens til næste Vaar; Eftersom Ageren da blev 2 a 3 Uger før bar og Sneen qvit, og betids kunde blive saaed; Mand holder for at 2 a 3 Aar kand saaes Korn i saadan Braade- eller Svee-Ager, derefter voxer Græs, som kan afslaaes, eller og udlegges Pladsen til Fæ-beed, eller Bondens Tarv, og bør de afhugne Træers Stubbe kløvis i fire deele, med en **Buløxe**, saa dybt ned i Roeden som giørligt er, ja vel med Kiiler splittis, paa det at Vand og Regn

[36]

kand forraadne Stubbe og Rødder, og tillige giøre.¹²⁴ Jorden frugtbar og jevn. Paa forbemelte Maade, kand ny Gaarde udi faa Aar optages udi Skov- og Field-Markene, og udi ubebygte Ørkener og Sætters Marker. Dend som haver i brug at lade en Ager hvile udi nogle Aar, og der paa giørder [[måske ? fejl for] giøder¹²⁵] dend sterk, og saa bruger dend i nogle Aar uden ny Giødning, skal finnes underlig om det, at jeg haver sagt, at en Ager bør bruges og giødes hvert Aar særdeeles de, som lade dend ej hvile længere end et Aar, og der efter bruge dend ud i tre a fire Aar, og saaledes ej lader meere end en fiende eller 3die Part af alle deres Agre aarlig hvile og ligge til Fællede, eller særdeelis Fæ-Hauge bruge, **men icke dismindre taler jeg af Erfarenhed**, og oprigtig vil tilraade den, som tviler, at **sætte en Prøve paa mine Ord, saa skal Bevisningen ingenlunde blive ude**; Dog vil jeg have een og anden Gaard eller Ager undtagen, naar dend maatte være saa frugtbar, at den kunde efter Hvile og bekommen Giødning to eller fleere Aar bære fuldkommen Frugt af et eller andet slags Korn. Men jeg haver endnu icke funden en saadan Ager, undtagen Grunde eller

[37]

Sve-Ager. **Imidlertid vil jeg til Oplysning og Eftertanke forestille dette**. En Bonde bruger 4 Tønder Hartkorn, eller en Gaard af lige Storhed i anden Landskyld, og paa denne Gaard kand hand faae 5 Tønder Sæd efter hver Tønde Hartkorn, tilsammen 20 Tønder, naar Ageren kand bruges udi to Aar i Danmark, efter at den har hvilet et Aar og er bleven vel giødet som nesten over alt i Vangene Maneer er, og tre Aar paa eendel Stæder i Norge, efter hvilken Udsæd avles gemeenlig¹²⁶ fire fold Afgrøde, som her giør 80 Tønder Korn. Derimod, om hand havde ej meere Agerland i Brug, end som

hand hver Aar kunde forsyne med nogen Giødning omtrent to tredideel af forrige Giødning, kunde hand ej saa meere end 10 Tønder. (Jeg vil ei ansette hans Sæd høiere, omskiønt den kand være meere;) men høstede dog 8 Tønder efter en Tønde Sæd, som hand i det mindste kand være vis paa, og saaledes bekommer ligesaa megen Frugt efter 10 Tønder Sæd, som tilforn efter tyve. Her foruden faar hand et stort stycke god Eng, nemlig tredie eller i det mindste fjerde Parten af forrige 20 Tønder Agerland, det er saa stort et Stycke,

[38]

som fem a syv Tønder Land saaes paa, af hvilcken Engs Græs han kand foere¹²⁷ fleere Kiør, saa og ved det, at hand behøver halv mindre Heste til Ploven, og disse Malke-Diur forøge Mælk, Smør, og Ost Huder og Skind, saavel som Ager-Giødningen, Ageren, Kornet og Græsset; Hand kand og undvære eendeel Tienere, og derved spare Kost og Løn, og endelig haver hand mindre Arbeide, Møye og Omhue end tilforn.

9 - 5. Capitel. Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord, og Maaden at saae.

En Jord er af Naturen beqvemmere til en eller anden slags Sæd og Korn end en anden, en ager meere end en anden paa samme Jord, meget meere en Provincie, end en anden, saa at om endskiønt mand kand med arbejde Flid og Kunst forblænde ager-Mulden udi en Lands-Egn saaledes, at dend kand blive lige artet med en anden Egns-Jord, saa bliver dog derfor

[39]

icke ageren paa begge stæder lige frugtbar, til en og samme

slags Sæd at føde og fostre, formoedentlig fordi at Luften, Soolens Varme, Regn og Dug falder u-lige paa begge stæder; Mand mercker og at hvor sterk Heede Regn og milde Vinde tilfelles er [dvs hvor alle 'dele' forefindes], der er ageren mest frugtbar, særdeelis til det ædelste Korn, saasom Hvede, Rug, Himmel-Korn¹²⁸ og Biug: Item til Høer¹²⁹, Hamp og Humle; Hvorfore det icke er mueligt, uden af Erfarenhed at sige til visse¹³⁰, hvad Sæd en hver en Bonde med beste Fordeel paa sin Gaard kand saae, mens hand bør selv prøve sine Agres Natur; icke desmindre ere der nogle visse Kiende-Merker, hvor efter mand kand vide i almindelighed sig at rette.

Hvad jeg haver forfaret og prøvet, vil jeg meddele, naar en anden haver erfaret nøyere og bedre, kand hand føye det der til, og derved tiene sin Næste.

Hvede.

Hvede vil saaes udi feed, dyb og sort eller rød leeragtig Muld, heldst i ny eller længe hvilet Jord midt i Sæde-Tiden,

[40]

mod Soolen, i Ly, udi den allerbeste Ager, som ej er kold, og som er gjødet med Faare-Møg, eller anden heed Møg, rundelig.

Ruug.

Naar Ruug udi feed Sand-Jord, heldst i ny eller hvilet Ager, heel tiilig, saa snart Ploven kand komme i Jorden, og maa Udsæden være vel tynd. Er Sæde-Rugen voxen paa en anden Jord, sær udi et andet Bøygde Lav, da voxer Rugen endnu bedre og reenerere.

Biug, eller Byg.

Byg udi feed og dyb Jord, som icke er for vaad, helst om Egnen er kold, og saas sildig, med mindre Ageren er sandig feed og Tør, thi er den sandig, da maa saaes temmelig tiilig. Hvilket ved alle slags Sæd, som i Sand-Jord bliver saaed, er at erindre.

Blendings-Korn.

Blendings-Korn, som er Byg og Havre tilsammen, behøver saadan Jord og medfart, som om Byg blev sagt; Voxer dog vel udi lit mavrere Ager.

[41]

Havre.

Lige som Blendings-Korn saaes dog noget tyckere, og trives vel udi noget sandagtig Jord, naar den er feed; Bliver ellers saaed i maver Jord; Men som Jorden er god, bliver og Havren.

Bog-Hvede.

Boghvede udi sandig og maver Ager, som ligger høyt saaes sildig og tynt.

Hvide Erter.

Hvide Erter, ligesom om Byg er sagt, og i Neen¹³¹ eller siste Qvarteer; Særdeles hvor Roer før haver voxen.

Graa Norske Erter.

Graa Norske Erter, ligesom om Bog-Hvede er sagt, hvilken skal baade feede og rense Ageren¹³², dog maa den betids saaes.

Hamp.

Hamp udi feed, dyb, møer og tør Jord, for Soolen, udi Ly, noget tynd. videre¹³³ Cap. 11.

Høer¹³⁴.

Høer¹³⁵ udi ny eller hvilet god Jord, uden Giødning, vel tyk, et Aar kun i hver Ager, og med fremmet Udenlændsk Frøe,

[42]

eller i mangel deraf det som er voxen i en andens [fmtl fejl for: anden] Land-Egn, vide¹³⁶ Cap. 10.

Humle,

Vil plantes med Østen til Synden indtil Vesten til Synden, bag Huus, Bakke, eller Bierg, paa et lyt Sted¹³⁷, udi sort noget grov og graa sandet Muld, med stoort Fæ-Møg vel giødet. læs videre¹³⁸ Cap. 9.

Roer.

Udi heel Feed Jord, Braader, eller Sve¹³⁹, det er i forbrendte Træers Aske, saa og udi feed Morse eller Myre (naar Pladsen først er bereed, saaledis som udi det første Capitel, om Rydning i Moeser er sagt) heel tynd, og ej før end 14 Dage for St. Hans Dag, heldst i Myre-Jord.

Kaal.

Alle slags, saaes heel tiilig, plantis betids, vidløftig, en og en halv fod imellem hver Plante, udi feed og dyb Jord; i Sool-Skuggen, vandes vel ved Plantringen, settis grundt, 14 Dage efter den er plantet, løshackes Mulden, strøes ofte Aske over, og naar Orme fornemmes, maa de strax og med Flid [afhendtis](#).

[43]

Gule-Rødder,

Behøve endnu feedere, fugtigere, dybere, og sortere Muld end

Kaal, hvilcke saas heel tynt, og giøres Jorden gandske løs 3 Qvarter dybt.

Vinter-Rug,

Udi feed og sandblændt Jord¹⁴⁰, heldst nyt eller vel udhvilet Agerland, omtrent 3 Uger for Mickels-Dag, maadelig tyk og ey for tynd. Er den om Vaaren for-meget opvoxen, naar Sneen gaar af, da lader mand Faarene gaa over Ageren og afæde Vinter-Spirene eller [Braadderne, som de kaldes i Norge](#); Ellers voxer den høy med smaa Ax paa.

Vinter-Hvede.

Saaes paa samme Tid, som Vinter-Rug, udi saadan Ager, som tilforn om Vaar eller Sommer-Hvede blev sagt, temmelig tyk, (for Kuldens Skyld) mod Østen og Synden, hvor Soolen allerheedist kand skinne.

Himmel-Korn eller Byg.

Hvis Ax haver tre rader, vil have samme Slags Ager, som Hvede, eller i det mindste som Byg, den saaes om Vaaren, naar

[44]

Hvede saaes, heel tynd, naar Ageren er tilbørlig feed, den vil ey trives to Aar udi een og samme Ager, og forandrer sig for en stoer deel til Byg, sær naar Ageren ey er meget feed, og dertil ny, eller hvilet.

Vaar eller Sommer-Hvede er en mislig Sæd, og tærer Fedmen af Jorden, men, naar den lykkes, giver den overflødig¹⁴¹ Frugt. Vaar-Rug eller Værling, er en vis¹⁴² Sæd (naar ellers Ageren og dens Dyrkelse er beqvem) Byg endnu vissere Sæd. Ligeledes Havre. Blændings Korn eller [halvbyg](#) allervissest.

Boghvede er uvis, giver somme Aar overflødig, andre Aar næppe Sæden igien.

Hvide Ertere ere mislige, og udsue Jorden. Graa Norske Erter, hvor den vil voxer, er en god Sæd og ofte giver overflødig¹⁴³ Frugt. Ligeledes Hamp. Saa og Høer¹⁴⁴. Humble er mislig, dog en god Sæd og Plante, fordi der er ringe Møje og Bekostning ved den at rykte. Roer eller **Næper**¹⁴⁵ er en vis og rig Sæd; Dog icke meget nyttig, uden for dem, som boer Kiøbstæderne saa nær, at de deres Roer beqvemmelig kand selge. Det samme er med

[45]

Kaal. Item med Rødder. Vinter-Rug, samt Vinter-Hvede, desligeste Himmel-Korn er en mislig Sæd, de behøve og sterk Giødning, en stor Ager, og udsuer Jorden besynderlig¹⁴⁶ Hveden og Himmel-Kornet, hvilket Himmelkorn tiener bedre til **Malt**, end til Meel.

Dend nyttigste Sæd i Norge er Byg, og halv-Byg, over heele Riget, dernest Havre, og Vaar Rug, dernest Hamp, Høer¹⁴⁷, graa smaa Erter, og Roer.

For det øvrige maa en hver Avelsmand være betænkt paa, at saae i rette Tide, efter Jordens og Luftens Lejlighed, saa tiilig som mueligt er, efter enhver Sæds særlige Natur, først paa Backet og tørt Land, siden i vaat og kolt Land eller Ager; **Og endelig skal hand vide, at megen og god Giødning at have, er det vigtigste Stykke af alt hvis til Ager-Dyrkingen udkrævis, samt at hand ej bør drive større Agerbrug end som hand med faa Folk, tilgavns, og i rette Tide kand rykte**; Om hvilket vi nærmere ville handle udi nestfølgente 6te Capitel, under Navn af et maadelig Jordebrug.

[46]

Vikker,

Som saaes for Frøets og Heste-Foeders skyld, vil saaes før en [fej] for: end^{148]} Byg, i stille Vejr, tynt, en Skippe udi fier og en femdel Tønde Land, Havre Sæd i en ubrugt eller maver Ager. Dend feeder og renser Ageren, saa Byg neste Aar kand saaes, voxer best i soort Muld ved vaade Aaringer, skal afhøstis naar den bliver brun, og skiæris vel høyt paa Stubbene. Denne Sæd at saa paa en udsit Ager, er bedre giort end lade samme Ager hvile. Heste trives synderlig vel af Vikkers Halm.

10 - 6. Capitel. Om et proportioneret eller maadeligt Jordebrug.

Det er ikke en stoer Avel, men Avling, ikke en stoer Ager, men veldyrkket Ager, ikke et stort men nyttigt Arbeide som gjør rig¹⁴⁹. De smaa Jordebrug foraarsage at Folket formeeris, Landet ryddis, Ageren ryktis vel; Men et maadeligt Jordebrug er dog Bonden tienligst. En stoer Gaard kræver mange Kiøbe- eller Fæste-Penge, mange Tienere, megen

[47]

Redskab og Boeskab, og en hoben Fæ og Heste; Derfor kand en ubemidlet Bonde Karl, eller Arbeidsfør Person, ej formaa at fæste en saadan stoer Gaard, og de ere ikke faa, som just **for samme Aarsage begive sig til Kiøbstæderne, og til Skibs, og mange af disse sidste sætte sig ned under fremmede Herskaber: Men dersom Gaardene vare smaa, da kunde bemelte Personer udi de unge Aar gifte sig, fæste Gaarde, og formeere baade Folket, Ageren og Qvæget.**

Egentlig at handle om et maadeligt Jord-Brug for en Bonde, da slutter jeg (**formedelst min Erfarenhed**) at en Gaard, eller Gaards Part, som kand **overføde** fem Melke-Kiør, 18 Faar og

en Hest, er det beqvemmeste og nyttigste, naar Bonden ikke pløyer men spader sin Jord, og naar Ageren bliver dyrket paa dend maade, som jeg her foran haver forestillet, særdeelees hvad Giødningens Formeerelse angaar, men hvor Bonden pløyer Ageren op, [fornemmelig i Danmark](#), behøvis saa stoer Gaard, at derpaa kand fødis 8 Kiør, 24 à 30 Faar og Giedder og to dygtige Heste; Item udi de Egner i Norge, hvor Korn-Sæd ej brugis,

[48]

behøver en Bonde i det mindste 12 Kiør og endeel Giedder og Faar: [Hvilke forbenevnte 5 Kiør, 18 Faar og en Hest, kand \(efter min Meening\) fødis paa en halv Løb eller Spand, eller paa en Hud i Norge, hvor Korn saaes med Fordeel, og Ageren bliver spadet op; De 3 Kiør &c. paa et heel Løb eller Spand, heller paa to Huder, i Norge, hvor Bonden ej anden Biæring, enten ved Fiskerie, Skovbrug, Møllebrug eller andet sandant \[åbenlys fejl for: saadant\] haver; Thi om hand nogen saadan Biæring haver, er halv saa stoer Gaard stoer nok; Og i Danmark regner jeg tre Tønder Hartkorn at kunde underholde forbemelte 8te Kiør, 30 Faar og to Heste, og derfor at være en beqvem Bonde Gaard](#), heldst udi alle de Egne, hvor Markker og Heeder ligger til Byerne eller Gaardene, eller Fælleden er vidtløftig, samt hvor ingen mangel paa Torv¹⁵⁰ er.

Havde Bonden ikke større Gaard, da kunde en enkende¹⁵¹ Vanlykke, saasom Misvext, Fæ-Død, Ildebrand og deslige, ej drive ham fra sin Gaard og Brød; Thi hand kunde nogenledes reparere sin Vanlykke formedelst Credit, Venners Laan og egen øvrige Formue; Man finder og sielden

[49]

at en aden [fejl for: anden] Gaard ligger øde, med mindre

nogens særdeeles Interesse er dertil Aarsag; Men derimod findes {disverre}¹⁵² mangfoldige store Gaarde at ligge øde, Aarsagerne, som sligt haver forvoldet, ere tilforn anførte, hvortil endnu blandt andre kand føyes disse: Næmlig at en stor Gaard eller Bye haver en lang og besværlig Kiørsel, at hvor mange Bønder boe sammen, forspildes Arbeids-Stunden tit ved Besøg og Samtale; At det giver Anledning til Giestebud, Gilde, Drik og Ødselhed; At Bonden maa holde og lønne mange Tienere, bekoste meget Redskab og Boeskab, og udgiver stoer Landgilde og Skat; Og endelig at en stor Gaard behøver en lang Tid til Pløyning og Sæd, hvorover Ageren hverken betids eller paa beste Maade kand blive ryktet, saaed og brugt. Jeg vil gaa forbi at melde noget om det, at Bønderne kunde blive 2 á 3 gange saa mange, som de nu ere, sær i Danmark, og hvad Styrke og Nytte det samme var for Kongen og Landet, endog for fornemme Familier og Proprietarier; Thi den fornumftige Læser vil uden min Erindring

[50]

nok Eftertænke saadant og det meere, som dermed i følge er.

11 - 7. Capitel. Om Hør at saa og bereede, Pladsen og Jordens Beskaffenhed.

Pladsen, eller, Ageren, hvor i Hør¹⁵³ skal saaes og vel kunde voxer, maa ligge lyet for Solen udi eller under et Bjerg, eller en Tver-Bakke, hvor Heeden falder lengst og stærkest, og kolde Nordlige Vinde mindst, saavit Landets Skikkelse kand tillade. Om Jordmonens Natur og Beskaffenhed er mange ulige Meeninger i alle de Lande Hør saaes, undtagen her udi, at Hør voxer reenist og finist udi Ny eller hviled Ager, thi derudi ere de fleeste eenige. Nogle holde for, at Jorden må være ny, eller vel udhvilet, noget sandig, dog ikke for tør og maver, men

uden Giødning, saasom Høer i saadan Ager voxer reen og fiin, saa og i temmelig Mengde, item tilbørlig land, om det er [udenlands Frøe, særdeeles fra Engelland; Jeg](#)

[51]

[haver dette at være sandt](#). Andre foregiver, at Ageren maa være udvald god, som en Hvede-Ager, paa det at Høeren ej skal blive for maver og kort, og Frøet, som det avler, svagt og udygtig, saa det ej kand tiene til Sæd. Andre siger at Ageren skal være som en god Byg-Ager. Andre vil at Høer skal saaes Formiddag i klart og stille Vejr, efter dend 20 Aprilis gammel Stiil, i Neen af Maanen [\[se bemærkning s. 101 ovenfor\]](#) udi en god og sort Jord, som ligger lavt, og er giødet med Faare-Fugle- eller Heste-Møg, hvilke slags Møg er hitzig, og baade renser Ageren og gjør dend møer, og at dend skal saaes tyk til fiin Høer, og tynd til lang og grov Høer, efter at Ageren først vel er harret¹⁵⁴, og Sæden med en [Rive](#) overhyllis. Andre vil, at Ageren skal være pløyet heel dyb og giort vel møer, og at Mulden skal være sort, og endelig at Ageren skal optages af gammel Jord. [Jeg har observeret](#), at Udenlands Høer-Frøe, i særdelighed det [Engelske](#), giver lang og fiin liin Høer¹⁵⁵ udi en ny eller noget lenge hvilet Ager, som ej er giødet, og at det Frøe som i Landet deraf falder, kand ey med nogen synderlig Fordeel meere end et Aar

[52]

paa samme Gaard, hvor det er avlet til Sæd bruges; Item at mand maa aarlig skifte Frøe, hvis icke voxer Høeret ickun halv høyt fast over alt, [uden paa de Gaarder i Norge, hvor sterk Soelskin dybest i Fiordene imellem Fieldene er](#). Aarsagen til forbemelte skal være vanskelig at udfinde, maaske at Luften er for kold. Min Betenkning og Raadføring skulle være denne, at

Bonden gjør best, om hand saaer Hørfrøe i dend allerbeste Ager, som ligger i Ly mod Soelen og med hitzig Møg, saasom Fugle, Heste- eller Faare-Møg baade under og oven paa er vel giødet; Thi jo sterkere denne Giødning er, jo meere varmer den Ageren, driver Vexten og gjør dend fuldkommen stoer, samt Frøet stort og tiilig moen, heldst naar Høeren er tyndt saaed, omskiøndt det da bliver noget grovt og haardt, eftersom en Bonde bør see meere paa mængden end Fiinheden, samt at kunde have got Frø til Sæd i Foraad til det nestkommende Aar. [Ellers haver jeg i min Ungdom tvende Aar ladet saa Hørfrøe](#), det første Aar for Solen i Ly imod Synden ved Foeden af et Bierg i sort og feed Jord, og ladet nogen Faare-Møg strø [53]¹⁵⁶

oven paa Ageren; Det andet Aar udi en Soelskin Backe udi en meget dyb pløyet og med Sommer-Møg vel giødet Ager, paa hvilken og Sæden jeg lod sprede en god deel Heste-Møg, og var Mulden sort, dog der hos Sandig, saa var og Sommer Møgen sandblændt¹⁵⁷, eftersom det var Lyng-Tørv voxen paa Sand-Jord, som havde været brugt i Fæ-Folden, hvor bemelte Sommer-Møg havde været tillagt; Begge Aar fik jeg dog en stoer mengde med god Døer¹⁵⁸, meest det sidste Aar, meget meere end i dend Lands Egn plejede at voxe. Bemelte sidste Aar [saaede jeg med egen Haane¹⁵⁹ just som Soelen randt i stille Veyr, dend 21 Apriil gammel Stiil. \[Experiment\] Hvo som vil udfinde dend beste Maade, hand bør forsøge mange, og bruge mange slags Giødning paa en Ager, samt saa baade tiilig, middelmaadig, og sildig udi adskillig slags Jord, endog udi dend Ager, i hvilken Aaret tilforn har været saaed Hamp, saasom Hamp haver en saadan Natur, at dend reenser, møerner og gjør Jorden varm, og for en stoer deel forandrer dens Natur.](#)

[54]¹⁶⁰**Agerens Dyrkelse.**

Ageren pløyes op i heel smaa Furer om Vaaren, Furene veltis vel om¹⁶¹, Mulden giøres med Hacke, Spade, eller en god Harre¹⁶² tilbørlig møer, og rensis fra alle Rødder, og giødes Ageren paa een af de Maader, som tienligst eragtis af de foranførte Maader; Derefter saaes den i tørt klart og stille Vejr tyk til fiin Høer¹⁶³ tynd til lang og megen Høer, og overhyllis Frøet eller Sæden med en Rive. Sæde-Tiden er ved dend Tid Byg saaes, og efter Agerens og Luftens Beskaffenhed. Græs, om det kommer i Ageren, maa strax oplugis uden Forsømmelse. [Mand sidder paa en trebeenet Skammel, imedens Græsset opluges.](#)

Hvorledes Høeren høstis, og derefter beredes.

Naar Høeren paa Ageren imod Høsten begynder i Kopperne eller Knopperne at bekomme en Farve imellem guul og bruun, og Bladene paa Straaerne ned imod Jorden vorder guule og vil visne, da er samme Høer moen. Dend kand staa paa Ageren indtil Mickelsdag, om den ey

[55]

før bliver moen. Omskiøndt den er grøn, kand den dog vel være moen, som af Knopperne, Frøet og Bladene kiendes; Hvilken grønne Høer¹⁶⁴ holdes af mange i Norge for den blødeste og stærkeste; Mens dens Frøe duer ickun lidet. Høeren opryckes med Roeden, bindes smukt udi smaa Kierver¹⁶⁵, føres strax hiem, slidis igiennem en Trækam, som er sat udi en Blok eller paa Væggen i Laden, indtil Kopperne er slit af. Der efter legges den udi en sumpig Vandkilde, heldst hvor Elle eller Olderskov er omkring, eller udi en Dam, Aae eller Bæk nedsiunken med Stokke og Steene [for at rødes](#), og

bliver der liggende nogle Dage, eftersom Vandet og Luften er varm eller kold, dog ikke over 8 a 9 Dage, ind til Skallen løsner fra Marven, naar Stilken brydis over tverts, og er fornøden efter tre à fem Dages forløb at see til om Skallen vil løsne, ifald Luften er varm og Vandet stinkende. Naar Høeren nu er rødet, føris dend hiem, udbredis med Soelen paa Jorden heel tynd, Kierverne opløst, eller og lettes Kierverne paa Gierder eller Plankeverk eller andet beqvemt sted for at tørris af Sool og Vind.

[56]

Siden legges dend i Huus, og tørres bedre udi [Bageroven](#) Tid efter anden, naar dend efter Brødbagning eller [Korn-Tørkning](#) er lunken, eller tørris varsom udi [Badstue](#) eller [Tørke-Huus](#), efter enhvers Lejlighed, og da strax om mueligt er, imedens dend er tør, braages og skiettes, eller bankes og klamres, eller paa anden Maneer beredes. Tvende Maader vil jeg for de ukyndige forestille: 1. Mand tager i dend venstre Haand eendel Høerstikker, og med dend høyre Hand formedelst en Trætunge, som beveges op og ned, knuser Stilkene over alt, saa Skallet kand falde af. Siden slaaer mand med en stoer Trækniv Avnerne bedre af over en saa kaldet Skiettefod, som kaldis at skiette Høeren¹⁶⁶. 2. Andre bruge at banke Høeren møer med en Træ-Hammer paa en Blok, og der efter at slide Skiæverne af med en [Klamer](#), hvilken maade over alt i Norge er bekindt udi de Egner, hvor Høer bliever saaed. Dend første maade tykkes mig bestom, u-agtet Skietningen hugger eendeel i stykker, thi ved den er ikkun et ringe Arbeide imod den anden Maneer at ligne. Bemelte Høer-Braag giøres gemeenlig¹⁶⁷ paa denne Maneer: Et

[57]

stykke haart Træ omtrent een og en agtendel¹⁶⁸ Dansk alen langt, og en Haand bred i firekant, giøris som en tre-furket Gaffel, dog saa, at begge Ender blive heele, dend ene, 4re Finger bred, men den anden en god Haand bred, den mellemste Furke skiæres paa den side af Træet, som skal vende op ad, Tænder paa, ligesaa paa hver Side, men de andre tvende Forker skiæres ikkun inden paa. Neden under Træet for og bag, hvor det er heelt, boeris to Huller i hver Ende, og derudi settis Fødder, omtrent en alen lang, paa den maade, [som Fødder under en Hiul-Rok](#), og bag paa Træet, hvor det lengst er, heelt boeres tverts igiennem et Hul; dermed er Braagens Underdeel rigtig: Overdeelen giøres saadan, at dend kand være som et Laag, og gaa ned med tvende Rader, een paa hver Side af Underpartens mellemste Furke med smaa Tænder eller Skaar paa begge Sider, dog ej giøres trang, mens saa viid eller rom, at Høer og Hamp imellem Furkene og Raaderne kand have beqvemt rom at knuses; Dette Laag eller imodfaldende Overdeel feidis ind i Underdeelen bag til, boeris et Hul paa, og slaes en rom¹⁶⁹ Nagle igiennem

[58]

nem Tver-Hullet paa Underparten og denne derudi indfeldede Overpart saaledes, at Overparten kand beveges op og ned, fast ligesom en Skærkniv, hvormed Hakkelse [spatiering tilføjet] skiæris, og endelig giøris paa For-Enden paa bemelte Overpart et Haandgreb, som paa en Skiærekniv, hvilket gaar frem men for meer bemelte Underpartis fremmer¹⁷⁰ Ende, og er saa Høerbraagen¹⁷¹, som Hamp og kand braages udi, dermed ferdig.

Ovenbemelte Skiettefoed giøres gemeenligen¹⁷² saaledes: Mand tager et stykke af et [Saugbord](#), omtrent en og en fierdendeel alen langt, skiær i dend ene Ende som et halvt Hul

saaledes, at Bordet paa dend eene Vandkandt bliver høy, og dend udskaarne Hule et halvt Qvarteer lavere eller noget meere, mend dend anden Vand- eller Bark-Kant, ikke høyere end som dend halve Cirkel oven til er. Dend anden Ende settis fast udi et stykke Bord eller Bret, som tiener til en Foed at staa paa, hertil hører nu en stoer Trækniv, ikke for skarp giort. Fornevnte Skittefoed [fejl for: Skiettefod] settes saadan, at dend ommelte høye Kandt vendis til den, som skietter, paa det hand der bagen

[59]

for udi dend udskaarne Hule kand beqvemmelig legge, og flytte [Høer-Duckene](#) eller [Lockene](#) med dend venstre Haand, imedens hand løselig hugger til med den højre Haand paa Høeren, uden for Kanten af Træet for at afslaae Skaverne, og maa disse Hug skee med en glidende Haand, saa at Huggene glider ned efter Høer-Locken.

Høer-Kopperne eller Høerfrøet angaaende, da leggis de hen at tørres paa et Loft, og efter Juul gnies med Hænderne eller tærskis paa Loen, Frøet af dem driftis reent og bevares paa et Loft. Frøet moenis vel¹⁷³ i to a tre Maaneder i Knopperne. Hvor Frøet kand selges til Olie-Møller, [kand all Bekostning paa Høeren er anvendt, med de Penge for Frøet bekommis werde betalt](#). Til en fiendendeels Tønde Høerfrøe¹⁷⁴ at saae ud, behøvis omtrent lige stoer som til en Tønde Byg.

Hvad Gevinst paa Høer-Sæd skal være.

Mig er i Norge af troværdige og gode Huusholdere udførlig og med alle tilhørende bevislige Omstændigheder bleven [berettet](#),

[60]

at dend Bekostning, som gøres paa Høeren, skal ey kunde

beregnis til en sexten Deel af Hørens Værdi, og at dend Ager, der kand ej tage imod meere end en Tønde Byg-Sæd eller en fiendendeels Tønde Høer-Sæd, kand indbringe udi Høer og Høerfrø ordinaire over 60 Rixdlr. naar Ageren med Flid bliver dyrket, og frisk Udenlandsk Frø bruges til Sæd; Endog om Ageren ej bliver gjød, dog at dend er optagen af gammel eller lenge hviled Jord; Men jeg tenker, at bemelte ei i Almindelighed treffer til, særdeles naar Ageren icke skulde faa nogen Giødning.

12 - 8. Capitel. Om Hamp at saae og berede.

¹⁷⁵ Hamp vil have en meget feed, dybmoer, reen, høy opfyldt, ly og Soelbar **Ager, som ligger nær ved Gaarden, og maa vel bevares for Sviin**. Dend er to slags i Ageren, dend ene voxer hastig, bær intet Frøe, bliver tillig moen, og da strax bør drages op af Ageren, Dend anden moenes seenere og bær Frugt eller

[61]

Frøe, og bør staa indtil Knopperne begynder at aabne sig.

De gamle have skrevet, at Hamp (som har en varm og tør Natur) skal saaes, naar Soelen er indgangen i **Vederens og Tyrens Tegn**, og naar Maanen er i Neden og løber igiennem Løvens Tegn efter Philippi Jacobi Dag i de Nordlige kolde Lande, udi en god og sterk gjødet Ager, i hvilken neste Aar kand saaes Høer¹⁷⁶ uden videre Giødning. **Jeg haver icke befundet andet**, end at Hamp voxer ypperligt udi dend Ager, som er sterk gjødet med Jordagtig Møg, særdeeleles fejlskrivning for: særdeles¹⁷⁷] med Sommer-Møg, som er tagen af en Fæ-Fold, i hvilken har vaaren indlagt Moese- eller Myre-Tørv. **Men en gammel Bonde** haver berettet mig, at **Hamp**

behøvede heed Møg saasom Fugle- Faare- eller Heste-Møg. Dend skal saaes tynd, saa bliver den grov, lang og sterk; Men vil mand have dend fiin og blød, da vil dend saaes tyk. Nogle hugge Knopperne af Kierverne strax, nogle tørre Kierverne først, og siden tærsker Knopperne af; Derefter **legges Kierverne i Røde**, ligesom Høer, dog nogle Dage længre, nemlig imellem 10 og 14¹⁷⁸

[62]

Dage. For Resten handteres Hampen og Frøet som om Høren i nestforanskrevne¹⁷⁹ 6. Capitel¹⁸⁰ meldt er.

Hvad Fordeel ved Hampe-Sæd er.

Hampe-Sæd er baade vis¹⁸¹ og frugtbar, naar Ageren forsiunlig¹⁸² dyrkis, er og hver Mand, særdeles Bønder, Fiskere, og gemeene¹⁸³ Folk fornøden og nyttig. Inde udi de dybe og heede Fiorder i Norge kunde dend voxe overflødig¹⁸⁴, mens faa legge derpaa Vind, hvor dend saaes; Thi hver Bonde saaer ickun en lidende flek Ager, og udi mange store Districter saaes dend icke, ey heller vide de, som der boe, at handtere dend, lige saa lidet som de vide at omgaaes med Høer-Sæd. **Dog er der nogle Bøygde-Lav, særdeelis inde i Fiordene ved Trundhiem, hvor nesten hver Bonde saaer noget lidet Høer og Hamp, og høster saa meget, at de ey allene have nok til deres Huusholdning, mens endog selge af Overskudet, virket til Traa¹⁸⁵ og Lærreter, en temmelig Andeel Aarlig.**

13 - 9. Capitel. Om Humle-Gaarde at plante og rygte. Pladsens Beskaffenhed.

¹⁸⁶ Pladsen, hvor Hummel-Gaard eller Hauge skal gjøris, maa efter Muelighed ligge i ly imod Soelen, fra Østen til Norden, indtil Vesten til Sønden, og have bag sig Huus, Gaard, Bierg,

Bakke, høyt Plankeverk eller store Træer, der kand ligesom dække Humlen for Nordlige og kolde Vinde, samt for sædvanlige Storm-Vinde, som paa dend Gaard, hvor Haugen er, plejer at blæse. Marken, Jorden eller Grunden maa helde noget, særdeelis mod Østen eller Sønden og der imellem Jorden eller Mulden maa ey være hverken for tør eller vaad, men maadelig. Ey heller maa nær ved Haugen være fersk Søe, sumpige Kilder eller Moese.

Jordmonnens Beskaffenhed.

Jorden maa være en feed, møer, reen, løs og sort Muld. Er der Leer-Jord, da maa dend med grov Sand, gammel Fæ- og Faare-Møg, heldst gammel Sommer-Møg,

[64]

Aske og god Muld, rundelig forblændis, reensis fra Rødder og Steen, og giøris møer og reen, som en [Urte-Seng](#). Er det Sand-Jord maa dend med bemelte Muld og Møg giøris frugtbar, særdeles udi de Gryfter eller [Senge](#), Humlen skal plantes.

Sæd, og Planten.

Til Sæd behøvis det beste Frøe, som er tagen af en sterk og vel moen Humle, og saaes heel tynt udi en duelig Jord, saadan som oven for er meldt betids om Vaaren. Naar Sæden opvoxer maa dend holdes reen for Ukrud. Det andet Aar derefter kand dend plantes. Igiennem Pladsen, hvor Haugen giøres, gravis med Spade, ligesom Plov-Furer, fra Østen til Vesten, eller fra Vesten til Østen i lige Linie rader, en efter anden, en Alen dyb, om Jorden er sa dyb, og en og en halv al. bred hver Rad eller Gryft, og mellen-landt, som skiller Gryfterne giøres lige saa bredt, hvilke lange Gryfter fyldes op med Giødning og dend opgravne Muld, om dend er dygtig,

hvis ikke bør Mulden ligge opkastet et Aars Tid, saa bliver dend af Soelen, Luften

[65]

og Regn og Dug forfrisket og feedet, om det ikke er Sand, Aur¹⁸⁷, eller anden slem Muld, men er dend ufrugtbar, da maa mand forskaffe sig anden god Muld, som oven om Jordmonden er sagt.

Siden skiæris hver Humle Rod af frisk og tæt oven for et hvert Leed, saa Roeden, som skal plantis, bliver omtrent [et Spand lang](#), og om nogen raaden Bark er paa den, maa den aftages indtil den ferske Underbark, legges saa ned i bemelte Gryft, een efter anden, halvanden alen bred, imellem hvert stykke Roed, efter at Gryften med Muld er fylt, og tagis derved i agt, at hver Roedstykke leggis saaledis, paa skiøns¹⁸⁸, at dend tykke Ende vender ned, men den smale op ad, paa Gryftens brede. Plantingen skeer baade Vaar og Høst, naar Vejret er klart og mildt, tre Dage før, eller efter Ny Maane, sær i Mikkelsmis¹⁸⁹ Nye om Høsten, sidst udi September Maaned eller der omtrent; Men om Vaaren betids, saa tillig¹⁹⁰ Humlen begynder at spiere op, hvilke nedlagde Planter bedækkes vel med Jord, helst om Høsten. Det første Humle-Rødderne om Vaaren skyde Spirer, kand de omkring Hoved-Roden yderst udspirende Rødder eller Riis, varlig afskiæris, og derefter strax plantis, paa saadan Maade, som før er røt¹⁹¹; Mand kand og bøye fornævnte Spirer, naar de ere en alen lang opvoxen, Cirkkelviis omkring Hoved-Roden eller Stampen, ned i Jorden, og naar de derhos bliver vel dekket med god Muld, voxer af dem mange Rankker, paa to à tre Aars Tid. Bemelte Planter, maa holdis reen for Ukrud, dog maa mand icke hakke

[66]

Jorden løs omkring dennem det første Aar, og naar de saaledes ryktes, bær de Humle inden tre Aar. Skal Humle-Rødder føres en lang Vey, maa de indvikles i Halm, men best forvares de udi en Eske, eller Kiste, lagt i god Jord, helst i den Muld de er voxen udi.

Nogle holde for best, at Humle-Gaarden bør overalt først pløyes, eller opspadis, muldis og giødis paa det beste, førend forbemelte Gryfter giøres. Andre meene at det er u-nødvendigt. Nogle giøre saadanne lange Gryfter alleene udi Leer eller haard og unyttig Jord, uden at opgrave eller giøde Bænkerne, som skyller Gryfterne ad. Andre grave op firkantede Huler, som er halfanden eller to Alen i hver Kant, og ligesaa langt er der imellem hver Huule, eller **Hummel-Seng**, hvilke Huler kaldis Kuler. Andre igien nedsette udi saadan tillavet Seng mange Rødder tillige. **[Experiment] Best er det, at forsøge det alt, og siden at udvelge det som befindes tienligst; Thi Jorden er meget ulig af Natur, saavel som Luften, saa at¹⁹² det som er got udi een Hummel-Gaard, vil ikke lykkis udi en anden.**

Eendeel forregive at der er tvende slags Humle, Hand og Hun, den eene moenis fjorten Dage førend den anden, og er stærkkere, hvilken skal være Hand af Slaget, og **denne** skal plantis tiilig om Vaaren; **Hin** skal være Hun, og skal plantis om Høsten. **Vild Humle er at kiende af Rankerne, hvilke ere smale, slete¹⁹³ og blege ikke laaden som den Tamme, den voxer oftist blandt den Tamme, denne uden hinder, udi en god Hummelgaard, ja naar**

[67]

Hummel-gaarden ryktis vel, bliver den tam i længden, hvorimod den Tame eller gode Humle udi ond og vaad Jord

forandris til vild Humle.

Haugens sædvanlige Giødelse.

Ukrud og Græs maa flitlig med Roeden oprykket (som beqvemmelig gjøres efter en ny falden Regn; thi da løsner Rødderne strax mand drager paa Græsset) derpaa strax hakkes smaa og strøes over Kulerne for at raadne og gjøre Jorden feed, hvilket er en Gierning, som [smaa Børn for Lyst](#)¹⁹⁴ [skyld gjerne gjøre](#). En Hauge, som allerede bær Humle, vil om Vaaren varsom ophakkes, renses og gjøres møer, saa og hver tredie eller fierde Aar gjødes, om dend skal bære bestandig eller god Frugt.

Ved Midsommer eller før, bør de nederste og største Blade afplukkes, paa det Knopperne kand blive dis større. Mod Vinteren maa Kulerne eller Gryfterne, ja heele Haugen vel overdekkes med Enebær Trærs Riis, eller med Bark, eller Halm. Efter Aftens Taagen eller Jordens opstigende milde Damp, legger sig stundum i stille Veir i Sool-rindingen en feed Dug paa Humlens Blade og Knopper, som smager sød, denne Dug maa endelig ved Røg fordrives, tør Koe-Møg, Enebær Træ Riis, Halm, eller Lyng, lagt paa Ild, for den Ende hvor Vinden blæser igiennem Haugen, er best at røge med, [saa vit mig endnu er vitterligt](#).

[Muldvarper](#)¹⁹⁵, hvor de ere, maa flittig [eftersættes](#)¹⁹⁶ og ødelegges. Legger mand een eller fleere forraadne Tusser (i Norge kaldet Groer) udi en vel glasseret

[68]

[dyb Potte, Kiedel eller andet som inden til er dybt, glat og smalis op ad, og sætter den i Haugen, ned i Jorden, saa den øverste deel gaar lige ved Jorden](#); Eller mand kommer i Potten en levende Muldvarpe, da løber Muldvarperne ned i Potten og

kand ey slippe op igien.

Vil en Humlegaard ey bliver frugtbar, uagtet at den ligger beqvemt, da er det et vist Tegn til, at Jorden er uduelig; Hvorfore Ejermændene endelig maa opgrave Rødderne¹⁹⁷, føre ny og god Giødning i Kulerne, og rense og pynte Jorden paa det bæste samt der efter strax af ny ordentlig plante Rødderne, efter at hand dem haver beskaaret, som tilforn mælt er. Enddog de fleste Bønder ikke forflytte Humlen, Saa er det dog vist, at Humlen vil forflyttis hver femte eller siette Aar, og med det samme Jorden i Kulerne vel flyes, saaledis som nylig blev sagt.

Humle-Stænger og deris Brug.

Stængerne vilde være vel lange, heldst af Grane Træ, men ingenlunde Birk. Dersom de buggis i Neden, da bevaris de længe for Forraadnelse. De bliver tilspitzet på Tyk-Enden i firekant. Om Vaaren naar Humlen er oprunden omtrent en alen høy, da nedsættes vel fast i Jorden een eller to Stænger hos hver Kule, og bindis nogle Rankker til hver Stang, med Bast, eller Straa, siden haves Tilsyn at Rankkerne i fremvexten kand nogenledis blive ved deris egne Stænger, paa det at Solen kand skinne og Vinden blæse mellem Stængerne

[69]

helst langs Gryften eller raden fra Østen til Vesten. Overflødige¹⁹⁸ smaa Rødder eller Spirer, som oprinde, vil afskiæris og andenstæds Plantes, sælges, eller bortkastes.

Humlen at indhøste og berede.

Den skal med Stængern optages, naar den lugter heel stærk og førend Knopperne aabnes og slipper Frøet; thi udi Frøet er den største Kraft. Rankerne afskiæris paa Stængerne en alen

høy fra Jorden, Stængerne optages sagtelig og henbæres paa et Loft, hvor Humlen kan tørres, der tages Humlen af Stængerne, Knopperne plukkes af, gjøres gandske reen fra Blade og qviste, siden bredis ud over Gulvet og tørris, og saa snart Humlen er tør, bør den indpakkes udi en Lukt tæt Tønde. Udi de optagne Stængers Huler i Haugen, vil sættil Pæle til Kiende-Mærke, at Stængerne til næste For-Aar, kand vorde sat i forrige Hule, eftersom ved ny Hul at gjøre, kunde Hummel-Rødderne faa Skade.

Humlegaarde give baade Lyst, Tidsfordriv og en stor Fordeel, naar de trifvis vel, og de trifvis nok, om de blive vel anlagte, og siden med fornumftig Tilsyn ryktede.

14 - 10. Capitel. Om Fæ- og Qvæg-Avl.

¹⁹⁹ Det er en Fæ-Hyrde saa og ²⁰⁰ en Bonde meget Magt paaliggende at forskaffe sig af det største slags Fæ og qvæg, som giver megen Mælk, og blød Uld; Men ej dismindre er Norge opfyldt med

[70]

det ringeste og smerste²⁰¹ Qvæg i Verden kand være undtagen paa endeel fornemme Folkes Gaarde, hvor baade er stort Fæ og Engelske Faar, som bær blød Uld. De Norske Kiør er meget smaa og mælke lidet: At de ere saa smaa, foraarsager ikke Landet og Luften, som mange indbilde sig, mens de smaa og unge Tyre Bønderne holde, saa og at Kalve og unge Nød hos Bønderne faaer lidet at æde om Vinteren, neppe saa meget, at de kand holde Livet op med: Paa samme Maade gaar det med Heste og Faar hos mange Bønder; Dog vil jeg herved icke have sagt, at de Norsket Fæ og Heste er af deres naturlig Art saa store og af samme slags, som Fæ og Heste

udi andre Lande, der langt større ere. Enddog meenige Bønder er i den Tanke, at fremmed Fæ og Qvæg skulle ved Yngelen formindskes; Saa vidner dog fornemme Folkis Erfarenhed, at det icke forholder sig saaledes, hvad Storligheden eller Mælken angaar, end og berettis, at Engelske Faar udi mangfoldige Leed icke forandre deres Uld, som jeg dog haver inbildet mig at maadtte blive noget forandret, i Overveyelse, at i Norge er Luften koldere end i Engelland.

Udi Norge Nordenfields som er at regne fra Jeddernis²⁰² Nordre Ende, der ligger paa 58 og en halv Grad indtil Øst-Finmarken, som ligger paa 71 Grad ere nogle tusinde Øer, paa hvilke vilde Faar, Øxen og Bukke, særdeles Faar eller gillede Vedre saavel Vinter som Sommer kunde have deris Foer, af hvilke mangfoldig Øer, icke den tyvende deel med saadanne Bester findis befatte, om endskiønt

[71]

Indbyggerne af Erfarenhed vide, at bemelte Qvæg Øerne kande føde sig selv.

Naar mand adspørger Indbyggerne, hvad det er som forhindrer dennem at besette alle beqvemme Øer med forbenævnte slags Qvæg, da svare de, at Qvæget af Tyve, eller Avindsmænd bliver ofte ødelagt, særdelis paa de Øer, som ligger i Alfare Veye, eller ikke vit derfra, og sær hvor Folk ikke boer paa Øerne, hvilke ubebygte Øer ere de fleeste. Item foregives, at de som boe ved Hav-Siden have mangel paa Faar, og de som boe i Fjordene, der eye meget Qvæg, boer forlangt fra Haanden, at kunde have nogen Tilsyn med Qvæget, samt at de som eye eller bruge de Gaarde, hvorunder Øerne ligge, begiere formeget til Græs-Leye,

omendskiønt det er bekiendt at Faarene ikke opæder Enge Græs, eller det som Bonden kand nytte til Høe, men tvert imod formedelst deris Møg og Trat²⁰³, ere aarsage til, at Græsset voxer desto meere. Item berette de, at om en Bonde haver tillagt sig endeel af saadanne qvæg, da naar han dør, bliver de, som andre Boens Middeler, skiftet imellem Arvingerne, og saaledis adspredt²⁰⁴, ligeledis blive de udlagt til Creditorne i Gields betaling, sammeldis blive de stundum hos skyldbundne Folk efter **Nams Dom** udlagt og borttagen, for Gield Bøder og andet saadant og for ermelte og andre Aarsager skal Øerne icke kunde blive med qvæg besat, i sær naar qvæget ikke kunde blive ved Gaarden, som et Inventarium. Og som Landsens Indbyggere kunde have en merkelig Fordeel af bemelte qvæg, naar deraf blev

[72]

tillagt saa meget som paa Øerne kunde underholdes, og derforuden kunde ved Ulden Manufacturer opretholdes til Klæde og Stoffer at Fabriqvere, hvorved en stor Capitel, som nu Aarligen gaar ud af Landet til Fremmede kunde spares²⁰⁵, og tillege mange hundrede Familier haver deres Ophold, saa haver jeg med desmeere Fliid erkyndiget mig om forberørte Materie, samt overveyed paa hvad Maade Indbyggerne kunde bringe og opholde bemelte Øer med Qvæg, i sær med gildede Vædre og Øxen, fuldkommen besatte, og hvad jeg i saa maader haver overvejjet, og i mine Tankker eragted, at kunde være nyttigt, skulle jeg ikke efterlade at Communicere Indbyggerne, hvoraf de kunde Extrahere, hvad de maatte befinde at være fornøden og giørlig. Mig synis da, at Indbyggerne kunde behøve hos Hans Kongelig Majestet underdanigste at søge, om at erholde, efter foregaaende grundelig Overlæg paa Tingstæderne langs Custen i hvert

Amt, og Conference med deris Øfrighed en vis Anordning anlangende bemelte Qvæg (som kaldes Selv-Foster-Qvæg, fordi det fostrer og føder sig selv) og iblant de Poster, som de kunde vedtage at anholde om, kunde efterskrevne 12. Poster eragtes nødvendige.

1. At tvende rædelige Danne-Mænd, som boede noget nær ved Kirken, bleve af Øvrigheden beskikkede at være Tilsyns-Mænd, i samme Sogn de boede med Selv-Foster-Qvægs Conservation efter disse, paa følgende [påfølgende] Artikler.

2. At bemelte Tilsyns-Mænd maatte [fejl for: maatte²⁰⁶] nøye, hver i sit Sogn, forfare og besigte alle Øer og Holme

[73]

bebygte og ubebygte, hvad Lejlighed der kunde være til Selv-Foster-Fæ og Qvæg at holde, og hvad slags paa enhver Øe, bæst kunde lidis og triviis, samt hvor mange, Item maatte nævne eenhver Gaards underliggende Øer ved Navn, og hver Øe særdeelis tillige, sette en gandske ringe og billig Taxt, paa hvad i Græs-Leve af hver Høvde skulle betalís.

3. At den som havde Gaarden i Brug, maatte være nærmest at holde Selv-Foster-Qvæg, og derfor maatte den Fremmed, som paa Øen havde Qvæg gaaendis, naar hand fire Uger for Mikkels-Dag blev tilsagt, at afføre det, være pligtig at føre det af Øen inden 3. Uger under Qvæggets Forbrydelse til Gaardens Opsider, ligeledis om Opsidderen ville give sine Børn eller Tiunde forlov til at udsætte Qvæg på Øen. Men kunde meere Qvæg fødis, da maatte den Fremmede beholde sit Qvæg paa Øen indtil det Tal, som Tilsyns Mændene havde sat Øen for, at kunde underholde blef fult.

4. At Gaardens Opsiddere, ikke maatte formeene, nogen inden Sogns Mand, Qvinde, Børn, eller Tieniste-Tiunde at udsætte

paa Øerne bemælte slags Qvæg, imod dend Taxerede Afgift forud at betale.

5. At bemælte Selv-Foster-Qvæg, som var tillagt eller blev tillagt, og tilhørte Gaardens Opsiddere, nemlig Opsiddereren paa den Gaard under hvillkens Lejemaal Øen er beliggende, matte ansees og forblive som et Inventarium ved Gaarden, hvad heller Gaardens Opsiddere døde, eller fløttede

[74]

bort, saavidt hand af bemeldte Qvæg havde eyet, imod Vederlag udi Penge, efter Vedkommendis indbyrdis Foreening, eller tvende u-villige Mænds Vurdering at giøris og betales af den, som kom efter paa Gaarden til den bortflyttende {om hand levede}²⁰⁷ eller til hans Arvinger, om hand var død, om-skiønt at hans efterladte Boe icke maatte findes tilstreckelig til Gieldens Betaling; Men om Qvæget tilhører nogen anden Mand, da at maatte følge hans næste Arving, med forberørte Vilkor og saaledes bemeldte Selv-Foster-qvæg, saa længe det gick paa Øerne eller andensteds vildt at være befriet for alle slags Fordringer, Bøder og Forseelser, som ellers paa Eyermandens Gods og Boehave kunde hefte.

6. At en gilled Oxe eller Stud, som gemeenlig²⁰⁸ sættis ud paa Øerne, saadane Øer, som have nogen god Græsbund, naar den er tre Aar gammel, en Buk to Aar gammel, og en giæld²⁰⁹ Veder eller Faar, ligeledes to Aar gammel matte [fej] for: maatte²¹⁰] ingenlunde tages hiem eller føres af Øerne, eller til nogen sælges eller pantsættes, førend en Stud var syv Vintere, et Faar tre Vintere, og en Buk fire Vintere gammel. Befandtis Vidnis fast, at noget Qvæg var beenbrudt, eller sygt, eller et usædvanligt stort og langvarig Sneefald paakom, eller nogen sær Nød og Tilfelde, der endelig udfordrede at Qvæget

matte [fejl for: maatte²¹¹] hiemførís, kunde Eyermanden paa hvad Maade hand fandt for got, rygte og frelse det, dog snarest mueligt var at føre det paa Stæden igien, og naar hand tog noget Qvæg hiem,

[75]

som havde gaaet sin Tid paa Øerne, maatte hand til næste eller anden Dag, som Kirke-Tieniste i Sogner bliver holdt, paa Kirke-Baken give Tilsyns-Mændene tilkiende, hvad Qvæg hand havde hiemført. Ligeledes, naar hand for Nødsfald havde ført noget qvæg hjem, saa og, naar hand hafde ført det ud paa Øen igien, aldt [under forbrydelse af Qvæget](#), og ligesaa meget til i Penge som qvæget var værdt.

7. At paa de Øer, hvor selv-Foster-Faar (hun af slaget²¹², som i Norge kaldes en Sou) efter Luftens Lindhed og [\[Experiment\]](#) nogle giorte Prøver kunde leve med Vinteren, omskiønt de have lagt Lam, maatte ingen Vedder i Norge, kaldet gra Vedder, blive paa Øen, uden alleene i November Maaned, og maatte de Vedderlam, som paa Øerne blev aflet, og der skulle gaae, inden Mikkelsdag gilles, [under Forbrydelse af bemeldte Vedder og Vedderlam](#), til dend, som dennem vilde borttage eller ødelegge, samt dend skyldige at erstatte, hvert Faar, som med Vinteren bortdøde, og en fremmet tilhørte. Eragtede Tilsyns Mændene, at der var fornøden at holde en Stud eller fleere paa nogen Øe, eftersom en Stud eller Gield-Oxe med Beenene graver Sneen af, og sex Faar kand fonde Føde paa den Mark, som hand sparker Sneen af, at de da maatte have Myndighed der udinden²¹³ at forføye behørig Anstalt; Ligeledes, om de fandt fornøden, at i Steden for Stude burde holdes nogle gildede Vædre for at bryde igiennem Sneen for Faarene, men det er dog sielden fornøden, saasom Vinden lettelig afdriver Sneen,

[76]

den salte Siør Luft²¹⁴ tærer den, og Faarene holde sig i Høyden hvor Lyng Marken er.

8. At naar Faarene havde formeret sig saaledis, at de ikke alle kunde have Vinterfoer, de øvrige da, frit maatre [fej] for: maatte²¹⁵] afføris til andre Øer, hvor Foer for dennem kunde være, eller af Eyermanden hendtis hiem |²¹⁶ og af hannem nøttis efter hans behag; dog hand at være forpligtet at lade Tilsyns-Mændene vide derom, under adfærd efter foregaaende siette Post.

9. At om nogen fordristede sig til at stiele eller forøde bemeldte Selv-Foster-Qvæg, den samme da at maatte straffes, som en slem Tyv paa Liv og Gods, efter [Forordningen af den 4. Martii 1690](#). Giorde hand anden førsetlig Skade på qvæget, da at maatte lide, efter Loven²¹⁷ som for Herre-Verk²¹⁸ eller Vold, var ikke Beviis at faae, som sielden er, og qvægets Eyermand havde Mistanke til nogen Person, Eyermanden i saa Fald maatte tillades, at kalde den til Tinge, som hand havde Formodning paa, og for Retten²¹⁹ at sige til ham, at hand meente at denne skulle vide hvem som haver borttaget eller beskadiget hans qvæg, og derhos gjøre sin Eed, at dette Spørsmaal ikke skeede af Ondskab: Hvorpaa den som blev tilspurt, maatte svare, med een frivillig Eed, at hand derom intet viste, ey heller hafde hørt, hvem det skulle have giort, veigrede hand sig at give bemelte nødvendige eedelige Giensvar, da strax at maatte dømme pligtig til at betale Eyermanden, det bortkomne eller beskadigede qvægs Værdi tre dobbelt tillige med Processens Omkostning Skadisløs.

[77]

10. At alle forbemelte Bøder og Confiscationer saa vit de icke

er nævnt til hvem de kand henfalde, maatte i henseende, at Forseelserne kunde vorde aabenbaret, og den Anordning som Indbyggerne Underdanigst kunde udvirke tilbørligen vorde overholt, maatte henleggis til Amtmanden, Tilsyns Manden og Sognets Fattige²²⁰.

11. At udi de Egner eller Districter af Landet, hvor ingen Skov er, og hvor Sneer sielden, eller ikkun lidet falder, eller hastig afdriver, eller af Sløe-Luften [fejl for: Siøe-Luften²²¹] borttøer, derimod findes store Lyng Marker, Heeder, eller tørre Moer som er det samme, og høyt eller Bakket Land, saasom Dahlernes Fogderie under Stavanger Amt, eller andre Stæder Nordenfields, item paa de Gaarde, som ligge paa store og beqvemme Øer hvor heldst Engelske eller andet slags fremmet Faar, som bære blød og megen Uld, beqvemmelig og med liden Bekostning, kunde fores og trivis, maatte de som have Lyst paa deris Gaarde, benefnte slags Faar i mængde at tillægge, være tilladt af de i Sognet næst omliggende Bøndergaarde at begiære for Betalling, en liden Deel got Høe, og at Stædets Amtmand paa Ansøgning maatte meddeele hannem en Forteignelse paa de Gaarde, som bemælte Høe, beqvemmelig kunde levere, samt tillige Taxer Høet efter Land Taxten og Billighed.

12. Og sidste, at alle de Forhindringer som udi forbemelte Verk kunde forrekomme, maatte settes plat tilside, og Anordning af Øvrigheden, i kraftigste maader [handthæfvis](#), hvorpaa dog icke er at

[78]

tvile, efterdi det angaar Meenige bæste, og ingen Particulier derved præjudiceres. [Dette forbemælte ere mine Observationer](#), som Landens Indbyggere, der boe udi

fornævnte Nordenfiældske District langs Søe Kanten, med **deris egen Erfarenhed**, kand conferere, formeere og forbedre, og derefter søge den dennem foresatte Ovrighed [muligvis står der: Øvrighed²²²] til ydermere Retledning og Assistance, hvilket jeg dennem som mine Landsmænd, venlig burde recommandere.

15 - 11. Captitel. Om Dyr og Fugle at skyde og fange.

[‘Captitel’ er fejlskrivning for: ‘Capitel’²²³]

Hvo Skov og Mark eyer, gjør meget imod sin egen Nytte, at hans skyder nogen Hind, eller nogen Reens Dyr hun af slaget²²⁴, eller mindre slags uskadelige Dyr, som er en Hun, eller at hand skyder nogen Hun af det slags Fugle, som bygge eller stadig opholde sig i hans Marker og Enemærker, eller skyder med knallende Skud; Thi af den Skræk, Dyr og Fugle faar af Knallet, blive de sky (eller skiere) og omsider, naar ofte skydes, rømme bort i Ørkene, eller andre Marker.

Havde jeg Skove og Marker, hvorudi saadanne nyttige Dyr sig opholte, vilde jeg paa Ti Aars Tid have mangfoldige Dyr, og imidlertid efter et par Aars forløb, faa flere Dyr, hand af slaget, end min Formand, der havde ladet skyde baade Hand og Hun, saa mange hand mest kunde faa, hver Aar havde fældet eller fanget. Og hvad Fugl angaar, da skulle de blive saare mangfoldige, og formedelst

[79]

Bue og Piil med stor Lyst vorde skudt, eller med Snarer og Garn fanget.

Førend Krud og dets Brug blev paafunden, haver det Nordenfiældske vidtløftige District i Norge, været riig paa Sæt og Otter, Erfugl og mange andre Slags nyttige Fugle, langs

Custen, paa Øer og Holmer, hvoraf Indbyggerne i fordem Tid hafde en behagelig og nyttig Herlighed til deres Gaarde; Mens siden mand begyndte overalt at skyde med Bysse, har det taget af, og idet mand bliver ved et Aar efter andet, rømmer baade Sæl og Fugle hen til vilde Ejlande i Nord Søen, i sær Sælen til [lisbjergene under Grønlands Side](#); Hvortil er kommen den almindelige misbrug at skyde forofte, saaog at tage Egene²²⁵ fra Fuglene, at de ey haver kundet faaet udlagt Unger, samt forglemmelse af Forfædrenis strænge og nødvendige Love eller almindelige Vedtægter, imod dem som for Lyst eller Gierrigheds skyld hemmelig skiød Dyr, eller Fugl paa en andens Grund, eller udi hans Øer, eller toeg Eg og Dun bort. Den Fordeel af dislige Øer og Holmer Forfædrene have haft, har vaaren saa mærkelig, at mange Gaarde er udi de Tider bleven sat højt i Landgilde og Skat for bemelte Herlighed og Fordeels skyld, dobbelt saa høj som de nu da, da Herligheden eller Vildfangsten er fordervet, skiellig kand være god for at svare dog findes end nu eendeel fornemme Folk, saavel som nogle Bønder; som formedelst nogenledis Tilsyn, og ret Brug haver baade Lyst og Gavn af bemælte slags Søde-Dyr og Fugle, hvilke Fugle i mange Tusinbe [fejl for: Tusinde²²⁶] Tal findes,

[80]

særdeles er Erfuglen en meget nyttig Fugl for sin Duuns skyld, hvilken den efterlader i sin Rede. Det var derfor at ynske at, at Forfædrenis maneer at vejde²²⁷ paa, blev igien optagen, saasom ved Bue og Piil-Gildre, Sælspyd, Sælgarn, Sælgrinder, Ottestok, Snarer, Garn og andet deslige. [Omendskønt Indbyggerne nu omstunder ikke kand fremviise nogen Lov eller Anordning om Forhold med Vejdefang, saa have de dend dog i deres Hukommelse formedelst deris](#)

Fædris Beregninger, Mand efter Mand, og de som eye eller have til Fæste Gaarde, under hvilke Øer og Holmer, som til fællis bliver kaldet Være, ere beliggende, holde fast paa samme Anordning saa vit som de formaae, helst som de formene at de grunder sig paa **Naturlig Ret**, hvilken Lov, som de saaledis i Hukommelsen haver, er denne. At ingen maa fare igennem en anden Mands Være, (det er Øer, Holmer og Skær, som hører tilsammen under en Gaard, som før er sagt) enten for at skyde eller skræmme Sæl, Otter, Mar-Svin eller nogen slags Fugl, ey heller lede efter Eg²²⁸, under fortabelse af hvis hand haver med at fare, som hannem straks maa fratages [dvs uden rettergang], og hand derforuden straffis med Retten som for Tyverie, eller Nidings Værk. **Denne Lov, som bestaar udi Undersaatternis Ihukommelse og gammel Sædvane, bliver af en deel Underdommere ikke altid observeret, at den Aarsage, at den ey findes i Lovbogen, derforre blifer de, som have Lyst at deres strippe udi andre Øer, jo længere jo mere dristig at gjøre det, omskiønt de gør det saa hemmeligt som mest mueligt er.**

[81]

Udi Lovens 5. Bogs 11. Capittels 13. Artikel²²⁹ mældes: At den som fisker udi anden Mands Fiske-Vand, uden Eyernes Minde, skal straffes som for Tyverie; **Thi slutter jeg, at det er og Tyverie at borttage anden Mands Fugl, Æg og Duun hemmelig**; Item at skyde eller fange Dyyr og Fugle udi en andens Skov og Mark paa samme Maade, heldst som den **Danske Lov** forklarer, at det er Tyverie. Hvad angaar de Maader; hvilke de som have Fugle-Øer tage i agt at bruge, da ere de adskillige, **men jeg vil samle dennem tilhobe og ekstrahere de Bæste, saa og tage mig Frihed at lægge et og andet dertil, hvor noget fattes; i Forhaabning, at det skal baade**

behage, og i Tiden gavne dennem, som have Væer og Øer:

Den Mand gjør bæst, som aldrig skyder udi sit Væer; ey heller tager Æg fra Fuglene, og sielden gaar paa Øerne, imedens Fuglene have Æg. Dernest den, som ikke meer end eengang borttager hver slags Fugl i rette Tid, saa snart de haver fuldkullet deres Æg; Dog er det skadeligt at borttage Æg fra Stoermaagen; (som af Farve er hvidt og soort og større end andre slags Maager;) Thi disse Maager fordriver Ravne og Krager, som bortstiele de mindre Fugles Æg af Reden; særdeles Erefuglens Æg; og holder Erefuglen sig til den Øe, hvor Stoermaagen haver bygt sin Reede, som er paa de høyeste Hauer, men Hvidmaagen, at tage ifra hendes første Kull er ikke skadeligt; Eftersom denne Fugl haver den Natur, at naar hand faaer sine Unger før end

[82]

Ere-Fuglen udklekket, pleyer mange af dem opæde Erefuglens Æg, og til den Ende stundum drage hende af sin Reede; Mens forinden hand faaer sine Unger udlagt, beskiermer hand de andre Fugle for Krager og Ravne af Frygt for sine egne Æg, at den Aarsag bygger Erefuglen omkring Hvid-Maagen, eller paa den Øe; men mest hvor Stoor-Maagen ligger, som tilforn er meldt. Fremdeeles er det fornøden, at mand fra Vaaren til Høsten, holder et par Mand udi Øerne, hvilke gør sig en Hytte paa den høyeste og beleiligste Øe, øverst paa dend, hvorfra de kan have [vide-Udsigt](#) over alle Øerne i det Væer, og [see, saavel som høre, hvor nogen med Baad roer, og af Fuglenes Flugt formerke, paa hvilken Øe eller Holme Folk er gaet i Land, og efter saadan Kundskab vide strax at gjøre Jagt efterdem, paa en liden og let Baad](#); Enddog det er sielden, at nogen drister sig til at fare ud i en andens Øer, hvor saadan Vagt holdes. [Hvilke tvende Vægtene opsamler Ere-Gaase-And-](#)

Duun og anden faldende Duun i bemelte Tid, de ligge paa Vagt. Item kunde de bryde det yderste Leed af Vingerne paa Stor- samt Hvid-Maagens Unger, naar de ere imod halv-voksen, og endda holder sig paa Landet, paa det de, naar de bleve store, ikke skal flyve bort fra Øerne, men der omkring opholde sig indtil mand vil tage Endeel af dem, og nytte deres Kiød og Feyre, som er en Post, der over alt bliver forsømt, maaske, fordi ingen haver hidindtil vidst at benytte sig af disse unge Maager.

[83]

Item kand disse Vægtere, i rette Tid tage og fange Skarve-Alkers, Søe-Ørrers²³⁰, Teiste-Fuglers²³¹ og andre deslige Fugler, hvor de ere, deris Unger, og gjøre Husbonden Gavn med deris Duun og Kiød.

De kunne og udi Otter-Stocke fange Otter og udi Garn Sæl. Og foruden dette, kand de have Tid og Leylighed at fange saa megen Fisk, at de alleene med Fisk og Tran kand fortiene baade Kost og Løn, naar de ere flittige. Naar Ere-Fuglen er bleven saa Spag, at hun ey skyer sin Reede, fordi hun af Rædsel er fløyet fra sine Eg for Folk, ey heller naar mand rør ved hendes Eg med blotte Hænder, helst imod dend Tid, at hendes Unger vil fremkomme, kand mand tage Dunen af Reeden, og lade hende plukke af sig Duun paa ny, i Reeden, hvilken sidst afplukkede Duun, mand tager op, naar ikke Eren har udklækket og forladt sin rede.

En Selv-Eyer, end og en Leylænding²³², som bor ene eller alleene paa en Gaard, holder gemeenlig²³³ nogen Hævd over saadan Veidefang, men hvor mange Opsiddere ere, gaar det oftest uagtsom til, med mindre Veydefangsten er allerede kommen i en behagelig og nyttig Tilstand; Thi da locker

Fordeelen Opsidderne til, at holdet Hævd over deris fællis Øer, og at blive ved den Skik- og Vane de ere kommen udi. Mand finder i [Loven](#), at udi adskilligt Landvæsenet vedkommende, skal de, som Avl bruge, rette sig efter Granders og Naboers Vedtægt, heldst, de som bor paa en

[84]

Gaard, eller udi en Bonde-Bye tilsammen, og at udi dislige Sager og Skicke gielder de fleestes Villie; Thi veed jeg icke, hvorfor mand ey bemeldte Lovens Meening og Bifald, til billige og fornødne Vedtægter om bemeldte Øers og Veyde fangstes nyttige Brug og Hævd, skulle kunne applicere.

Vild-Giæs holder jeg for at være skadelige Fugle, fordi de opæde Græsset paa Øerne. [Deslige Øer at have og viide dem ret at bruge, er en behagelig og gavnlig Fornøjelse, som ingen tilfulde kand indbilde sig, uden hand haver forsøgt dend, og elsker Fred og et uskyldigt Levnet; Imidlertid kan et moderat, Gemyt nogenledes eftertænke, hvor behageligt det monne være at see mange tusinde fugle at flye og svemme, bygge Reder, legge Æg og Unger, og deres Unger made, beskytte og opføde, samt at see Æg oft \[fmtl fejl for: og²³⁴\] Unger, store og smaa, af adskillige slag og Farver udi hundrede og tusinde Tal; Item hvorledes hver Fugl bygger paa sin Viis, og har ligesom en fornuftig Aarsag til at bygge paa det, og icke paa et andet Sted; Desligeste at see, hvorledes Ungerne vide at skjule sig, naar de Gamle raabe og vare dem ad, og hver efter sit Slag og sin Natur at retirere under Steene, udi Græsset, udi ferske Vand, eller paa den salte Søde; Item at høre Fugle-Lyd og Raab baade Nat og Dag, samt see Sæl-Hunde svømme, nu ligge paa Stranden, Skær- og Hav-Steene, samt høre denne skrige, lokke og fryde sig; Desligeste at see, med hvilken](#)

[85]

Forsigtighed, Fyrighed og Fliid Fuglene vide at søge deres Næring, og hvor de vide at oppasse Sey, Sild, Makrel og mange andre slags Fisk, hvorved Menniken underrettes om Steden, hvor Biering af Fiskerier er, hvilket tilsammen (endskiønt der er endnu mange andre Fornøyer, og derhos baade Beqvemmelighed og Nytte i Husholdningen) jo maa forlyste Sindet, og gøre Gemyttet roeligt.

16 - 12. Capittel. Om nyttige Træer at plante og rygte

Jeg agter ikke at skrive en Plante eller Gartner-Bog, mens alleene om at plante og fostre nogle faa slags Træer, hvilke ere mere nyttige end ziirlige, og hvilke heele Bøygdelavs Bønder lettelig kand forskaffe sig, opfostre og frede, uden derved at svekke deres Ager-Dyrkelse, og ere af dend Natur at de her i Norden lettelig kand plantes og vøxe.

Pladsen, særdeles til Æbler, Pærer og Kirsebær, samt all anden Hauge-Frugt, vil ligge i skiul for kolde Vinde, og maa have Soolen fra Kl. 8. til 4. eller 5. bag Huus, Gaard, Bierg eller Bakke.

Jorden vil være maadelig feed, sort-muldet, dog grov-sandet, møer, reenset og frisk, heller for tør end for fugtig.

Store Træer plantes vidt fra hverandre

[86]

sær udi feed Jord, icke over to Rader nest efter hverandre udi Bredden, men bag om den anden Rad, plantis i ligge vidde, et Træ mellem hverandet Træ, naar mand vil have saa mange Træer, paa det at Soolen kand beskinne alle Træerne, og ifald Pladsen er Vindig, maa mand saa vit Leylighed er, plante de

lange Rader imod den koldeste Vind, som oftist og stærkist paa det Stæd fra Norden eller Nordlig Blæser, og pleyer at gjøre Hinder og Skade paa Træernis Vext i den Eng, og altid vende de stærkiste Greene mod Synden.

Falder een eller anden Storm-Vind sædvanlig ind, sær paa den Tiid at Frugt-Træer staar i Blomster, da er det fornøden at Frugt-Træerne ere rige paa Greene og Løv paa den Side, som vender imod saadan sædvanlig Storm-Vind, og dette kand mand formedelst at beskiære Greenene vel, paa bemelte Side, efter 3. eller 4. Aars forløb bringe til Veye; Men førend 3. Aar er omme: maa ingen Plante beskiæries.

Smaa Træer, vil plantis nogenledis tæt, heldst udi en Steenlig, Sandig og Maver Grund, og for resten ved deris Plantning tagis i agt, det som om store Træer blev sagt.

Bøg, Eg og Ask, kand plantis fra den er een til halvtredie Favn høy: Dend skal med sine fine fulde Rødder ubeskadiget optages (undtagen at de forvirrede gandske smaa Rødder der er som et udreede Haar, og af de rette Rødder udsprungen, hvilke, samt alle bedærvede Rødder

[87]

paa disse, som alle andre Træer, bør varlig afskiæris naar de ere overflødige²³⁵) og hensættis paa det Stæd mand har udseet, efter at overflødige Qviste er afskaaret samt Toppen indtil to eller tre Tommer Stammen nær, og da med alle sine Rødder, i den Orden som de ere voxet, nedsettis, udi det dertil opkaste Hul, hvilket Hul, maa være fra fire til sex Foed dyb, efter Grundens Leylighed, og saa viid som Træets Rødder behøver; I hvilket Hul, nedleggis paa Bunden gammel stoer²³⁶ Fæ-Møg tre eller fire Fingre tyk, der oven paa Muld een Haand bred tyk, saa Møg ogsaa Muld igien, indtil det eragtes efter

Hullets Dybhed at være nok, hvorpaa Træets Roed nedsettes een Foed dybt, og oven paa Roden legges atter god Muld, saa tyk som før er sagt, deroven paa igien Møg som tilforn, og til Slutning der oven paa Møg igien, saa tyk, at Mulden kand gaa een eller to Foed høy oven paa Jorden, og det saaledis, at Regn-Vand kand løbe ind til Stammen og øge Roeden.

Nogle meener, at Møg-Laggene ey maa leggis indtil Stammen nærmere end paa to Foed i det meste, paa det at **Møget ey skal brænde Røden**. Men jeg har forsøgt **[Experiment]** at Sommer-Møg, som vel forraadnet er, skader ikke Vædskefulde Træers Rødder; Dog kand derfor vel blive ved **de gamlis Meening**, som formodentlig er grundet paa **Erfarenhed**, heldst i den Hauge, hvor Grunden er sandig og Soelen skinner stærk. Træet som saaledis nedsættis, vil et lidet løftis op og sagte

[88]

rystes ['rystes' er hvad der står som 'forløber'²³⁷ på forrige side; *denne* side indledes derimod med: ryttis²³⁸], paa det at Mulden kand desto bedre falde omkring Rødderne, siden trædes Jorden brav fast, for at styrke Træet, at det kand staa fast imod Vinden, endog kand, om nødig er, sættis en stærk Pæl hos Planten, og med een Vidie eller Bast til Planten bindis. Uden om denne Muld-benk, som er lagt omkring Træets Stam, over **Reeden** [? = over roden], som før er handlet om, gøres en liden Gryft, udi en **Rundeel** (hvor tør og sandig Jord er) paa det at den kand samle Regn-Vand og Rødderne deraf blive vandet. Plantningen eller Planternis Forflyttelse, maa forrettes om Vaaren, saasnat Kulden er af Jorden, med alle slags Træer, som her i Rigerne særdelis i Norge til nogen Nytte kand voxer.

Fure og Gran, ere noget vanskelige at plante, hvorføre de maa plantis, i medens de ere smaa fire eller fem Foed høy, med sine fulde og nøttige²³⁹ Rødder, heel Grundt, særdeelis Grane-Træet, og i alt saaledis medhandlis som mest oven for om Eg, Bøg og Ask blev sagt, undtagen at de ey i Plantningen beskiæres, ey heller siden udi nogle faa Aar, førend de begynder at voxe vel, og naar de derefter behøvis at beskiæris, maa de afskaarne Greenes Plads, **med Svine eller Koe-Møg (som er en kold Møg)** vel overstryges. Naar mand tager dem (eller andre Træer op) gives agt paa hvad Side vender til Norden, og sættes Mærke paa den, paa det at Træerne kand i Forplantningen ligeledes vendes, og komme til at staa.

Pære-Træ, behøver god feed og møer

[89]

Jord, plantes naar det er fire eller fem Foed høy, udi en Hule, som ere fire Foed dyb og sex Foed viid; Dog Roeden ey over to Foed dyb. Læs **videre** foran om store Træer.

Æble-Træ, behøver en god men grovsandet Jord, det skyder sine Rødder oven paa Jorden, og derfor maa ey giøres dybere Hul for Plantend end to Fod, og sex Foed viid, og Roeden ey at nedsettes dybere end een Foed.

Kirsebær-Træ, behøver saadan Plads og Jord, som forhen i dette Capittels første og anden Post om Pladsen og Jorden berettet er, **dog maa Jorden ikke med Møg giødes**.

Valdnødde-Træ, behøver ligesaadan Grund, Jord og Rykt, som om Pære-Træ tilforn er sagt, og voxer hastig til en stor Høyde, og inden 8. Aar bær Frugt; Men det tjener dog ikke at plantes i nogen Frugt-Hauge, er ikke heller nødvendig, saasom det kand taale skarpe og stærke Vinde.

Træer som uden Rod voxer, Derom er ikke fornøden at skrive, thi hveranden Bonde veed at Piile-Træer, Vidier, og et slags [Torn](#)²⁴⁰ voxer af Greenene, som om Vaaren plantes.

Træer at beskiære, Naar en Plante, som før er mælt, ved den Tid at den blef nedsat, har været beskaaren, og siden voxet udi tre Aar, viiser det sig selv hvad Spirer eller Qviste som haver behov at beskiæres; Men jeg holder

[90]

ey med dem, som enten formeget og ofte beskiære deris Frugt-Træer, eller besværer dem megen Indpodning, med mindre at de ere geile, særdeles var det aldrig got at beskiære gamle Pære-Træer, ey heller Kirssebær Træer, uden om Vaaren, naar Saften er [megen](#) i dem, nemlig i Kirsebær Træerne. Naar et Træ er for geilt, da er det fornøden at Pøde udi det, dog ikke at Pøde af Æble-Træ udi Pære-Træ, eller af Pære-Træ udi et Æble-Træ, eller af det Træ, hvis Frugt haver Steen-Kierner²⁴¹, udi et andet, som saadan haard Kierne ey haver.

Løv at afskiære. Det er Got, at Løvet afrives, saasart Frugten er knyt, paa det Sool og Vind desbedre kand tage paa Frugten, thi [Frugten bliver derved hastigere Moeden, saa og sødere, samt faar en bedre Farve og Lugt.](#)

Om at faa Planter af Kierner og Frø. Mand kand om Vaaren nedsætte udi sin Hauge, vel tilbered Jord, af alle forbemelte slags Frugt-Træer deres Kierner, i Skal og uden Skal, saa og forbemelte gemeene²⁴² Træers Kierne, der i rette Tid er samlet og for Frost, i [Gevext-Huus](#), eller [Jord-Kielder](#) bevaret, og efter et eller to Aar plante af de Opskutte Spirer og [Ymper](#).

Den allerbeste Jord. Jeg haver ofte befunden at den sorte Muld-Jord, som med grov graa Sand er [bemænget](#), er den

allerbeste, og at mand i den Jord kand plante Træer, uden at
[91]

grave Huller, alleene at Mulden opspades og giøris møer og reen, saavit Planten skal staa, i det mindste sex Foed runden om Stammen, i bredden, og paa tredie Aar kand Roeden Giødes med god og kold Møg, om fornøden er. Jeg haver og befunden, at det er got at alle Rødder sættes næsten oven paa Jorden, og at de Rødder, som gaar ner til Bunden, vil afskiæris, fordi den dybe Jord er død; Item er det got, at naar mand vil Plante udi de tillavede Huller, at Hullerne ligger aaben et heelt Aar, og Mulden, som af dem er opkast, udsprede noget, thi Solen, Luften og Regnen gjør Mulden Frugtbar.

En særdelis Videnskab med Plantning Er denne, at een Plante skal varlig optages med sine Rødder, og dend Muld i Rødderne sidder, og Plantis iust lige dybt, og lige vendt imod Synden, som dend tilforn stod, samt med sine fri Rødder, gandske ubøyet i alle Maade. Paa hvilken maneer, saa og ved at undergrave Træet, imod den tid at Jorden tilfryser, og videre imod Vaaren, naar Tællen²⁴³ vil gaae af Jorden, det med Mulden imellem Rødderne fast frøssen. gandske at opgrave og bortføre, til det Stæd mand det vil nedsætte, og det sammesteds strax eller saasnart mueligt er forsigtig og i god tilbered Jord nedsætte, mand store Træer kand forflytte, ja samme Aar have Frugt af dem, om det er Frugt-Træer; Ligeledes kand mand forflytte vilde Træer. Tager mand een stor Deel af den Jord og Muld af den Jord Træet stoed,

[92]

og fører i det Hul det bliver plantet udi, da er mand paa sin Plantning desto vissere.

Et sygt Træ Kiendes lættelig af sin Bark, Farve og Mus²⁴⁴, og vil hielpis ved det, at den døde Mus og Bark afskrabes, og Stedet med Koe-Møg oversmøres; Eller og maa Jorden, saa viit omkring, som Træets Greene sig udstrekke, giødes, forfriskes, renses og giøres mør.

Heed og kold Møg. Koe-Møg er maadelig kold og fugtig; og er en god Giødning til Hauger, naar den er bleven et Aar gammel. Svine-Møg er kold og fugtig samt en sterk Giødning. Smaa Fæ eller eller Faare-Møg er heed og fugtig og giøder sterk. Heste-Møg er hitzig, giøder vel en vaad Jord. Hønse- og Due-Møg²⁴⁵ er meget feed, medmindre den om Høsten udbredes paa Jorden, og ligger der Vinteren over. Gaase-Møg er heel hitzig og dertil med maver, saa den forbrænder Jorden, og tiener ingensteds uden alleene paa en meget blød og kold Mark. Menneske-skarn er hitzig og avler meget Ukrud. Den heede Møg er god udi Hauger til beede Urter. Due-Møg er treffelig at bruge under Træers Rødder dybest i Jorden med Muld oven paa Møget, særdeles opliver den gamle, skrumpene og ufrugtbare Træer, naar dend om Høsten nedleggis oven over men ey paa Rødderne. Dend allerbeste Muld og Giødning til alle slags Vext, særdeles til Hauge-Vext, skal være dend, som [93]

ligger udi alfare dybe Veye; [Om den er den beste veed jeg endnu icke \[Experiment\], men vel at dend er meget god.](#)

Gode Kierner og Planter, Maa den, som gode Træer vil have, beflite sig paa at kunde faae, særdeles gode Frugt-Træer; Thi af dennem er mangfoldige slags, ulige af Natur.

Træer omkring en Mands Gaard at plante og have, er behageligt, smuckt og nyttigt; De behager Øyet, sætter Manden i Anseelse, og fornemmelig dekker de ligesom Frugt-

Hauger og Humle-Gaarde, samt Mandens Gaard og Bygninger for stærk Blæst, derimod i stille og heet Sommer-Veyr forarsager en angennem Kiølighed.

17 - 13. Capittel. Om ny Rydnings Boel at optage og bygge, hvad derved kand være at tage i agt, sær udi et Bierget og Dalet Land.

Naar jeg²⁴⁶ vilde lade en Mand, som dertil havde Lyst, opryde et Boel paa min Gaards Grund udi Fæ-Marken, da vilde jeg af kyndige Mænd lade ham stedet **udviise**, og informeere dennem om efterskrevne Stycker, som de maatte have i agt. Det beqvemmeste Sted og den frugtbarreste Jord maatte hannem, som vilde rydde, udvises, og derved tages i agt, saavitt Landets **Situation**²⁴⁷ tilloed, at Pladsen af Soolen kunde lange

[94]

paaskinnes, særdeelis nyde Morgen-Soelen, kunde ligge i Ly mueligst befriet for Nordlige skarpe Vinde og medfølgende Vaar Kuld, der meget hindrer Græs Vexten, og dobbelt meere Korn-Grøden, helst langt Nord i **Norge**, saa og kunde være i Sikkerhed for Elve-Brud og Aaers Underskiærelse, styrtende Vand-Floed, og Field-Skred.

Fremdelis at Bygningen eller Husene blev sat paa et ophøyet, tørt og beqvemt Stæd, sær Fæ-Huset, særdelis at fersk Vand nær hos Husene, saavel Vinter som Sommer kunde havis, og at den Fedme, som fra Fæ-Huset og Tunnet daglig afsier, kunde have sit Udsit²⁴⁸ over Eng og Ager, eller saadan Mark, som Eng og Ager kand giøres af, og ingenlunde unyttig bortflyde udi nogen Aae, Bæk, eller Henge-Dynd (thi det beforder meget Gaardens Giødning og Frugtbarhed, at

Gaard-Fedmen haver et langt strækkende Udsie. Videre, dend Jord, som er besværet med Kold-Væde, sær om landet helder mellem Vesten og Østen til Norden, er ufrugtbar, helst hvor Nor lige kolde Vinde med Magt og uhindret blæser paa den, og disse kolde Vinde ofte i den Lands Engd falder, lige saa dend Jord, fra hvilken, høye Bierge, i Foraaret forhindrer og borttager en stoer deel af Solens skin, ligeledes er den Jord ufrugtbar, som er Grund, og hviler paa en rødbrun fiin Sand, [Aur](#) kaldet. Item paa fiin hvid Sand, eller bær lidet eller intet hverken Græs eller Lyng, og der for krævis stoer umage

[95]

og Bekostning til at gjøre en slig maver Jord feed og frugtbar: Derimod haver en feed og frugtbar Mark eller Heede disse Kiendemerkker: Langt Græs, eller Lyng med langt og bredt Græs sterck blandet, Elle- eller Olderskov, glinsend eller sligende soort Muld, eller god Leer, grov hvid graa Sand med Muld, eller Leer forblændt²⁴⁹, eller saadan Muld, som naar den med en Pind af et Hul bliver opgravet, og strax ifyldt og nedpakket igien, ikke alt kand gaae i Hullet, men bliver noget til overs, thi jo federe Mulden er, jo meere bliver tilbage. Item er den Jord, Mark eller Heede, som haver store og tykke Træer, feed, sammeledes den Heede eller Mark, som seer gandske viid ud af overvoxen sær stor Lyng, naar Heeden ey ligger for høyt og der over er for Sandig og tør; Men derimod er en Græsmark eller Vold, som bær gandske tynt og stakket Græs heel maver, om ellers Jorden paa bemelte Græsmark ikke er meget vaad og blød, [thi en Myre eller Moese kand ikke meere end en Mødding bære Græs](#). Det tørre Land tiener til Ager; det vaade og dybe til Eng. Naar mangel paa Ager-Land ey er, da er best, at Ageren anlegges i mange maadelige smaa stykker, udi høyden, i et bakket og noget afheldende Land,

nogle faa Fauner mellem hver Ager; Thi da faar mand kosteligt Græs mellem Agerne. Foruden hvis tilforn blev sagt om Gaardens eller Husenes Opsettelse paa et beqvemt Sted; vil endnu tages i agt hvor Lejlighed er, at Husene bygges paa et [lyt Sted](#), der

[96]

de, kand være befriet for store Storm- og Kaste-Vinde, slemme kolde Vinde og idelige Blæst- og Snee-Fog om Vinteren. Item at hvis fra Fæ-Huuset flyder og siier, kunde falde og samles udi en huul fast Klippe; og at denne Hule, eller Jord-Hule; hvor udi Møget kastes; kunde vende mod den sydlige Himmel; saa Soolen og varme Vinde kund overstrygge den; og denne Post, hvor ringe den siunes; er u-troelig nyttig. Endelig er at tage i agt for [en Huusmand eller Bonde; og meere for en fornemme Mand](#); at Gaarden blev saadan oplagt; at mand udaf Sæde-Husene kunde have en fri og vidtløftig Udsigt over Jorden; til Søen; Skoven; Ager og Eng; ferske Søer og andre Gaarde; efter Stedets Leilighed, [samt at mand fra sin daglige Stue kunde see hvem der gik til og fra Gaarden](#); til og fra Mælke-Boen; Kiøkenet; Brøggerset; Fæ-Huset, og Høe- og Kornladen; saavit Situationen²⁵⁰ og en Mands Stand kand tillade at have disse fornødne Beqvemmeligheder. [Enfoldige Rydde-Boels Mænd](#) behøver ved deres Rydnings Anfang, den meste og beste Underviisning og Opmuntring; thi [den Kyndighed de kand have om Rydning, beroer gemeenlig](#)²⁵¹ [paa næste Naboers Raad og Exempler; og ey paa Kunst og Erfarenhed](#); Derfor; om deres Rydning gaar vel for sig i Begyndelsen, og giver skyndelig eller forderligst Frugt og Løn, blive de fyrige og flittige at fare fort med deres begyndte Rydning; [mens bliver Nyttens noget ude, som deres Ukyndighed i](#)

[97]

Naturen og Kunster oftest er Aarsag til, blive de moedløse og efterladne. Mand haver observeret, at naar Qvinden²⁵² maa være berettiget at opholde eller besidde Rydnings Boelet efter Mandens Død, da gaar Rydningen vel for sig, thi hendes Attraa, Raad og Villie formaar meget hos hendes Mand og Børn.

18 - Det 14. Capitel. Om Huus-Mænds Rydning.

Huus-Mænd have bæst Tid og Lejlighed at oprydde Jorden til Ager og Eng, naar de ey med for meget Hoveri: eller stor Ægt og Arbeide: til Proprietairen at gjøre, vorder besværet.

Havde jeg Jordegods udi en Folke-riig Eng [fejl for: Egn²⁵³], og der var Lejlighed til ny Gaarde og Pladse at optage, som næsten allesteds i Norge og mangesteds i Jylland er: da vilde jeg viide Raad, hvorledes jeg ved Huusmænd og andre Lysthavende skulle kunde faa mange Pladse og Gaarde paa nogle Aars Tid af, Fæ Marken opryddet, og de²⁵⁴ Huusmænd, som enten boede eller vilde boe paa min Grund, vilde jeg forbinde til at rydde og forbedre deres Pladser, og derom at indgaae visse og dem selv nyttige Vilkor efter Stædets Lejlighed, iblant hvilke Vilkor, kunde blive nogle af disse Efterfølgende eller andre saadanne. De Huus-Mænd, som boe paa Strandene eller Ud Øer i Norge, hvilke ere mangfoldige, kunde gjøre sig Proprietarierne og Landet god Fordeel med at rydde deres paaboende smaa Pladser noget lidet hvert

[98]

Aar. Eftersom de have ofte Tiid og Lejlighed dertil, særdeele

naar stærk Blæst hindrer dem i at fare ud at fiske, eller [Loese](#)²⁵⁵ hvor [Loesning](#) forefalder eller at [flytte reysende Folk](#), eller naar liden eller ingen Fisk er at fange, der til med have deres Qvinder og Børn fast altid Lejlighed at Arbeide noget paa Jorden; og om endskiønt en Huus-Mand eller [Strandsidder](#) boer paa bare Bierg eller Klippe; kand hand dog, uden Bekostning ved sig og sin Qvindes og Børns Arbeide, tid efter anden, faa baade Ager og Eng paa Biergene, formedelst at opbære af Strande, Sand, Leer, Torve og Tang, og det over Biergene og udi smaa Huler og Daler, som i [Norge](#) kaldes flegger og Dolper, at udbreede, som hand vil og haver bæst Stunder at gjøre det. Der sammesteds kand og Marken vandes med [salt Søe](#), som er meget nyttelig, synderlig om Sommeren, naar stærk og langvarig Heede falder ind, saasom Jorden Ager og Eng, ved saadan salt Søe-Vand baade Væskes og gjøres Frugtbar, og voxer udi saadanne smaa Agre, som ligger Havet eller den salte Søe nær, og bliver gjødet med Tarre, Tang, Fiske-Been og Fiske Indvolle mangfoldig Blændings Korn, hvilken Rydning og Jordens Forbædring [Husmandens Børn gierne og med Lyst](#) fortseter naar de blive underviist, og udi faa Aar skulle have et stort stycke Eng og Ager tilbered. De fleste Øer er dog begroede med Græs Lyng, Tørv og Moese, og findes her og der god Muld, hvorfø

[99]

Husmænd som boer paa saadanne Øer, haver Leylighed at rydde en stor Hob, og kunde af [Øens Eyere](#) forpligtes Aarlig at rydde noget, og vorde et vist stycke Mark at rydde, hvert Aar udviist. De Husmænd, som boede eller vilde boe nogen stæds paa Fæ-Marcken, kunde [Proprietarien](#) lade udviise Rydnings Mark og sætte hannem Mærcke Steene [dvs at

Proprietæren kan anvise et stykke mark (som husmanden skal rydde) og opsætter de nødvendige markeringssten], samt hvert Aar lade udviise, hvor, og hvor meget, Huusmændene skulle ryde, og for ud, om Stædet det [fmlt! fejl for: dets²⁵⁶] Rydning og Beboelse, slutte **Contract**. Og for at **opmuntre** Huusmænd eller andre Rydnings Mænd til Flittighed, var fornøden, at tilstaa den Rydende at blive **Selv-Eyere** for det halve Rydnings Boel, og hans **Qvinde og Børn** at være berettiget efter hans Død at beholde og besidde Pladsen, med saa skiel, at hand inden visse Aar, som mand var bleven forliget om, rydder Pladsen saa stor, at den kunde sættes for **Landgilde og Skat, som en Matriculeret Bonde-Gaard**, i **Danmark** paa et Par Tønder Korn eller meere og i Norge paa en half Hud eller dislige, lige eftersom mand kunde vorde foreenet, og efter Stædets Leylighed; Der hos kunde **den Ryddende forbindes til to eller tre Dages Arbeyde** Vaar Somer og Høst, en Taalelig Aarlig Afgift, eller Grunde Frelse og deslige sædvanlige Pligter, og fornemmelig til at være flittig i den belovede Aarlige Rydning efter Udviisning, saa fremt hand ikke vilde have forbrudt **Eyendøms Ret** til den halve Plads; Mens for Efterladenhed udi den Aarlige Rydning, eller om hand ikke inden de Determinerede Aar havde

[100]

Ryddet Pladsen til et Skatte-Boel, maatte hverken hand eller hans Hustru eller Arvinger have forbrudt deris Rydnings og Beboelses Ret, naar hand noget af det forelagde til den halve Deel at regne, havde ryddet.

Det er nesten i hver Provincie nogen Forandring paa de sædvanlige Vilkor, og naar en Proprietarius bruger de sædvanlige, og dennem noget for Rydnings Manden forbedrer, som i sær formedelst at tilstaae hannem og Arving Beboelses

samt Eyendoms Ret til den halve Plads paa de forbemelte eller andre billige Vilkor, da [opmuntris Huus-Mænd](#) og andre desto meere at legge sig efter at Rydde, Bygge, og optage nye Gaarde og Pladse, hvoraf Proprietarien kand have baade en og anden Beqvemmelighed og Fordeel.

19 - Dee 15. Capittel. Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i Brug, samt om store Ud-Ørkener i [Norge](#)

['Dee' er fejl for: 'Det'²⁵⁷]

Vel ere de fleeste bragt i den Meening, at udi Vardehus Ambt, og nogle faa og smaa Fogderier udi Nordlands Ambts Nordeligste Part, kand Korn-Sæd ey blive moen, Men jeg tør paa min gode Troe forsikre, at den Kyndighed jeg haver om Landet og Jord Dyrkningen, at Byg-Korn skal kunde blive moen, om icke just overalt, saa dog paa de fleeste Stæder, og blive høstet ind, førend Slud, Sne og Kuld om Høsten paakommer. Ligeledis

[101]

udi [lisland](#), sær Synden, indtil paa 66 Grader i det mindste, naar Ageren er Feed, Tør, Sandig, ey for dyb, ligger i Ly og Læ for Nordlig kolde Vinde, mod Østen, Synden og indtil Væsten, vel Solbar, Spadis Møer, rensis for Ukrud, Spadis og og Saaes saa tiilig mand kand kome med Spade i Jorden om Vaaren, Giødningen bredes oven paa Sæden, og Ageren brugis hver Aar uden Hvile; Thi det er bekiendt at Sommeren er lang nok udi forbemelte Provincier, saa vit til Bygkorn at Voxe og Moenis behøvis, og omendskiønt Sneen udi de Norske Egner ligger langt ud paa Vaaren, hindrer det icke saa meget, at Kornet skulle have for kort Tid at moenis, efter som derimod er

at agte, at Solen skinner baade Dag og Nat, og derved forarsager en utroelig igiennemtrængende Varme, sær inde udi dybe Fiorder imellem Fieldene, hvor liden Vind, paa de Tider Kornet staar i Vext, kand blæse, som kold er, men da gemeenlig²⁵⁸ falder Sydostlige samt Vestlige varme Vinde, der er de rette grøde Vinde; Der til med, er Jorden over Sneens lange liggende Væskefulde og desto meere beqvem at tage imod en hæftig Heede, og denne Væske og Heede, udi en feed Jord, under varme og fugtige Vinde, maa endelig virke saavel Kornet som Græssets hastige fremvext. Fremdeles, er det mig gandske vel bekiendt, at mand udi de Nordeste Egner, der Korn saaes og Høstes, kand paa ti Uger Sæden Høste, naar Ageren tilbørlig bliver bereed, og Sæden tilig²⁵⁹ udsaaed, ja vel paa otte Uger dybest

[102]

i Fiordene, Og Sommeren er dog udi Øst Findmarken oftist længer end 10 Uger, og udi de Sydelige Provincier, saa som Vest-Findmarken, Tromsøe, Andenæs, Loffoden zc²⁶⁰, meget længere Ja der er udi bemelte Vest-Findmarken og øvrige benævnte Fogderier, ligesaa lang Sommer, som der er udi Indherrederne og andre Egner omkring Trundhiem, hvor rigelig voxer alleslags Korn, Hør²⁶¹, Hamp, Humle samt adskillige Frugter og Urter Øst-Findmarken er et deyligt, slet²⁶² og stort Land; naar mand først er kommen nogle faa Mile op i Landet; begavet med favre Skove og Fiskerige Søer, og derfor er fast formodeligt at store Bøygde-Lav der sammesteds kunde indrettes, hvor nu Field Finder²⁶³ med deris Reens Dyr omvancker, og tillige med Korn-Sæd med nytte komme i Brug, [De som ere af anden Meenig, forregive at Sneen bliver for længe beliggende saa høyt oppe i Landet, mens overveye maa skee icke; at naar Skoven afhuggis, driver Vinden Sneen](#)

af den slette Plads bort, hen til Skoven, i dybe Dale, og til Aær og Vand; ey heller, at hvor Sneen ligger paa en Ager, eller paa Muld, smæltis eller tæris den meget før bort end den Snee der ligger paa Græsmark eller Eng, og atter snarere paa Eng og Græsmark end paa Lyng-Heede og vild Mark; Saa tæres og Sneen hastig bort, naar Lyng, Sand, Muld Barr²⁶⁴, Avner og andet saadant, strøes oven paa den, hvilket de Bønder, som boe i de kolde Egnen til Fields, vide at betiene sig af; for hvilke det icke er vanskeligt at pløye og saae, endskiønt at Sneen

[103]²⁶⁵

et Bøsse-Skud fra Ageren, ligger i Skoven en heel eller halv Favn hø. Den Snee, eller Slud, som stundum kand falde ned i mængde, efter at Ageren er Saaed, beforder meget Sædens Fremvext, og om end imod Høsten kand falde Snee kort før Kornet bliver afmeyet, gaar den dog strax bort igien, og bliver derefter godt Veyr paa nogen Tid. **Mange slutte, at Forfædrene maa have forsøgt** at Korn ikke kand moenis udi Findmarken zc.²⁶⁶ **Mens en Formodning er ingen Bevisning.** Det er af Historier eller Krøniker bevist, at udi **Ferrøe** blef ey saaed Korn i nogle hundrede Aar; Ja at for to Hundrede Aar saaede ickun nogle faa Bonder Korn paa Suder-Øen; Mens siden er dog ved Prøver befunden at Korn voxer paa alle de Færrøiske Øer, og nu omstunder overflødig²⁶⁷. Ligeledis blev ingen Korn-Sæd brugt udi Nordlands Ambt i mange hundrede Aar; Dog voxer der nu got Korn, fast alle slags, sær dybt inde i Fjordene, naar Ageren med nogenledis Fliid bliver dyrket.

Hvad **Island** [se evt Holberg om Island, s. Error: Reference source not found ndf.] angaar, da kand de der befindende mange Ager Reene²⁶⁸ noksom bevidne, at der i gamle Tider haver længe været brugt Korn Sæd, derforuden haver **Hr Professor og Assessor Arnas Magnusen** viist mig en Islandsk

Historie Bog, hvor udi findes skrevet, at paa den **Gaard Røghoe** paa Røgenæs, sloeg Kornet aldrig feyl, og videre udlod sig velbemælte Hr. Assessor, at hans Tanke var, at der vist²⁶⁹ havde været Agerdyrkning i lisland, men at den der, formedelst Pest eller anden stor²⁷⁰ Ulykke maatte være undergaaen, ligesom den og paa

[104]

visse andre Stæder efter den sorte Død mangfoldige Tider har lagt øde. **Jeg haver ellers bespurt mig med mange forstandige Mænd, der længe have boed i Findmarcken** særdeelis med Hr. Lavmand Niels Knag, og Hr. Christian Irgens Pastor i Findmarcken, hvilcke begge ere gode Huusholdere²⁷¹ Den første tviflte paa, at udi Øst-Findmarcken kunde voxe Korn, den anden meente at det udi Vest-Findmarcken visselig kunde moenis, eftersom han havde sammestæds i sin Hauge alle de slags Urter som voxe ved Trundhiem, og Vinteren var ey længere i Vest-Findmarcken end omkring Trundhiem; Men derhos berettede begge disse gode Mænd (som og mange andre mig haver berettet) at Indbyggerne vart genægen til Fiskerie og Skytterie, og der udi fuldte deris Forfædris Maneer at leve, som gemeene Mand²⁷² ey lættelig er at bringe fra, til med havde de icke nogen Kyndighed om Ager-dyrkning, eller fornøden Redskab, ey heller Sæde-Korn. Nogle indbilde sig at det store lis-Bierg, paa Norsk Faand eller lis Jockel²⁷³ kaldet, som gaar bag de beboede Bøygde-Lav, alt fra Trundhiem eller Rummedal²⁷⁴ og næsten til Øst-Findmarcken, her og der igiennem dybeste Dale, nogle stæds paa fem Mile tillige, andre stæds en halv, heel, to eller tre mile, skulle foraarsage, at noget nær saadanne lis-Bierge, imod Søen, skjønt Sø-Luften tærer Søen og svækker Kulden, kunde ey voxe Korn, mindre bagen for lis-Bierget, til Fields, eller høyt oppe i Landet,

imellem bemelte Rummedals

[105]

Fogderie og Øst-Findmarcken, som er en Distance paa meere end 140 Tyske Miile; [Men jeg haver en langt anden Meening](#) , og det særdelis for efterskrevne Omstændigheders skyld:

1. [Haver jeg Personlig befunden](#), at til Fields oven for Harangers dybeste FiordeBugt og Bunde som ligger paa 60. Gr. Lang.²⁷⁵ findis lige saadanne lisbierge, alligevel er et Par Mile høyer op i Landet et got Bøygde-Lav, hvor Korn og Frugter voxer.
2. Ligeledes haver jeg [Øyensynlig](#) erfaret at 24 Tyske Miile Nordost fra Bergen, paa 63. Gr. allerinderst udi en Fiord, der er Dyb fra Havet og ind paa Bunden omtrent 9 Mile, kaldet Nordfiord hvor en Mil Vey, oppe i Landet, ind i Fiordens Bund, ligger store lisbierge, der strækker sig nogle Mile, er et meget frugtbart Kircke-Sogn, kaldet Inderstryen, hvor alle slags Korn, Humle og Urter voxer, u-agtet at Sneen gaar meget silde af om Foraaret, og om Høsten kommer tiilig, og dog var i dette Sogn for 100 Aar siden ingen Korn-Sæd.
3. Fremdelis [haver jeg beseet](#) en Gaard i Nordlands Amt i Rødøe Præstegield kald Faandøren som ligger inderst udi en liden og trang Fiord Høelands Fiorden kaldet, tre Tydske Miile fra Nord-Søen, dog er strax hos Gaarden Salt Søe, og befunden der, at et halvt Canon Skud fra bemelte Gaards Ager, ligger et meget stort usmeltelig Isbjerg, og endog denne Gaard ligger paa omtrent 66. Grader, og saa nær hos et stort lisbjerg, samt

[106]

hos en stor Aae, høstes dog der moden Korn hvert Aar, og

fryser ikke Kornet, naar Sæden saaes ud betids og Ageren vel rygtes og Giødes.

4. **Videre har jeg seet**, adskillige Fiorde udi Nordlands Ampt, hvor Rug og andet Korn voxer, at have haft Snee liggende heele Sommeren paa maadelig høye Fielde, ikkun et Canon Skud og vel kortere fra Bønder Gaardene, men af alle Fiorde, hvor Korn rigelig voxer, fortiener Asta-Fiorden, som den Nordeligste Fiord, særlig her alt erindres, saasom den er beliggende paa 68 og en halv Grad: I hvilken Fiord for 200 Aar siden ikke det ringeste haver været saaet og for mindre end 100 Aar gandske lidet. Og ligger saa denne Fiord to Gr. Nordligere end Iisland for Norden, Item Nordligere end **Grønland**.

5. **Ydermere er mig vel bekendt** adskillige Stæder i Norge, hvor Korn ved Søde-Siden voxer, mens et Stykke bagen for, i lige Linie høyere til Lands voxer intet, maaske fordi der boer ingen Folk som forsøger det, atter nogle Miil høyere op, boer Folk og avles Korn, og der oven for igien boer ingen, førend mand naar de Svenske Grentzer²⁷⁶, særdelis at regne fra Stat af i Nord-Søen tverts over Landet, til dend Finske Søde lige udi Øster paa 62 Grad, eller lit Nordligere. Desligeste er bekendt at paa 68 eller 69 Gr. udi Øst Finmarken²⁷⁷, en snees Miil og noglesteds mindre fra Nord-Søen, i lige Linie, fra Warangers Fiord, mod Østen, paa de Svenske og Russiske Grentzer²⁷⁸, paa hin Side af den høye FieldRyg,

[107]

som Skieller²⁷⁹ mellem Rigerne, bruges Korn [...] ²⁸⁰ Sæd.

6. **Jeg haver i mange Aar og paa mange Maader udspurt** Landets Situation²⁸¹ og Leylighed, bag Bygde-Lavene, udi forbemælte Ødeliggende Destrict og Ørkener, mellem

Rummedal og Øst-Findmarcken som holder i Længden over 140 Tydske Miile og i Bredden fra Sex til 18. Mile, [og omstændelig erfaret](#), at udi fornævnte Destrict, bag de første Fielde til Lands, er mange store og slette²⁸² Marken og Dale begroed med Græs, samt at Sneen gaar lige saa tiilig der, som ved Søsiden bort om Vaaren, omtrent paa 14. Dage nær, og paa mange Stæder før bort, end udi dybe og bebygte Fiorde ved Søe-Kanten. Hvilke Egners Beqvemhed, samt Sneens betidelige Afgang om Vaaren, er Aarsage til, at de Svenske Finner, hvor af nogle have hiemme hvor de med Vinteren boe, baade Reens Diurs Hiorde og Ager, hvert Foraar, komme over fra deres Boe-Pæle med deres Reen-Dyrs Hiorde paa de Norske Grentzer til ermælte Norske Ørkener, og der sig ind til Høsten opholde, end og blive mange med Reens Dyrene mange Vintere over udi samme Ørckener, ja de ere icke faa, som der stadig opholde sig, [og ey svare under noget Herskab](#); Og eftersom disse sidste blive udi denne ubebygte [se ned. s. 108] Egn heele Vinteren, Saa er der af fornuftig at slutte, at Sneen falder maadelig, thi der som den var Dyb, da kunde Reens Dyrene icke have deres Foer af Mossen, som voxer paa

[108]

Heeder og Bierge. Mand fornemmer ogsaa at naar et U-sædvanligt stort Snee Aar er, da komme endeel Finner, som holde sig to tre eller fire Mile oppe i Landet, fra de bebygte Fiorde, ned mod Søen, med deris Reen, hvor Sneen ey er saa Dyb, derimod begive andre Finner, som boe høyere op, sig end videre op i Landet, hvoraf ligeledis er at slutte, som Finnerne selv tilstaae, at den største Snee og Vinter er nogle Mile, men ey mange Mile eller høyt oppe i Landet, som og er Naturen gemæs; Thi imellem de første og største Fielde langs

Søe-Kusten eller icke vidt der fra, maa endelig falde meere Snee, end høyere oppe paa det flakke Land; Eftersom Sneeskyerne kand ey holde sig halv saa længe over en slet²⁸³ Mark, som over en Bierget og Dalet Mark, hvor Vinden driver den om og om, langs og imellem de høye Fielde, hvilket daglig Erfarenhed fuldkommen bekræfter²⁸⁴ [Efter alle foranførte Omstændigheder, finder jeg mig persvaderet til at troe, at Korn-Sæd, særdelis Byg over hele Norges Rige kan moenes i betimelig Tid, naar Egnen ey ligger Baglies](#), det er paa saadanne Stæder, at høye Bierge mod Østen og Synden betager Solens Skin fra Klok. Nie til Tre; Mens om mand alt dette u-agtet vil vedblive at tvifle derpaa, saa seer jeg dog icke at mand kand have Skiel at tvifle, at Jorden til Eng kunde nøttis og Malke-Qvæg fostris og fødus, hvilket i gamle Dage var de fleeste Indbyggere af andre Landsens Egner, deris Næring, heldst som Landet eller Jorden udi bemelte kolde og ubebygte Egner

[109]

er naturlig frugtbar til Græs at give, ligesom andre kolde Lande, hvor de i Verden findes, Helst som vi have mange Bøndergaarde høyt til Lands beliggende, hvor Ager ey er i Brug, og Opsidderen lever dog vel alleene af sit Fæ og Qvæg.

20 - *Det 16. Capittel.* Om Malm-Bierge og Malm at finde.

Det er icke mit Forsæt at skrive vidtløftig om Mineralier eller Metaller, eftersom vi haver Bøger nok om den Materie udi Tydsk Tungemaal hvilket Tungemaal gemeenlig²⁸⁵ forstaaes af dennem som haver Formue at optage Berg-Verker, eller af Berg-Verkers Videnskaber gjør nogen Profession; [Mens mit Forsæt er at undervise Bønder, Hyrder og Børn at kunde lære nogenledes at kiende en Malm-Steen, saa og de Revrer eller](#)

Grunde og Bierge, hvorudi Malm er at finde.

Mine Lands-Mænd, de som icke vide-hvor mange Berg-Verks Bøger, jeg med sær Agtsomhed og Fliid haver igiennem læst, og hvor mange Bergverker jeg haver besøgt uden og inden Lands, end og nesten et heel Aar udi Tydskland, Bøhmen og Ungern, efter den Tid, at Hans Kongl. Mayestæt in Junii Anno 1711. allernaadigst villet employeret mig til Ober-Berg-Ampts Forvalter Synden Fields i Norge - skulle icke ville troe, at jeg haver nogen betydelig Kyndighed udi at kiende Malm- og Malm-Bierge, dersom jeg ey havde berettet denem forbemælet, hvilken Beretning, Læseren ey vil ansee

[110]

at have ringeste Henseede paa at roese mig selv; Mens at den maatte endelig for deres skyld, som ey udi dislige Sager ere kyndige, kortelig mældis, paa det at de samme, kunde sætte nogen Tillid paa hvis jeg underretter dennem om, og hvad angaar de Kyndige og belæste, da skyder jeg mig gierne ind under deris fornuftige Dom, og haaber at finde deres Bifald udi hvis jeg om fornævnte Materie, formedelst Efterskrevne, **den gemeene Almue**²⁸⁶ underviser.

Der er vel skrevne mange Bøger om de visseste og beste Kiendemærcker der skal være paa at kunne kiende Malm og Malm-Bierge; Mens den største Deel er skrevet meere efter een skarpsindig indbildning og nogle Sandskyggende Relationer, end som af Forfarenhed, i sær hvad Malm-Bierge og grunde angaar, derfor nøtter de ickun lidet, men **jeg vil skrive af egen Erfarenhed kort klart og Rigtigt** hvad de udvortis Kiende-Tegn paa Malm-Rige Grunde og Bierge angaar, og tillige noget lider om Kiende-Tegn paa Malm, **saa vit en Bonde kand hafve Oplysning og Gavn af.**

1. Hvor Metal eller Malm er, helst om det er meget, got og bygværdigt, er Klipper, Fielde, Bierge og Steene af en anden Skickelse og Farve end andre gemeene²⁸⁷ Fielde, Bierge og Steene, saa kiendelig og mærkværdig, at deris særdeelis Danlighed²⁸⁸ og Farve, bliver af et Barn observeret, og haver saadanne Malm-Revrer²⁸⁹ eller Grunde et vidtløftigt Begreb, sær i længden, gemeenlig²⁹⁰ mellem Østen og Vesten, eller Syd-Ost og Nordvest, eller Søer og Noer, om Aarene eller Giængene skal agtis dygtige

[111]

og varige, paa en, to, tre, fiere og fleere Miile Veyes.

2. Landet er af sin Skikkelse meget u-jefnt, høyet, Klippet og Dalet, haver mange mange Knappe Ophøvelser, Afsæt, og Gruber, dog er sielden nogen bestandig Malm paa det Stæd, Landet er saa meget u-jevnt og sælsomt, at antrefte.

3. Biergene eller Klipperne haver adskillige føranderlige Bierg-Arter nu er Bierget her og der haardt, nu bløt, nu grovt, nu fiint, nu ordinare Bierg og Steen, strax hos igjen finere og skønnere Bierg, sælsome, underlige og foranderlige, nu hvid Steen, som en Flint, dog klar, skiær og som igiennemskinnende, nu en brun og blød Steen i smale Aarer eller Linier mellem det gemeene²⁹¹ Bierg, nu strax igjen en u-sædvanlig grov og sandagtig Steen, nu meget grovt og særdeeles slemt Bierg med Huler udi, i Tverhamrene, ligesom det var udæt af Orme, nu Bierge, som ligge i Skiver, og næsten udi firekantede tynde stykker, nu Kalk-Steen, med runde og dybe Huler udi nu deilige Bierge, friske, tætte, fine, og med adskillige smukke Farver, ligesom betegnet, [som alt lokker Øyet og Sindet til sig og giver Anskuerne Forundring og Betenkning](#), og jo kostbarere Malm i Biergene eller i Grunden og Dybet er, jo

finere og skønnere Bierge, Klipper og Steene findes at see.

4. Biergene ere paa mangfoldige Stæder ligesom oversmurte med feede Farver, brune, Rødbrune, sort-brune, grønagtige, noget blaadunkle, eller som en lys eller bleegrød Svede, eller

[112]

Rust, som Bergmands Tal gemeenlig²⁹² kaldes Vittrung.

5. Mulden er sandagtig, grov, klæber dog sammen, er som små Korn, bruun, guel, Rust-agtig og haver adskillige foranderlige Farver, langt anderledes end gemeen²⁹³ Muld og Sand, og er skarp og svovlet baade af Smag, Lugt og Følelse, ligesaa er Bierget og Steene, naar det, eller den, knuses smaa til Sand og Pulver.

6. Vandet er erret, feet, tykt og glintzende, udi Dalerne og Moserne, og smager skarpt.

7. Græsset er vildt og forbrendt paa Biergene eller er og der et blegt, kort og mavert Lyng, hvor noget paa Biergene voxer.

8. Skoven eller Træerne sær, hvor mægtige Aarer eller Gange neden under i Bierget er, er lav, tør i Toppen, og haver mange sterke og nedheldende, vilde, dunkle og underlige farvede Grene. Løvet er bleegere end sædvanligt.

9. Duggen fortæres og bortørres²⁹⁴, førend Solen gaar op, heldst hvor sterke Aarer gaa frem; (thi de føre megen Hitzighed med sig.)

10. Af Biergene udkommer her og der meget u-sædvanligt Vand, og hvor Jern er, der er Vandet altid lunket, men er der Kaaber, Bly eller Tin, da er Vandet usædvanlig kolt.

11. Hvor duelige Aarer gaa, flyder Bierget en ophøyet og meget langstrygend Ryg fra sig, langs hvilken er at see fiine og

klare hvide Steenstriber, nogle paa hver Sde [fejll for: Side²⁹⁵] af Aaren i lige Linie med ryggen, Bierget, paa saadanne Stæder, er gemeenligt²⁹⁶

[117]²⁹⁷

gandske bort, hvor det er slet²⁹⁸, og ligesom sveber [trykfejl for: sveder²⁹⁹] nogen saadan slags Farve fra sig, som oven er mælt³⁰⁰, og jo stærckere Sveden er, jo grundere ligger Aaren. Naar mand faar et stycke frem adilige Linie³⁰¹, eller eftersom Aarens Fang nogenledis viser, da findes Malmen udi Klyfter, eller Rever eller udi fast Bierg, nogensteds udsprungen, eller udspiret.

12. Igiennem de høyeste Fielde eller Bierge stryger ingen eller sielden nogen Hoved-Gang, uden den er af en Gemeen³⁰² Metal, saasom Jern og Kaaber; ey heller igiennem de nederligste Lave Bierge, men imellem de høyeste og Laveste, hvilcket mellem Rum³⁰³, der er af en temmelig Vide, Jevnhed og særdeles Begreb, kaldes Mellem-Bierget, og haver Gangen og mellem Biergene hvor udi den er, gemeenlig de største og høyeste Fielde mod Norden, og de lavere, der af Skabning ere Steile og Humplede mod Synden³⁰⁴, dog kand vel dette Mellem-Bierg være lavere end de Fielde for Synden er, hvilke Fielde kaldes For-Bierget, og de høye mod Norden Efter-Bierget, og haver forbemælte Gang eller Aare sit strygende, om icke ofrist³⁰⁵ sin Roed eller Centrum nær de høye eller høyeste og største langsluttende Fielde for Norden, hvorfra den haver Vædske og Kiølighed, men fra de Sydlige Bierge haver den Soolens Varme, og for Soolens Heedes skyld, ere de Sydlige Bierge mere sprucken og udbrustne, end de Bierge for Norden er, igiennem hvilke Sprecker og Rev Soolens Varme Penetrerer indtil Aaren udi en utrolig Dybte.

[118]

13.³⁰⁶ Hvor mangleflade og over Biergene³⁰⁷ henliggende Gange antreffes, der er nær hos en staaende Gang, som sticker til Dybet, og om det ey er Jern-Steen, bliver den bygværdig³⁰⁸ i Dybet, hvor smal dend end oven paa mod Luften anviser sig; Thi en saadan Gang sticker meget dybt, breder sig ud, og forædler sin Malm i en maadelig Dybe³⁰⁹.

14. En Malm-Steen er tyngere end en gemeen³¹⁰ Steen, saa og af anden Farve, og dersom det er en Malm-Steen, da bliver den Deel, som af den knuses til Pulver, altid blaaere, dunklere, eller sortere, end Steenen er udi sig selv, hvor Prøven er slagen af den, men bliver Pulveret lysere af Farve, da er der ingen Malm i den samme Steen. Mand kand og lade Pulveret naar det er støt fiint, omrøre vel udi et **Støb** Vand, indtil det bliver til en skummende **Slik**, som flyder oven paa, og strax med en Skee aftage bemælte Slik, og siden tage Metallet paa Bunden; Thi hvad som er Malm, synker, men hvad Bierg og Sand er og knuset til Støv, flyder oven paa. Saa kand mand og særdeles prøve Jern og Staal med en Magnet-Steen, som **hver mand veed**.

15 [for et fejltagtig: 16³¹¹]. Hvilken Bonde³¹², Dreng, Pige, eller Barn, som er bleven undervist om de tvende første Maader ang.³¹³ en Malm Steen at kiende, i nest foregaaende 14. Art. ommælt, saa og er noget kyndig om de Omstændigheder og Kiendemærker, hvilke udi den første, tredie, fiende og ellefte, samt efterfølgende 22. Art. findes, haver omtrent saa

[119]

gien³¹⁴ Videnskab om at kiende Malm-Bierge og Malm, som hand for sin Person kand behøve.

16. Naar hand havde fundet en Malm-Steen paa saadan

Stæd, som nu er forestillet bleven, kunde hand bringe dend frem i [Rætten til næste Ting](#), og af Øvrigheden eller andre faa nærmere Kundskab, om hvad slags Malm i Steenen var; [Thi paa Tinget findes mange Folk, af adskillige Stænder, blant hvilke een eller anden maatte have nogen Kyndighed om Metaller at kiende og deres Dygtighed](#)³¹⁵. Hvilken Malm-Steen Øvrigheden da gierne, om Finderen ey selv vilde og kunde, fremsendte til Bergamtet, og loed den probere af hvad slags og Dygtighed den var; Men ved samme Malm-Steen maatte endelig sidde noget af det Bierg, eller Steen, som den var fød eller virket udi, saasom Bergkyndige Folk kand mere af Bergarten end Malmen skiønne om Malmen er Gang Vis, eller kand ventis at blive bestandig i Dybet.

17. Hvor Bergværk skal byggis, maa være overflødig³¹⁶ Skov, dernest en stoer Aae, (eller Elv, icke vit der i fra. [afsluttende parentes mangler³¹⁷]

18. Findes icke forbemelte Kiende-Mærker; hvor Malm bryder, og der i Grentzen icke er mægtig Skov, som andre nogenlunde kand undvære; som Elv og Vandfald, da er det farligt at bygge samme steds paa noget slags Metal, og om end Malm var baade god og nok, saa og Vand og overflødig Skov, mens Skoven kunde nyttis til Kiøbmands Handel, blev det Landet meere til skade

[120]

de end fordeel ([efter mine Tanker](#)) efter som en dygtig Skov, af hvilken Bielker og Bord kand udvirkes og selges til fremmede, profiterer Landet meere end et saadant Bergverk.

19. [Jeg og andre i Norge veed af mange store Aarer, som holder got og smæltværdig Metal, men de maa paa de fleste Stæder for mangel paa Skov og Kull ligge ubygte, og endeel af](#)

disse Malm-Gange ligge Havet heelt nær, særdelis mange Jern-Aarer, kunde mand nu lære at smælte Malmen med Steen-Kul, holder jeg for, at paa samme Stæder kunde Bergværcker med fordeel optagis.

20. Den dunkle Lazur Ertz at bygge paa i Norge vil jeg raade hver Mand fra, i hvor den end er; Thi den holder icke ved Dybet; Men derimod tilraade at søge i samme Rever³¹⁸ eller Egn, hvor Lazur findis, efter Kul, Kaaber-Ertz, hvilken der visselig er at finde, og bygge paa den; Thi den er bestandig, i hvor grov, gritzig og ringe den end for Dagen bryder, efter som det er dens Natur at forædle sig i Dybet, om den icke gandske kiendelig er alt formeget Jernbunden og endda Umoen, men den er ædel eller god oven paa, da er den ofte ickun en Soolvirkning³¹⁹, eller er i Dybet forældet og forbrendt.

21. Mand skal icke tenke, at det er altid en Jern Aare, som fører Jern Malm oven paa imod Luften, særdelis om Gangen gaar lige ned i Dybet, men oftist er der anden og bedre Malm i Dybet, og giver det sig i Kort tid tilkiende, naar

[121]

mand slaar noget ind i Bierge, hvad slags Metal der er at vinde; Thi alle slags Metal fører fast altid noget Jern, heldst det Jern som er Magnetisk med sig, og det er Jernets Natur at søge øverst og imod Luften.

11 [fejl for: 22³²⁰]. Jern-Malm og Tin-Malm er lættelig Gang Viis³²¹ eller i store Aarer at antreffe, naar mand først haver hittet udi Mulden udi en Steen eller stykke Bierg klar Malm, og den findes at sidde i Steenen fast, ligesom den efter en Snoer eller Straa der var indsat, thi en saadan Steen er ufejlbarlig udbrusten af en Moen Gang eller Aare, som icke er vidt derfra, om dend icke er lige der under, hvor Steenen laa, helst naar

en stoer og skarp Steen, eller mange Steene udi Mulden hos hin anden lige hvor bemælte pure og i lige Line siddende Malm findes. Helder Landet, da er Malm-Steenen kommen oven fra det høye Land, hvorforre hand, som saadane Steene haver fundet, jeg siger Steene, thi hvor en Malm-Steen findes, der er og mange fleere icke vit derfra i Mulden, haver at see sig om og overveye, hvorfra de kand være nedfaldne og ganske nøye at beseer Bierget sammestæds, under Lynget og Mulden, i fald Bierget ey er blot. *Finder hand icke Aaren da maa hand tage nogle af de Malm-Steeene, hand gaver funden, og lade dem trilde fra det Stæd, hans formoeder, at Aaren er, saa kand hand af det Stæd, hvor Steenene i løbet bliver liggende, omtrent vide hvor nær eller vidt, hand er fra Aaren, og derefter ved flere saadanne Prøver og*

[122]

flittig Eftersøgning visselig omsider kunde antreffe Aaren eller Gangen. Bryder en Gang icke med Gevalt saadanne Steene fra sig, da duer den lidet forstaae en Jern- eller Tin Gang, Løse Steene som ligge oven paa Jorden, og ere med Malm enten indsprenget, eller lader sig ansee, som det var en pur Malm, viiser icke paa Aaren, mens vel at icke viit derfra er Metal. Findes icke mange Malm-Steeene tilsammen eller nær hos hin anden, da er Gangen noget høyt og langt borte; Thi naar Steenene trildes paa en lang afheldende Mark, da spredes de vide i Løbet, og de store løbe længere end de smaa, saa og eftersom de ere dannede flade, aflange, firkantede eller runde; Dog er Malm-Steeene aldrig runde, men kantede, fladagtige og skarpe, sær paa den Side Malmen sidder i Steenen baade flade og slete³²².

23. Hvor megen gemeen³²³ hvid Steen i Biergene og paa en antreffet Gang findes. [fejl for: ,³²⁴] der er Jern-Malm, er liden

eller fast ingen haard Hvidsteen, da er det en Kaaber-Gang, omskiønt den bryder ud oven paa med Jern-Steen. Er der megen fiin Quartz eller **deylig** hvid Steen, saasom igiennemskinnende, lidet blaa-agtig og ligesom svedende, betyder det Sølv eller Guld i Dybet, og da er og Biergene fine, friske, tætte og af en u-sædvanlig Farve.

24. Gange, som føre Skier-Steene, det er smaa, flade og tynde, soorte eller dunckel-agtige Steene, og feede, som de med lidet Sæbe kunde være oversmurte, viise, i Norge, gemeenlig³²⁵ paa

[123]

flakke og ringe Jern-Gange og paa Jern-Steene fast af lige danlighed³²⁶, og hvor saadane Flak Gienge er, som holder Jern Steen, findes Biergene der omkring fulde af udsprungne, skivede og skarpe Steene, som falde i mange stykker, naar der slaaes paa dem, og føre Rust mellem hver Sprekke, i hvor liden Sprekken end kand være, hvilke Steene enten er med Øyen af Jern indsprenget, eller seer ud, som de vare Jern-Steene; Der findes og paa Marken mange Steen, som fører Steen med sig; Og fornemmelig findes udi et saadan **Rever**³²⁷ eller Jern-Grund, her og der, viit omkring paa Biergene, store udsprungne Steene, som halve Field sammesteds [måske fejl for 'sammesteds'?³²⁸], samt Steen-Gange, ligesom det var Jern-Gange, hvilket ved alle Jern-Ganges Eftersøgning er at tage i agt.

Meere vil jeg ey om Malm-Bierge, og Malm at kiende fra gemeen³²⁹ Steen, paa dette Sted skrive, eftersom de anførte Kiende-merker skal formodentlig være **Underretning nok for gemeene Mand**³³⁰, om hvorledes hand kand lære at merke, finde og kiende den Grund og Bierge, hvor dygtig Ertz i

mængde er at finde, samt Aarene og Malmen at opsøge, og den fra gemeene Steen og Bierg at skille, hvilket at kunde gjøre de Ukyndige en paalidelig Underviissning³³¹ om, som formodentlig i fremtiden kunde geraade til det gemeene bæste³³², har alleene været mit Afseende og Ønske.

[124]

21 - 17. Capitel. // Om Himmелens Hærs samt de fier Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.

Vel er der forðum skrevet mange Bøger om hvorledes Planeter og Stierner med deres Aspecier skal vilke³³³ saare meget til ald Sæds Vext, ja alle Tings Udgang og Ende, som et Menneske sig kand foretage, besynderlig bliver hver Planeten vis Stund Dag og Nat tilegnet, i hvilken den skal have den øverste og kraftigste Virkning frem for de andre Planeter, om ikke ligeledes beherske alt forbetagende paa Jorden, mens det er noget, som jeg ey forstaar mig paa, og hører god Beviis til at kunde noget deraf troe; Icke dissmindre kand alle Mennisker daglig føle og fornemme, at Soolen haver baade Varme, og virker ved sin Varme. At Maanen, som er Jorden nærmest, og skal virke udi de naturlige Ting, meen³³⁴ de fleeste at kunde begribe, thi hver anden Bonde og Fisker veed at udregne Ebbe og Floed efter Maanens Løb i sit Skin; Item, at Mennisker, Diur, Fugle, Fiske, Træer, som bære Frugt i Skal, er meere kiødfulde udi Fuld- end Ny-Maane, særdeles at Skiel-Fisk i Havet, saasom Hummer, Krabbe, Skiel-Padde, Østers, Mussler og deslige; Item at Kiødet af et i voxende Maaned slagtet Qvæg, sær naar tillige er Flod-Søe, svinder lidet eller intet

[125]

ind i dets Kogning og holder sit Feet hos sig, derimod krymper Kiødet meget ind, og Fettet smæltet bort, om Qvæget er slagtet i Neden; Herforuden ere mangefoldige andre Ting, som gemeene Mand³³⁵, give agt paa, der iblant er visse Sygdomme og Svagheder, dog kand ingen føle udvortes, at Maanen er fugtig og kjølig, og virker saadant, som den tilregnes.

Frømedeles siunes mig at de syv Planeter, saa og de øvrige udi en rigtig Orden og Gang omvankende Stierner maa være af Skaberen forordnet til noget at virke, saavel uden for sig, som hos og i sig selv, ligeledes, at alle de andre utallige Stierner baade maa have nogen Kraft i sig, og give fra sig, helst efterdi at de sees paa en ordentlig bevægende Himmel; Thi det er fornøftigt at slutte, at den høvyiise GUD skabte ikke saa store og mangfoldige Ting blot til en Ziirat, men meere til noget at virke og udrette samt væres hans Creaturer³³⁶ til nytte, i hvilken Meening jeg maa befinde mig bekræftet, naar jeg betragter, at end og de mindste og fast foragtede Ting paa Jorden er, der iblant døde Steene, have deres Kraft baade at drage til sig og skyde fra sig, dog begriber jeg ikke, om alle disse Himmelske store Legemer, Soolen undtagen, have deres Virkninger paa Jorden, eller udi de fire Elementer, Directe eller Umiddelbar, eller Jorden nogen Communication med dem, eller om alleene Soolen med dennem og de med Soolen, saa at Soolen drager nogen Kræfter fra dem til sig, og meddeeler i Samfund med sin egen Natur

[126]

og Kraft, noget af deris Natur og Krafter til Jorden og det Jordiske; Thi hvad derom kand være forvist at slutte gaar langt over min Videnskab, og er uden for mit Afseende; Dog meener jeg, at jeg ey farer vild, om jeg tænker, at alle Planeter og Stjerner ere ikke bydende, men medvirkende Aarsager, og at

de ikke i ringeste Maader enten opholder eller forhindrer Skaberens frie Villie. Faa Mennisker ere saa simple og uagtssomme, at de ikke skulle kunde merke, at sterk Kuld skader Jordens Vext, samt alt det som haver Aande; Item at stoer Heede udtørrer og svækker den naturlige Væske hos Diur, Fugle, og Urter er; Desligeste at Heede behøver Væske og Kiølighed; Disse igien varme, og endelig, at de fornemmeste virkende Aarsager udi de jordiske Ting bestaae af Heede, Væske, Tørrer og Kuld, **hvilke fire Egenskaber er de fire Elementers Natur, og gjør en Composition af Maadelighed, eller en Natur som er tempereret.** Vil ellers nogen have en fast Beviisning paa det, at den Lære om Planete-Stunden³³⁷ er misslig³³⁸, saa og paa det, at ald Sæd som voxer op ad over Jorden, skal saaes, medens Maanen er over Jorden, og den nedvoxende Sæd, saasom alle slags Rødder, medens Maanen er under Jorden, da saae sig en og anden slags Korn-Sæd udi een og samme Ager, noget i hver Planete-Stund, alt paa en Dag, ligeledes Rødder, naar Maanen er under Jorden, og noget deraf medens den er over Jorden, og give agt paa enhver Sæds Frugt om Høsten. Af alt foregaaende

[127]

de, slutter jeg da, men meest af min egen Erfarenhed, at en Avelsmands³³⁹ rette Planter og Planete-stunde er Varmt og en Saltagtig feed Fugtighed, og at denne Varme kommer fra Soolen, og den saltagtige feede Fugtighed findes udi en god Giødning, dernest begge Deelee, nemlig Varme og en feed Fugtighed udi varme og fugtige Vinde, hvilken Meening om Soolens, Giødningens og milde Vindes Virkninger til alt Jordens Vext og Urter, enhver Ager stadfæster, og atter hvad Soolen og fugtige Vinde angaaer enhver støer og steil Steen, der ligger paa slet³⁴⁰ og tør Mark, ligelides Træerne i Skoven,

ved det, at de vende deres største og fleste Greene mod Soolen og Sønden, derimod er næsten skaldet mod Norden. Over alt dette skulle jeg slutte, at Sæden som udsaaes, behøver meere gode Aspecter, om de ellers formaar noget, naar den faar Vædske og Liv udi sig, og medens voxer, end naar den først bliver kastet tør i Jorden; Og igiennem den samme Betragtelse, skulle jeg (til Beslutning af denne Materie) indbilde mig, at om Maanen formaar noget til Sædens Vext og Befordring, som jeg ikke vil nægte, *da bør mand ey alleene agte paa Maanen, naar den er mest veskefuld*, mens og *paa*³⁴¹ *Jordens og Sædens Natur* samt Aarets Tid, saa at Væsken og Kjøligheden kand blive maadelige. Tak og Priis være *den Almægtige, viise og gode Gud og Skabere*, som haver bereed Jorden til Menniskens rige Underholdning og Forlystelse, hvilken rige Underholdning og uskyldige Forlystelse

[128]

se vi ey kunde mangle, naar vi kunde undertvinge *vores Laster*, i Særdeleshed Ærgierighed, og Gierighed, og bruge hans milde og rund Gaver til den Ende, som hand af Naade haver givet os denem; med hvilken pligtskyldige dog ufuldkomne Taksigelse jeg denne Bog skulle

E N D E

[0] [129]³⁴²

22 - Register over de Capitler. Hvor af denne Bog bestaar, og hvor de findes

Det 1. Capitel.

Om hvorledes Bøndernis Hiem-Jorden inden Gierdes best kand ryddes, og forbedres, og hvad derved fornemmelig er at tage i agt, sær med Ager-Bund og sær med Eng-Bund

pag. 1

Det 2. Capittel.

Om Giødning, hvorledes dend i stor Mængde beqvemmelig kand forskaffes, nyttelig bruges paa Ager og Eng, eftersom Landet, Stæden og Sommeren er, og hvorledes Jordbruget derover merckelig kand formeeres og forbedres

pag. 10

Det 3. Capittel.

Om Giødning i særdeelighed, eller særdeele Stycker om Giødning at samle og vide at bruge paa Ager og Eng.

pag. 22

Det 4. Capittel.

Om Agerens Rygtning i styckeviis

pag: 26

Det 5. Capittel.

Om Sæd, Sæde-Tid, Sæde-Jord og Maaden at saa

pag. 38

[130]

Det 6. Capittel.

Om et Proportioneret eller maadeligt Jordebrug

46

Det 7. Capittel.

Om Hør at Saae og bereede, Pladsens og Jordens Beskaffenhed

	50
Det 8. Capittel.	
Om Hamp at saae og berede.	
	60
Det 9. Capittel.	
Om Humle-Gaarde at plante og rygte	
	63
Det 10. Capittel.	
Om Fæ og Qvæg Avl	
	69
Det 11. Capittel.	
Om Dyr og Fugle at skyde og fange	
	78
Det 12. Capittel.	
Om nyttige Træer at plante og rygte.	
	85
Det 13. Capittel.	
Om ny rydnings Boel at optoge og bygge, hvad derved kand være at tage i agt, sær udi Bierget og Dalet Land.	
	93
Det 14. Capittel.	
Om Huus-Mænds Rydning.	
	97

Det 15. Capittel.

Om Rydning og Ager udi kolde Egner, hvor Korn-Sæd ey er kommen i brug sampt om store Udørkner i Norge.

100

[131]

Det 16. Capittel.

Om Malm-Bierge og Malm at finde

109

Det 17. Capittel.

Om Himmelens Hær, samt de 4 Elementers Virkninger til Jordens Frugtbarhed.

124

3 - Noter

- 1 Hans navn er også skrevet *Poul Juel* eller *Povl Juel*.
- 2 Desårsag har jeg stiftet bekendtskab med nogle af de senere versioner som også findes i *Diamanten*.
- 3 Dén gang måtte man til København for at tage studentereksamen hvis man kom fra Danmark, Norge eller Island. De lærde brødre Juel fulgte samme vej som Holberg, Hans Egede og 'Niels Klim'.
- 4 Det var først nogle år efter - fra 1736 og frem - at man begyndte at uddanne 'danske jurister'. Indtil da var jurister uddannet som teologer eller filologer. Nogle havde studeret jura på udenlandske universiteter, gerne med udgangspunkt i romerretten. Kunne man læse kom man langt med *Danske Lov* eller *Norske Lov*.
- 5 Juel's brev til Kongen april 1720, jf Flood's Levnedbeskrivelse af Povel Juel, s. 47.
- 6 I denne del af Enevælden var det almindeligt at nedsætte særlige kommissioner, både til granskning af forslag, til undersøgelse af særlige forhold og problemer og til at dømme i specielle straffesager. Nogle arbejdede tungt og trægt, nogle få med lynets hast.
- 7 Bogens 'imprimatur' er dateret: København 22. oktober 1721. Bogen blev udgivet endnu nogle gange i århundredets løb.
- 8 Der findes ikke et sted i 'papirerne' hvor det er udtrykt præcis sådan, men da Kongen afskedigede Juel i april 1718 stod det i brevet til ham at han havde optrådt *meget ubesindigt, ublu og formasteligt* over for de tilforordnede i Rentekammeret i København, jf Flood's Levnedbeskrivelse af Povel Juel, s. 44.
- 9 Nej, udtrykket findes ikke hos Holberg. Bording, Moth og Baggesen har derimod kendt eller brugt udtrykket, se

ODS under grøn 4).

10 Da Frederik 4's hofmand Rostgaard forsøgte sig i Sverige få år efter - i 1725 - var det osse uden held. Se s. Error: Reference source not found.

11 Fra Flood's Levnedbeskrivelse af Povel Juel, s. 60-61.

12 Stavet: Højer

13 Citatet er fra Flood's Levnedbeskrivelse af Povel Juel, s. 55.

14 Ifølge Flood's Levnedbeskrivelse af Povel Juel, s. 75.

15 Holberg har siden hen biograferet Peter den Store i sine *Heltehistorier*.

16 Geografien var usikker; de kort man havde var ikke retvisende. Men de politiske muligheder var osse usikre, både set under den ene og den anden synsvinkel. Czaren var - bogstaveligt talt - interesseret i flere retninger, og måske ville czar Peter [1672-1725] ikke være så bekymret over - i givet fald - at træde Frederik 4' over tæerne?

17 **Transparens er fra Oplysningstiden og frem blevet et mantra for de nationaløkonomer der efterhånden dukkede op på banen.** Og transparens er dén dag i dag et mantra i 'opgøret' med enhver form for korrupsion og bureaukratisk indelukkethed ...

18 Om Christian Erlund kan læses hos Flood (s. 82 ff), i *Dansk Biografisk Lexicon* (1' udg. og frem) og hos Sune Christian Pedersen: *Brudte segl*. Mht Juel-sagen, s. 98 ff.

19 Stenbock var død i 1717, jf evt s. Error: Reference source not found.

20 Flood's Levnedbeskrivelse af Povel Juel, s. 79 ff. Mht

enkefru Koch, se s. 84. Brevet til Czaren er gengivet s. 85 ff. **Kan evt optrykkes hér.**

21 Citat hos Flood, s. 126-127.

22 Se: *Dansk Biografisk Lexicon*, 1. udgave. Desuden Flood's Levnedbeskrivelse, s. 98 nederst. Et portræt af Ratecken kan ses i Flemming Jarlskov's *Lov og orden. Af danskernes og dansk politis historie*. Kbh 2003, s. 100.

23 *Ekspedere* i denne betydning, jf. Holberg s. Error: Reference source not found.

24 *Mislig* brugtes muligvis ikke om mennesker; *misliebige* synes at være fra en senere tid [ODS].

25 Erlund var i funktion til Frederik 4's død.

26 Det er dog muligt at Holberg har ladet sig inspirere af Juell's 'skæbne' og at han har brugt af den i en mere indirekte form, ikke mindst i *Niels Klim*. Den slags er imidlertid ret umulige at sandsynliggøre, endsige bevise.

27 Se Billeskov Jansen's kommentar til epistel 171 (bd. 6, s. 252).

28 Forordet blev dateret 2. Febr. 1729 og bogen udkom i Amsterdam samme år. Den er indledt med dedikationer til biskop Christiern Worm og til Falster's ven gennem mange år - historikeren Hans Gram. Falster omtaler den store brand i oktober 1728 der vendte op og ned på mange ting; Falster var selv, siden 1712, bosat i Ribe, først som vicerektor, fra 1723 avanceret til rektor. Der var ikke tale om nogen stor skole Falster blev dog hvor han var - men *fulgte med*, indsendte fx en besvarelse til en verskonkurrence som Holberg havde udskrevet i 1740 (se nærmere i Jens Kristian Andersen's portræt af Falster på ADL). Oversættelsen blev udgivet af DSL i 1919-1920 og kan findes på ADL: <http://adl.dk/> - klik på *Forfatter*,

søg: *Christian Falster* osv.

29 Cicero talte (og skrev) imod Catilina: Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

30 Se s. 9 i den trykte udgave af Olrik's oversættelse af: Christian Falster's *Første discurs om den menneskelige sjæl*.

31 Henvisning til KB's vise om Juel + visen aftrykt **nedenunder [mellemlinjer er for oversættelsens skyld her sat med fed hele linjerne igennem]** + NB påskrevet Suhm ... jf Holberg → Suhm ...

32 Puisse = Magt eller Magthaver.

33 En hentydning til hvad Juel gjorde da Erlund, jf fx Sune Christian Petersen's beskrivelse

34 Pt véd jeg ikke hvem der gav imprimatur til *Et lykosaligt liv*.

35 Dedikationen står på forbladet og var stilet dels til biskop Worm, dels til Gram.

36 **[Nærmere info skal tilføjes].**

37 Se 'Breve', s. 204

38 I 1720'erne indkrævede en sjællandsk herremand en indfæstningsafgift når han bortfæstede en gård, og en årlig afgift, landgilden. Desuden forlangte han at bønderne skulle yde hoveri til ham selv - og soldatertjeneste for kongen. Desforuden skulle bønderne svare tiende til kirke, præst og degn. Der gjaldt lidt andre forhold i det jyske og på de andre øer, for slet ikke at tale om at forholdene i henholdsvis Norge, Island og Holsten var meget forskellige fra de sjællandske. - Det særlige stavnsbånd fandtes ikke i 1720'erne, men blev indført nogle år senere fordi der var opstået stigende

vanskeligheder med at skaffe tilstrækkeligt med soldater. Ét af de kritikpunkter der (især senere) blev rettet mod hoveriet var at det var ubestemt i sit omfang. Se herom i Thorkild Kjærgaard's Reventlow-udgave: *Konjunkturer og afgifter*.

39 Se Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*, Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums Forlag, København 1992, s. 121.

40 Ifølge Nystrøm: Holbergs vota, s. 64 - og Ilsøe: *Bogtrykkerne*, s. 120.

41 [se nærmere andetsteds; se Ilsøe's *Bogtrykkerne*, s. 120].

42 Se Ingrid Bentzen: *En advarsel til Københavns Bogtrykkere ...*, se mht Groth særligt s. 78.

43 Om Groth fik ørerne i maskinen på grund af sit genoptryk vides intet.

44 Der er adskillige tilfælde af forkert paginering. Der er flere steder trykt forkerte kapitelnumre.

45 Dette ord taget i en moderne betydning. Hvad der måtte have gemt sig i Juel's gener osv må overlades til fantasien.

46 Dén tids betegnelse for en jordejer.

47 = Man.

48 Så vidt vides fik Juel kun en enkelt søn - som han måtte efterlade som lille - da han selv blev fængslet og henrettet i 1723 og da hans kone var død.

49 OCR = optical character recognition.

50 Formentlig fordi Juel's bog var en første udgave, men måske også fordi bogen var indbundet sammen med andre bøger - og fordi hele bindet stammede fra en

berømt bogsamling, Hielmstjerne's.

51 Overflødig(hed) = til overflod.

52 Dem = den u-partiske Læser. Sidst i Fortalen anfører PJ imidlertid at han har Kongens og dennes efterfølgeres interesse for øje ...

53 *Se Prædikerens bog kap 5, vers 8: Dog, en Fordel for et Land er det i alt Fald, at der er en Konge over dyrket Jord [1931].*

54 Dvs: dyrke.

55 = i almindelighed, normalt.

56 Bøygdelen ca = bygd?

57 I forlægget er ordet delt: A|gerdyrkningen, dvs således at A står på én side og resten på den næste.

58 At ympe = at pøde se: ODS.

59 = haves tiltro til.

60 = fladt

61 Overflødig(hed) = til overflod.

62 bygge i betydningen opdyrke.

63 = fælles bedste.

64 Vejte = her menes formentlig en lille 'rende', andetsteds evt en slags 'vidjer', se om det sidste i kapitel 2 nedenfor?

65 = harves.

66 Slet = flad, glat.

67 = Hør.

68 = blandet.

69 ? = tilsvarende

70 = rydde.

71 = Hør.

72 = gære.

73 Ordet 'Nytte' tilføjet som kustode i den først benyttede udgave. Kustode: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kustode>

74 = drage mosset op.

75 = harvet.

76 = magreste,

77 Se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Fæ>

78 ? [et finsk ord kendes; muligvis relevant jf Juel's merkantile baggrund].

79 = et sted i læ.

80 ?

81 Se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Kvæg>

82 Se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Nød>

83 Se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Faar>

84 Se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Ged>

85 Denne 'omvendefejl' som er nem at identificere er fundet både i 1' udgaven og i den først benyttede udgave.

86 = almindelig.

87 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

88 Juel forklarer betydningen af 'Vejte'. Måske er ordet beslægtet med 'vidje'?

89 Rogn?

90 Ore, oure? Se ODS for forskellige betydninger.

91 udskufle(s)? Se ODS <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=skufle>

92 Tarre = Se måske ODS Tadder: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Tadder>, en slags vikke eller boghvede?

93 Barr?

94 = Skær.

95 = er der mange slags af.

96 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

97 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

98 = i almindelighed.

99 Overflødig(hed) = til overflod.

100 = foranstående.

101 Loven = Norske Lov [her næppe Danske Lov?]

102 = at være til hindring for, at være til hinder for.

103 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

104 = Græsbinden.

105 = tidligere omtalte.

106 = tydeligt.

107 = i almindelighed.

108 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

109 = Harve (sb).

110 Fmtl en parallel til tørlændet, tørtliggende jord.

111 = en rende eller fure.

- 112 Overflødig(hed) = til overflod.
- 113 = i almindelighed.
- 114 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 115 Måske tænkes på kvikgræs eller tilsvarende ukrudt?
- 116 = harve.
- 117 = Harve.
- 118 Andetsteds skrives 'Rug'. Enten er der tale om en trykfejl hér - eller osse om en særlig variant?
[Undersøges nærmere].
- 119 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 120 Fmtl = Svedjebrug.
- 121 = i almindelighed.
- 122 Overflødig(hed) = til overflod.
- 123 Smlgn med andre forekomster med -landet og tilsv.
- 124 Punktummet synes malplaceret. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 125 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 126 = i almindelighed.
- 127 Fmtl = fodre.
- 128 Særlig slags byg. Se ODS - det fremgår af ODS-opslaget at E. Pontoppidan brugte udtrykket i sin *Atlas*:
<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=himmelkorn>
- 129 = Hør.
- 130 Til Visse = med sikkerhed.
- 131 *Næ* kendes i udtrykket 'i ny og næ'. Med *næ* betegnede man tidsrummet mellem fuldmåne og nymåne, se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=næ>

132 Måske som man nuomstunder kan sige om kartofler?

133 Måske = se [dvs: se kapitel 11], jf det latinske: video = jeg ser.

134 = Hør.

135 = Hør.

136 Fmtl = se ..., af det latinske vb video.

137 = et sted i læ.

138 Måske var det forfatterens tanke at der skulle have stået vide Cap 9 (svarende til passagen sidst i afsnittet om hør)? I så fald kan det have været sætteren - og ikke forfatteren - der har tilføjet et læs?

139 Jf tidligere i bogen - s. [34] og frem.

140 = jord blandet med sand.

141 Overflødig(hed) = til overflod.

142 = sikkert givende.

143 Overflødig(hed) = til overflod.

144 = Hør.

145 Roe, næpe dvs *turnips* eller *majroe* - 2' led *-nips* stammer fra det latinske *napus*, se desuden Salmonsen's 2' udgave bd XX, s. 278 b

[<http://runeberg.org/salmonsens/2/20/0292.html>]

146 = især.

147 = Hør.

148 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

149 Hvordan Holberg stillede sig til sådanne synspunkter véd vi ikke ... Men et langt stykke kunne han nok se

positivt både på emnevalg og fokusering, men næppe på "nedvurderingen" af den store gård ...?

150 = Tørv.

151 = en enkelt, se ODS enke [adj]

152 Den originale parentes er - til forskel fra de fleste andre i bogen - angivet som firkantet. En tilsvarende findes på bogen s. 74 [10' kapitel pkt. 5]

153 = Hør.

154 = harvet.

155 = Hør.

156 Rettet fra det 'ombyttede': 53. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

157 = blandet med sand.

158 Betydning?

159 Dvs 'med egen hånd'.

160 Rettet fra det forkerte: 74. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

161 = hélt om.

162 = Harve.

163 = Hør.

164 = Hør.

165 Se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Kærv> [sb]

166= Hør.

167= i almindelighed.

168 ?

169 ?

170 = nærmeste.

171 = Hør.

172 = i almindelighed.

173 = godt [dvs helt igennem].

174 = Hør.

175 1' udgave: '6. Capitel.', som er en fejlskrivning for: '8. Capitel.' Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

176 = Hør.

177 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

178 Nogle af bogstaverne sidst på siden kan ikke læses, muligvis manglede der typer, muligvis er brugt lave erstatningstyper? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

179 nestforanskrevne = netop foregående.

180 Hér er kapitelangivelsen korrekt. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

181 = Sikker.

182 forsiunlig = ?

183 = Jævne folk, folk i almindelighed.

184 Overflødig(hed) = til overflod.

185 Traa = tråd?

186 1' udgave: '5. Capitel.', som er en fejlskrivning for: '9. Capitel.' Kustoden nederst foregående side angiver korrekt: '9. Ca-'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

187 Aur = ?

188 Måske = på øjemål ?

189 Mikkelsmis, se: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=mikkelsmesse>

190 Andetsteds er skrevet: tiilig. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

191 Der mangler et 'r' i 'røt' = 'rørt', dvs: som tidligere er omtalt.

192 Variant-X har [tilsyneladende] et typemærke mellem 'saa' og 'at' som ikke kan ses i 1' udgaven.

193 Slet = flad, glat.

194 Der er et par steder hvor Juel taler om hvad børn gerne vil gøre 'for lyst'. Sådanne børn findes vist ikke hos Holberg, i det mindste ikke i *Jeppe*; - når ꝥJeppeꝥ taler om børnene har det helt andre årsager ...

195 Jf ODS, slå efter i Holberg Ordbog

196 'Eftersætte' - som anvendes af nutidens politi - kendes allerede fra DL (6-6-13 +?) ...

197 Både 1' udgaven og variant-X har 'Røderne' med 1 'd'.

198 Overflødig(hed) = til overflod.

199 Korrekt kapitelangivelse. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

200 Dvs såvel som.

201 smerste = ?

202 Jeddernis = Jeddernes ?

203 Trat = 'træden' ? Se evt sidst i:
<http://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Træde,2&query=træde>

204 ? = adspredte; måske det 2' d har været tålt hårdt?

205 Se Holberg's diskussion i *Tvende købmandssamtaler*, nedenfor s. Error: Reference source not found ff. og i *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729, nedenfor s. Error: Reference source not found ff.

206 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

207 Originalen har kantet parentes.

208 = i almindelighed.

209 Udtale måske: *Gi-eld* svarende til *gilled*.

210 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

211 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

212 hun af slaget = hun af dén slags.

213 udinden = derudi, måske = uden videre, straks ?

214 Siør Luft = Sø-luft.

215 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

216 Den lodrette streg er muligvis en fejl i satsen, den synes ikke at have nogen betydning. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

217 Det synes som om forfatteren ikke alene véd noget om landbrugsfaglige emner, men at han som tidligere prokurator, kongelig embedsmand og projektmager, *må* gribe muligheden for at bevæge sig ud ad denne juridisk tangent.

218 Hærværk, se ODS: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Hærværk>

219 = foran Retten.

220 Det er vel en mulighed at disse passager er skrevet i Povel Juel's tid som amtmand? Eller endda forud herfor.

Indholdet retter sig mere mod norske end mod danske forhold.

221 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende, men det forkerte 'l' fremstår relativt svagt i 1' udgaven.

222 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

223 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

224 = nogen rensdyr-hun af slagsen.

225 Eg er hér = ÆEg

226 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

227 vejde i betydningen: jage ?

228 Eg er hér = ÆEg

229 **Norske** Lov, jf Danske Lov 3-13-20 og 5-10-25.

230 Sø-ørre ?

231 Se: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Tejste>

232 ? = en lejer.

233 = i almindelighed.

234 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

235 Overflødig(hed) = til overflod.

236 ODS: Stør II = fast? <http://ordnet.dk/ods/opslag?id=564238>

237 Blandt de boghistorisk kyndige bruges betegnelsen en *kustode* - se betydning 2) under <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kustode>

238 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

239 Dvs små rødder, se ODS ...

240 Hvilket træ tænker Juel mon på? Tjørn? Havtorn?

Slåen? Disse giver bær der kan bruges ...

241 Talen er om stenfrugter - prunus. Holberg brugte i øvrigt ordet 'kierne' forrest i *Naturretten* (1715), se *LH Værker i Tolv Bind*, bd 1, illustration efter s. 112.

242 = almindelige.

243 Tællen = Kulden, frosten. Se:

<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=Tele>

244 Mus = Mos.

245 Hønse-, due- og gaase-møg findes tilsyneladende ikke i Holberg Ordbog? Se desuden ODS.

246 'Jeg' forstået som 'fri Bonde' eller 'Jordejer', ikke forstået som sjællandsk fæstebonde.

247 ? = Beliggenhed.

248 Udsit = [møg] ? Se evt: <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=møg>

249 = blandet med

250 = Beliggenheden.

251 = i almindelighed.

252 Bemærk at Povel Juel 'vender' spørgsmålet om den efterladte kvinde, kvindelige ægtemage.

253 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

254 Der er fejlagtigt tilføjet en stavelsesdelingsstreg efter 'de'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

255 ? = at lodse; ? Loesning = Lodsning.

256 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

257 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

258 = i almindelighed.

259 Her: tilig, andetsteds fx: tiilig.

260 'zc' svarer til: 'etc', dvs: 'et cetera', på dansk: osv.
Tilsvarende lidt længere fremme i teksten.

261 = Hør.

262 Slet = flad, glat.

263 Field Finder = fjeld finner [fra Finmarken].

264 ? bar muld eller formuldet bark.

265 3-tallet er trykt 'dobbelt' spejlvendt, dvs både i vandret og lodret henseende. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

266 = etc.

267 Overflødig(hed) = til overflod.

268 = Render eller Furer?

269 vist = ganske vist, helt sikkert.

270 1' udgaven er tydelig. Variant-X er 'pletet' - muligvis noget efter at trykningen er sket - og ordet 'stor' næsten helt ulæseligt.

271 Punktum mangler [hér som visse andre steder jeg ikke har markéret ... endnu]. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

272 = Jævne mennesker, almindelige mennesker.

273 Jockel, jf jøkul.

274 Rumme dal, ordet er delt, men delingsstreg mangler her. Nederst på siden deles ordet med delingsstreg.
Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

275 Positionen lå *ikke* på den angivne længde (60 grader), men formentlig på en bredde med samme angivelse.

- 276 Ordet er trykt med en ligatur for 'tz'
- 277 Her: Finmarken. Andetsteds fx: Findmarcken.
- 278 Ordet er trykt med en ligatur for 'tz'
- 279 Fmtl er 'Skieller' - med stort forbogstav - tænkt som et substantiv, men ordet kunne fungere som et verbum.
- 280 Trykket er meget svagt. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 281 = Beliggenhed.
- 282 Slet = flad, glat.
- 283 Slet = flad, glat.
- 284 Punktum mangler.
- 285 = i almindelighed.
- 286 = jævne mennesker, mennesker i almindelighed.
- 287 = almindelige.
- 288 Danlighed = ?
- 289 Revrer = ?
- 290 = i almindelighed.
- 291 = det almindelige (eller 'ordinære') bjerg.
- 292 = i almindelighed.
- 293 = almindelig.
- 294 Måske trykfejl for: borttørres.
- 295 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 296 = i almindelighed.
- 297 '113' var ventet, men sidetallene 113-114-115-116 er ikke brugt. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

298 Slet = flad, glat.

299 'sveber' for 'sveder' - se lidt længere nede.

300 'er mælt' er fejlagtigt trykt som ét ord. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

301 = fremad i lige linje.

302 = almindeligt.

303 Ordene 'mellem' og 'Rum' står meget tæt; kan evt læses som 'mellemRum'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

304 = mod syd.

305 ofrist = ?

306 Punktnummeret '13' er kun angivet i 'forløberen' (kustoden) nederst på foregående side. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

307 Ordene 'over' og 'Biergene' står meget tæt; kan evt læses som 'overBiergene'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

308 bygværdig = bred?

309 'Dybe' ikke 'Dybde'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

310 = almindelig.

311 I stedet for trykfejlen: 16. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

312 Variant-X har [tilsyneladende] 'Bønde' i stedet for det korrekte 'Bonde' som findes i 1' udgaven.

313 Ordene 'Maader' og 'ang.' står meget tæt; kan evt læses som 'Maaderang.'. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

- 314 ? = tilstrækkelig.
- 315 ? = lødighed eller værdi.
- 316 Overflødig(hed) = til overflod.
- 317 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 318 Rever = Revier som hos Hans Egede? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 319 Soolvirkning = Solvirkning; måske en luftspejling af en slags?
- 320 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 321 Gang Viis = gangvis ?
- 322 Slet = flad, glat.
- 323 = almindelig.
- 324 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 325 = i almindelighed.
- 326 lige danlighed = lighedan lighed.
- 327 Rever = Revier som hos Hans Egede? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 328 Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 329 = almindelig.
- 330 = den jævne mand, den almindelige mand.
- 331 ss er skrevet med ligatur [sz]. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.
- 332 = til det fælles bedste.
- 333 Måske trykfejl for: virke.
- 334 = mener.
- 335 = den jævne mand, den almindelige mand.

336 = Skabninger.

337 Planete-Stund = fmtl er der tale om en planetperiodebetegnelse. Ordet bruges også lidt længere nede på siden.

338 ss er skrevet med ligatur [sz]. Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.

339 = Avlsmands.

340 Slet = flad, glat.

341 Fmtl = rundhåndede.

342 (0) er hvad der står på denne side; de følgende sider har ikke sidetal. Muligvis var det Juels eller Groth's hensigt at registeret skulle indbindes før bogens tekst? Variant-X og i 1' udgaven er samstemmende.